

2007

Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia | 87

Lukiolaisten ja ammatillista perustutkintoa suorittavien elämäntilanne ja toimeentulo

Ulla Hämäläinen, Vesa-Pekka Juutilainen ja Katri Hellsten

Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 87

KELAN TUTKIMUSOSASTO | HELSINKI 2007

Ulla Hämäläinen, Vesa-Pekka Juutilainen ja Katri Hellsten

Lukiolaisten ja ammatillista perustutkintoa suorittavien elämäntilanne ja toimeentulo

Summary

***Living conditions and financial circumstances of students
in general and vocational upper secondary education***

Kirjoittajat

Ulla Hämäläinen, KTM, erikoistutkija
Kelan tutkimusosasto
ulla.hamalainen@kela.fi

Vesa-Pekka Juutilainen, FM, tutkija
Kelan tutkimusosasto
vesa-pekka.juutilainen@kela.fi

Katri Hellsten, VTT, dosentti, tutkimusprofessori
Kelan tutkimusosasto
katri.hellsten@kela.fi

Sarjan julkaisut on hyväksytty tieteellisessä arvioinnissa.

© Kirjoittajat ja Kelan tutkimusosasto

Graafinen suunnittelu: Pekka Loiri

ISBN 978-951-669-742-3 (nid.)
ISBN 978-951-669-743-0 (pdf)
ISSN 1238-5050

Vammalan Kirjapaino Oy
Vammala 2007

Tiivistelmä

Hämäläinen U, Juutilainen V-P, Hellsten K. **Lukiolaisten ja ammatillista perustutkintoa suorittavien elämäntilanne ja toimeentulo.** Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 87, 2007. 129 s. ISBN 978-951-669-742-3 (nid.), 978-951-669-743-0 (pdf).

Tutkimuksessa tarkastellaan toisen asteen opiskelijoiden elämäntilannetta ja toimeentuloa. Ikä ja asumismuoto ovat keskeisimmät heidän toimeentuloonsa vaikuttavat tekijät. Lukiolaisista noin 93 prosenttia ja samanikäisistä ammatillista perustutkintoa suorittavista nuorista noin 70 prosenttia asuu vanhempiensa taloudessa. Yli 20-vuotiaista ammatillista perustutkintoa suorittavista joka viides asuu vanhempiensa kanssa. Lukiolaisista suurin osa (80 prosenttia) kokee pienistä tuloistaan huolimatta taloudellisen asemansa vähintään kohtalaiseksi, mikä heijastelee lähinnä heidän taloudellisesti hyvin epäitsenäistä asemaansa. Huonoksi tai hyvin huonoksi oman taloudellisen asemansa kokee joka viides lukiolainen. Ammatillista tutkintoa suorittavien kokemus omasta taloudellisesta asemasta on huomattavasti negatiivisempi: 45 prosenttia ilmoittaa taloudellisen tilanteensa olevan huono tai hyvin huono. Eroa kokemuksissa eri oppilaitoksissa opiskelevien välillä selittävät ikä, itsenäisempi asuminen ja vanhempien pienemmät tulot. Toisen asteen opiskelijoiden mielestä opintotuki on riittämätön ja järjestelmä epäoikeudenmukainen. Kriittisimpiä ovat opintotukea saaneet.

Toisen asteen opintotukeen liittyy olennaisesti kysymys vanhempien, yksilön itsensä ja yhteiskunnan vastuusta opintojen aikaisen toimeentulon rahoittamisessa. Alle 20-vuotiailla, asuivatpa he vanhempiensa taloudessa tai itsenäisesti, opintotukeen vaikuttaa vanhempien tuloja koskeva tiukka tarveharkinta. Lukiolaisista vain 18 prosenttia ja ammatillista perustutkintoa suorittavista noin puolet sai opintorahaa keväällä 2006. Ammatillista tutkintoa suorittavista suurempi osa kuin lukiolaisista on yli 20-vuotiaita ja saa näin ollen opintorahaa. Opintorahan saantiin vaikuttaa heillä myös vanhempien pienemmät tulot sekä yksinhuoltajavanhempien suurempi osuus. 18–19-vuotiaiden opiskelijoiden toimeentulotukiasiakkuudet ovat lisääntyneet merkittävästi 1990-luvun alun jälkeen, minkä taustalla voi olla opintorahan reaaliarvon lasku sekä toisen asteen opintotukeen oikeutettujen osuuden lasku. Heikoimmassa taloudellisessa asemassa ovat itsenäisesti asuvat, etenkin toisella paikkakunnalla opiskelevat nuoret. Itsenäisesti asuvat 16–25-vuotiaat ammatillista perustutkintoa suorittavat ilmoittavat nettokuukausituloikseen 384 euroa kuukaudessa. Itsenäisesti asuvista yli 90 prosenttia ilmoittaa vanhempiensa avustavan säännöllisesti tai satunnaisesti suoraan rahallisesti tai maksamalla asumiskuluja ja laskuja. Kokonaan ilman vanhempien taloudellista tukea on itsenäisesti asuvista alle 20-vuotiaista kahdeksan prosenttia ja noin joka viidennellä tuki on satunnaista. Vuonna 2006 korotettiin vanhempien tuloajoja 15 prosenttia ja vuonna 2007 korotetaan 30 prosenttia. Nykyistä useampi pääsee taas opintorahan piiriin ja osalla tukeen oikeutetuista tuen määrä nousee merkittävästi. Kahden elättäjän lapsiperheissä tuloajojen muutos tuo etuuden saajien joukkoon nuoria verraten läheltä mediaanituloisten ryhmää ja yksinhuoltajien lapsista vain ylimpään tulokymmenykseen kuuluvat lapset tulevat jäämään järjestelmän ulkopuolelle. Tuloajojen indeksijärjestelmä tai säännölliset tuloajojen tarkistukset estäisivät tällaiset vaihtokäytännöt tuen saatavuuden ja tuen tason laskun.

Asiasanat: opiskelijat, toinen aste, lukiolaiset, ammatillinen koulutus, toimeentulo, elämäntilanne, opintotuki, asumislisä, opintolainat, asumistuki

Sammandrag

Hämäläinen U, Juutilainen V-P, Hellsten K. **Studering vid gymnasier och yrkesläroanstalter, livssituation och utkomst.** Helsingfors: FPA, Social trygghet och hälsa: undersökningar 87, 2007. 129 s. ISBN 978-951-669-742-3 (inh.), 978-951-669-743-0(pdf).

Syftet med denna undersökning är att beskriva och analysera livssituationen hos studerande på andra stadiet och deras utkomst. Det material som främst används som underlag i denna rapport är resultatet av en enkätundersökning genomförd år 2006. Svarsprocenten var 39. De viktigaste faktorerna som påverkar de studerandes ekonomiska situation är åldern och boendeformen. Ungefär 93 procent av de studerande på gymnasienivå och 70 procent av de jämnåriga studerandena inom den yrkesinriktade grundutbildningen bor hos sina föräldrar. Var femte 20 år fyllda studerande inom den yrkesinriktade grundutbildningen bor hos sina föräldrar. Majoriteten (80 procent) av de studerande på gymnasienivå ansåg sin ekonomiska situation vara minst skälig, trots att de hade små inkomster. Var femte studerande på gymnasienivå beskrev sin ekonomiska situation som dålig eller mycket dålig. Enbart 20 procent av de studerande inom den yrkesinriktade grundutbildningen upplevde sin ekonomiska situation som god och 45 procent ansåg att den var dålig eller mycket dålig. Förklaringen till skillnaderna mellan grupperna är att studerande inom den yrkesinriktade grundutbildningen i jämförelse med gymnasiestuderande är äldre, oftare bor självständigt och har föräldrar med lägre inkomster. Studerande inom den yrkesinriktade utbildningen som flyttat hemifrån ansåg sin ekonomiska situation sämst.

Frågan om fördelningen av försörjningsansvaret under studietiden mellan studeranden själv, föräldrarna och samhället har varit en viktig fråga i diskussionen om utvecklingen av studiestödet. Inkomstprövningen med avseende på föräldrarnas inkomster inom förmånssystemet för studerande på andra stadiet är mycket strikt. Föräldrarnas inkomster kan minska studiepenningen för studerande på andra stadiet som är under 20 år och inte har egen familj. Därför erhöi endast 18 procent av gymnasisterna och hälften av studerandena vid yrkesläroanstalter studiepenning våren 2006. Andelen över 20-åringar är större bland de studerande inom den yrkesinriktade grundutbildningen än bland gymnasisterna. Att en större andel av dem än av gymnasisterna är berättigad till studiepenning påverkas också av att andelen ensamföräldrar är större och föräldrarna till studerande vid yrkesläroanstalter har mindre inkomster. Utkomststödtagarnas andel av alla 18–19 åriga studerande har ökat efter början av 1990-talet. Självständigt boende studerande har den sämsta ekonomiska situationen. Studerande som studerar på en annan ort har det allra svårast. De självständigt boende 16–25-åriga studerandena inom den yrkesinriktade grundutbildningen angav att deras nettointkomster var 384 euro i månaden, och 90 procent av dem meddelade att de får regelbundet ekonomiskt stöd från föräldrarna. Endast 8 procent svarade att de inte får ekonomiskt stöd av sina föräldrar. Föräldrarnas inkomstgränser justerades år 2006 och en ny justering kommer år 2007. Dessa justeringar förbättrar den ekonomiska situationen för studerande på andra stadiet.

Nyckelord: utkomst, ekonomiska situation, gymnasium, yrkesinriktad grundutbildning, studiestöd, studiepenning, studielån, bostadstillägg, bostadsstöd

Abstract

Hämäläinen U, Juutilainen V-P, Hellsten K. **Living conditions and financial circumstances of students in general and vocational upper secondary education.** Helsinki: The Social Insurance Institution, Finland, Studies in social security and health 87, 2007. 129 pp. ISBN 978-951-669-742-3 (print), 978-951-669-743-0 (pdf).

This study analyses the living conditions and financial circumstances of upper secondary education students in general (lukio) and vocational (ammatillinen peruskoulutus) upper secondary institutions in Finland. We employ survey data acquired by postal questionnaire carried out in 2006 on upper secondary education students. The response rate was 39 per cent.

Age and living arrangements are the two key factors affecting the students' financial circumstances. About 93 per cent of general upper secondary students live with their parents while within the same age group in vocational education students the proportion is somewhat lower (70 per cent). Amongst more mature students – those 20 years or over – in vocational education, 80 per cent live outside their parents' home. Most (80 per cent) general upper secondary students find their subjective financial wellbeing to be at least average on a scale of 1 to 5 despite their low income level. One in five general upper secondary students find their financial situation to be poor or very poor. Those in vocational upper secondary education find their financial circumstances to be much more negative: only 20 per cent see their financial wellbeing as good or very good and 45 per cent see it as poor or very poor. The difference between the two tracks stems from age difference, differences in living arrangements and lower parental income amongst vocational education students. Those secondary education students who live outside the family home find their financial conditions most unfavourable.

The question of how to divide the responsibility of student financing between the parents, the student and the government has always been an issue for those enrolled in secondary education. The student financial aid system at the secondary education level has resolved this issue by relatively strict means-testing for student grants concerning both those who live with their parents and those who do not. Due to means-testing only 18 per cent of general upper secondary education students and about half the vocational education students received a student grant in spring 2006. The difference between the two tracks arises from the fact that more students are aged 20 years or older, and thus outside the parental income meanstest. Moreover, parental income is lower amongst vocational education students. Those secondary education students who live outside the family home find their financial conditions to be most unfavourable. The median net monthly income of self-reliant upper secondary education students is approximately 384 euros per month, which is about half the income reported by tertiary education students in spring 2006. (Viuhko 2006). Over 90 per cent of students living outside the family home report that their parents support them financially by direct cash payments and/or by contributing to housing and living costs. Only 8 per cent report that their parents do not give them any financial support. The income limits for parental income were changed in 2006 and there will be another increase in 2007. These two changes will make students from two-earner families near the median income level eligible for student grants, and will also increase substantially the numbers of those eligible in some groups.

– Summary pp. 104–105.

Key words: student income, financial wellbeing of students, general upper secondary education, vocational upper secondary education, student grant, student loan, housing supplement

ALKUSANAT

Toisen asteen tutkinnon suorittaminen lukiossa tai ammatillisessa peruskoulutuksessa on tärkeä vaihe yksilön koulutuspolulla. Toisen asteen opiskelijoista on kuitenkin olemassa sangen vähän tutkimustietoa. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan toisen asteen opiskelijoiden elämäntilannetta ja toimeentulon järjestämistä. Toisen asteen opiskelijat ovat heterogeeninen ryhmä: nuorimmat ovat kotona asuvia, taloudellisesti täysin vanhempiensa tuen varassa olevia, kun samaa tutkintoa suorittavissa on myös oman perheen perustaneita aikuisopiskelijoita. Toimeentulon järjestäminen on hyvin erilaista eri ryhmissä. Tämän raportin tarkoitus on antaa kokonaiskuva toisen asteen opintoja suorittavien toimeentulon järjestämiseen liittyvistä kysymyksistä sekä erityisesti opintotukijärjestelmän roolista siinä. Näiden kysymysten ymmärtämiseksi raportissa taustoitetaan myös nuorten elinoloja.

Tutkimuksen aineisto kerättiin postikyselyllä, jonka toteuttaminen oli mahdollista Opetushallituksen avulla. Kiitämme lämpimästi kaikkia kyselyyn vastanneita sekä opiskelijajärjestöjä myötävaikutuksesta ja tuesta kyselyn toteutuksessa.

Tutkimushanke on toteutettu opetusministeriön aloitteesta Kelan tutkimusosaston ja opetusministeriön yhteishankkeena. Hankkeen rahoituksesta ovat vastanneet Kela ja opetusministeriö. Tutkimushankkeen johtoryhmään ovat kuuluneet opetusministeriöstä opetusneuvos Heikki Blom, ylitarkastaja Virpi Hiltunen, neuvotteleva virkamies Leena Koskinen, hallitusneuvos Kaija Suorsa-Aarnio ja ylitarkastaja Johanna Utriainen sekä Opetushallituksesta opetusneuvos Juhani Pirttiniemi. Opiskelijajärjestöjen edustajina johtoryhmässä ovat toimineet Karri Heikkilä ja Ville Kopra Ammattiin Opiskelevat – SAKKI ry:stä, Antti Melander, Tiina Niemi ja Anne Valli Suomen Lukiolaisten Liitto ry:stä sekä Kari-Antti Kitunen ja Hannamiina Tanninen Suomen Opiskelija-Allianssi – OSKU ry:stä. Kelan eläke- ja toimeentuloturvaosaston edustajia ovat olleet suunnittelijat Anne-Maj Glad ja Piia Kuusisto. Kiitämme johtoryhmää tuesta, aktiivisesta osallistumisesta, sekä asiantuntevista ja hyödyllisistä kommentteista. Tutkimuksen kuluessa Kelan eri osastojen toimihenkilöt ovat antaneet apuaan ja tietämystään käyttöömmme. Raportin painokuntoon saattamisessa Kelan julkaisutoimituksen toimittaja Tarja Hyvärinen, julkaisusihteeri Maini Tulokas ja toimistosih-teeri Ritva Salavirta ovat tehneet arvokasta työtä. Kiitämme lämpimästi kaikkia yhteistyöstä ja avusta.

Helsingissä toukokuussa 2007

Katri Hellsten, Ulla Hämäläinen ja Vesa-Pekka Juutilainen

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	9
1.1 Tutkimuksen taustaa	9
1.2 Tutkimuksen kohderyhmästä ja tavoitteista	10
2 OPINTOTUKI – TOIMEENTULOTURVAA VAI INVESTOINTI TULEVAISUUTEEN?	13
2.1 Erillislaeista keskitettyyn, yhtenäiseen järjestelmään	13
2.2 Opintotuki osana perhekustannusten tasausta, yleistä yhteiskunta- politiikkaa ja sosiaalipolitiikkaa	16
2.3 Paluu tarveharkintaan	17
2.4 Opintotuki osaksi perusturvaa?	19
2.5 Opintorahapainotteinen uudistus vai tehokkaampi lainajärjestelmä?	21
2.6 Koulutuskustannusten jakautuminen koulutettavien, heidän vanhempiansa ja yhteiskunnan kesken	26
3 YLEISTÄ TOISEN ASTEEN KOULUTUKSESTA	28
3.1 Perusopetuksen jälkeinen koulutus	28
3.2 Toisen asteen koulutus tilastoissa.....	29
4 TUTKIMUSAINEISTOT	33
5 TOISEN ASTEEN TUTKINNON SUORITTAJAT LUOKKAKUVASSA	35
5.1 Yleiskuva opiskelijakyselyyn vastanneista.....	35
5.2 Perhetausta ja koulutusväylän valinta	40
5.3 Opiskelijoiden näkemyksiä nykyiseen koulutukseen hakeutumiseen vaikuttaneista tekijöistä ja tulevaisuuden odotuksista.....	46
6 OPINTOJEN RAHOITUS TOISELLA ASTEELLA	55
6.1 Opintotuen rakenne ja tukeen oikeutetut.....	56
6.2 Opintotuki käytännössä.....	58
6.2.1 Opintoraha.....	58
6.2.2 Asumislisä	70
6.2.3 Opintolaina	74
6.3 Toisen asteen opiskelijoiden näkemykset opintotuesta	84
6.4 Opiskelijoiden ansiotulot	86
7 OPISKELIJOIDEN KOKEMA TOIMEENTULO	88
7.1 Taloudellisen aseman kokeminen.....	88
7.2 Opiskelijoiden tulot ja menot	95
7.2.1 Toisen asteen opiskelijoiden tulojen rakenteesta	96
7.2.2 Opiskelusta aiheutuvat suorat kustannukset.....	98
8 JOHTOPÄÄTÖKSET	99
SUMMARY	104

KIRJALLISUUS	106
LIITTEET	111
Liitekuvio 1. Vanhempien tulorajojen vaikutus opintorahaan 1.11.2006 saakka	113
Liitekuviot 2a–2h. Opintoraha ja vanhempien tulojen kehitys	114
Liitetaulukko. Opintojen ja lapsilisien järjestelmä Euroopassa.	118
Liite 1. Tutkimusseloste	119
Liite 2. Kyselylomake.....	122

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Oikeus koulutukseen on perusoikeus, joka turvataan lainsäädännössä määritellyllä oikeudella maksuttomaan perusopetukseen sekä yleisellä oppivelvollisuudella. Siivistyksellisiin oikeuksiin kuuluu myös, että julkisen vallan eli valtion ja kuntien on turvattava jokaiselle Suomessa asuvalle yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja tarpeidensa mukaisesti myös muuta koulutusta sekä kehittää itseään varattomuuden estämättä. (Opetusministeriö, saatavissa <www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka>.) Nuoret ikäluokat melkein kokonaisuudessaan jatkavat peruskoulun jälkeen jossain ammatillisessa tai yleissivistävässä oppilaitoksessa. Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa (2003–2008) (Opetusministeriö 2004) tavoitteeksi asetettiin ammatillisesti eriytyvän koulutuksen tarjoaminen koko nuorisoikäluokalle. Toisen asteen koulutuksen (lukiokoulutuksen sekä ammatillisen perus- ja lisäkoulutuksen) kehittämisen tavoitteena on edistää sekä yleis- että ammattisivistystä ja antaa opiskelijoille persoonallisuuden monipuolisen kehittämisen, jatko-opintojen, ammattitaidon saavuttamisen sekä ammatinharjoittamisen edellyttämät tiedot ja taidot. (Opetusministeriö 2004, 36–37.) Tavoitteita on tuettu mm. toisen asteen koulutuksen maksuttomuudella, opintotukijärjestelmällä, koulutuspaikkojen runsaalla tarjonnalla, opinto-ohjauksella, erilaisilla räätälöidyillä koulutusväylillä sekä nuorten koulutustakuulla. Lähes kaikki (98 prosenttia) perusopintonsa päättävät nuoret hakevatkin koulutukseen heti peruskoulun jälkeen ja heistä 95 prosenttia sijoittuu välittömästi joko lukiokoulutukseen, ammatilliseen peruskoulutukseen tai perusopetuksen lisäopetukseen (ns. kymppiluokka). Toisen asteen koulutus on siten tärkeä vaihe yksilön koulutuspolulla.

Jotta yhtäläiset mahdollisuudet menestykselliseen koulutukseen toteutuisivat, on opintojen tiellä olevia esteitä poistettava tai vähennettävä. Opintotuen yhtenä tehtävä on tasoittaa tietä niin, että koulutusmahdollisuuksiin tartutaan. Opintotuella voidaan vastustaa vinoa rekrytointia, lisätä alueellista tasa-arvoa ja edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta (Raivola ym. 2000, 11). Opintotukijärjestelmän tarkoituksena on opiskelijoiden toimeentulon turvaaminen opiskelun aikana. Koulutuspoliittisena lähtökohtana on opiskelijapaikkojen tehokas käyttö ja se, että eri koulutusaloille valikoitumisen esteet minimoidaan. (HE 226/1993.) Suomen opintotukijärjestelmä uudistettiin vuosina 1992–1994. Kaikki oppivelvollisuuden jälkeisiä, yli kaksi kuukautta yhtäjaksoisesti kestäviä päätoimisia opintoja harjoittavat kuuluvat saman lain piiriin. Tavoitteena oli saada aikaan selkeä järjestelmä, joka turvaa kohtuullisen toimeentulon elämän eri vaiheisiin sijoittuvan opiskelun aikana (Raivola ym. 2000, 7).

Opintososiaalisia kysymyksiä sekä opiskelijoiden taloudellista asemaa ja toimeentuloa käsitteleviä tutkimuksia ja selvityksiä on vuosien mittaan tehty varsin runsaasti (ks. Blomster 2000, 18–28). Ne ovat kuitenkin enimmäkseen koskeneet korkeakouluopiskelijoita. Myös opintotukijärjestelmää ja sen toimivuutta koskevassa keskustelussa toimeentuloa ja opintojen rahoittamista tarkastellaan yleensä korkeakouluopiskelijoiden näkökulmasta. Toisen asteen opiskelijoiden taloudellisesta asemasta ja opin-

totuen kohdentumisesta tiedetään varsin vähän. Pelkästään toisen asteen opintojen rahoittamiseen ja opiskelijoiden asemaan ovat keskittyneet lähinnä vain Iiris Niemen yli 35 vuotta vanha tutkimus (1971) sekä opiskelijajärjestö SAKKI ry:n 2000-luvulla julkaisemat kyselytutkimukset ”Matkalla ammattiin – riittävätkö eväät” (Suominen ja Mustakallio 2002) ja ”Matkalla ammattiin – myötä- vai vastamäessä” (Suominen ja Veijonen 2004). Kiinnostus toisen asteen opiskelijoiden taloudelliseen asemaan ja opintotuen merkitykseen toimeentulossa on kuitenkin viime vuosina lisääntynyt.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tuottaa tietoa toisen asteen opiskelijoiden toimeentuloon liittyvistä kysymyksistä opintotukijärjestelmän kehittämistä varten. Tutkimuksessa tarkastellaan toisen asteen koulutuksessa olevien nuorten taloudellista asemaa ja elämäntilannetta. Pääpaino on opintojen rahoituksen ja taloudellisen toimeentulon kysymyksissä. Keskeisiä teemoja ovat seuraavat: miten opinnot rahoitetaan, mikä merkitys opintotuella on toisen asteen opiskelijoille, miten opintotuki kohdentuu sekä opiskelijoiden käsitykset opintotuen riittävydestä.

1.2 Tutkimuksen kohderyhmästä ja tavoitteista

Peruskoulun jälkeinen toisen asteen koulutus sisältää lukiokoulutuksen ja ammatillisen koulutuksen. Tämä tutkimus kohdistuu päivälukiossa opiskeleviin ja opetus- suunnitelmaperusteista, oppilaitosmuotoista ammatillista perustutkintoa suorittaviin henkilöihin. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät oppisopimusperustainen koulutus, valmistava koulutus, näyttötutkintoon perustuva koulutus sekä erikoisammattitutkintoon tähtäävä koulutus. Tutkimuksen rajaus on tehty siten, että opintojen rahoitukseen liittyvät kysymykset olisivat kohdejoukon sisällä suhteellisen samanlaisia. Oppisopimuskoulutuksessa olevilla sekä näyttötutkintoa ja erikoisammattitutkintoja suorittavilla opintojen aikaisen toimeentulon rahoitus ei perustu normaaliin opintotukijärjestelmään. Nämä opiskelijaryhmät hoitavat opintojensa rahoituksen tavallisesti mm. oppisopimusajan palkalla, normaalilla palkalla tai aikuiskoulutusrahalla. Valmistavassa koulutuksessa olevista osa kuuluu opintorahan piiriin, mutta heidän joukossaan on myös kotouttamistukea, kuntoutusrahaa, eläkettä ja toimeentulotukea saavia. Valmistava koulutus ei myöskään kuulu yhteisvalinnan piiriin, joten tämä ryhmä rajautuu myös otosteknisistä syistä tarkastelun ulkopuolelle.

Toisen asteen opintoihin osallistuvat melkein kaikki peruskoulun päättäneet, eli lähestulkoon kokonaiset ikäluokat ovat edustettuina. Tämä – yhdessä sen kanssa, että osa ammatillisen puolen opiskelijoista on aikuisopiskelijoita – tekee tutkimuksen kohdejoukosta hyvin heterogeenisen. Toisen asteen tutkintoa suorittavien keskuudessa on siten hyvin erilaisia ryhmiä. Lukioon päädytään useimmiten suoraan peruskoulusta, kun nuori asuu vielä kotonaan. Päivälukiossa opiskelevien ikä ja asumismuoto vaihtelevat hyvin vähän. Koulutus on tyypiltään yleissivistävää ja mahdollistaa jatko-opintoihin pääsyn. Ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevien joukossa on peruskoulusta tulleiden lisäksi jo aiemman tutkinnon suorittaneita, iältään vanhempia sekä

muilta taustatekijöiltään toisistaan eroavia ryhmiä. Ammatillinen koulutus antaa mahdollisuuden siirtyä työelämään tai jatko-opintoihin korkea-asteella.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on antaa kokonaiskuva toisen asteen opiskelijoiden opintotukijärjestelmästä, toimeentulosta ja elämäntilanteesta. Tarkoituksena on tuottaa tietoa ensisijaisesti nuorten toimeentulosta ja sen riittävydestä opintojen aikana. Opiskelijoiden taloudellisten olojen selvittämisen lisäksi tarkastellaan nuorten elinoloja ja näkemyksiä laajemminkin. Koulutusreittien, oppilaitoksen tai opintolinjan valinnat sekä tulevaisuuden odotukset ovat myös tutkimuksessa käsiteltäviä teemoja. Vaikka koulutuksessa ei ole enää umpiperiä, käytännössä merkittävät valinnat tehdään peruskoulun jälkeen. Nuorten nykyiseen tilanteeseen ja valintoihin vaikuttavat institutionaaliset tekijät (ml. opintotuki), heidän aikaisemmat valintansa sekä tulevaisuuden odotuksensa sosiaalisten ja taloudellisten tekijöiden lisäksi.

Kyky suoriutua opintojen aikaisista kustannuksista on tärkeä opintojen sujuvuudelle. Lukiossa opiskeleville ja aivan nuorimmille ammatillisen tutkinnon suorittajille toimeentulon takaavat useimmiten vielä vanhemmat, mutta erilaiset sosiaalietuudet ja kesätyöt täydentävät toimeentuloa. Tilastojen valossa ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevat saavat ja käyttävät erityisesti opintotukeen kuuluvia etuuksia huomattavasti lukiolaisia useammin. Eri tukimuotojen käyttömäärät viittaavat siihen, että useampi heistä asuu jo omassa kotitaloudessaan ja heidän taloudelliseen toimeentuloonsa vaikuttaa useampi tekijä. Opiskelun aikaiset kustannukset vaihtelevat niin koulutusalan, oppilaitoksen kuin alueenkin mukaan. Merkittävästi kustannuksia lisää se, jos opiskelija ei pysty suorittamaan tutkintoaan vanhempiensa taloudessa asuen. Toisen asteen opiskelijoiden toimeentulo-ongelmien voi olettaa olevan voimakkaasti kytköksissä nimenomaan asumisjärjestelyihin.

Merkittävä osa toisen asteen opiskelijoista, erityisesti lukiolaisista, on alaikäisiä. Koulutuksen aikaisen toimeentulon järjestämiseen toisella asteella liittyy keskeisesti kysymys vanhempien, opiskelijan itsensä ja yhteiskunnan vastuusta koulutuksen aikaisen toimeentulon järjestämisessä. Opintotuen kolmijaon – opintorahan, asumistuen ja opintolainan – suhteelliset painotukset toisella asteella heijastavat näitä kysymyksiä koskevia päätöksiä. Opintorahan suuruus ja tuen saatavuus (erityisesti vanhempien tulorajojen myötä) jakaa eri tavalla kustannuksia valtion ja vanhempien ja/tai opiskelijan itsensä välillä. Opintolainan rooli puolestaan liittyy siihen, missä määrin osa opiskelun aikaisen toimeentulon järjestämisestä siirretään nimenomaan opiskelijan itsensä maksettavaksi. Toisen asteen opintotuki ja erityisesti aivan nuorimpien toisen asteen opiskelijoiden opintojen rahoittaminen on tasapainoilua lukuisten eri tavoitteiden ja valtion budjettirajoitteen välillä. Itsenäisiksi, vanhemmistaan riippumattomiksi ymmärrettyjen, yli 20-vuotiaiden korkeakouluopiskelijoiden toimeentulon järjestäminen on ollut yksinkertaisempaa.

Institutionaaliset rakenteet ja etuuksien kriteerit säätelevät sitä, ketkä kuuluvat järjestelmän piiriin ja millä ehdoilla sekä miten etuudet kohdentuvat. Järjestelmän ymmärtämiseksi ja nykytilanteen taustoittamiseksi tutkimuksessa luodaan katsaus

opintotukijärjestelmän ja sen tavoitteiden kehitykseen 1960-luvulta alkaen, jolloin nykyisen yhtenäisen rahoitusjärjestelmän periaatteet luotiin. Katsauksessa on kiinnitetty erityisesti huomiota keskusteluun, joka on koskenut toisen asteen opintojen rahoitusperiaatteita, sekä opintotuen ja perhepoliittisten tukien yhteensovittamiseen.

Tutkimuksessa tarkastellaan myös lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien eroja ja yhtäläisyyksiä. Lukiolaiset ovat luonnollisesti ikänsä ja asumismuotonsa vuoksi merkittävästi yhtenäisempi ryhmä, mikä näkyy mm. toimeentulon kokemuksissa ja opintotuen merkityksessä opintojen suorittamiselle Ammatillisen tutkinnon suorittajien korkeampi ikä ja itsenäisempi asema selittävät paljon havaittavista eroista, joten vertailtavuuden lisäämiseksi eroja lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien välillä tarkastellaan usein rajaamalla tarkastelu samanikäisiin ja joissakin kysymyksissä samaan asumismuotoon.

Tutkimushankkeessa hyödynnetään sekä toisen asteen opiskelijoille suunnatun postikyselyn tuloksia että erilaisia rekisterilähteitä. Rekisterilähteistä tärkeimpiä ovat Kelan opintoetusrekisterit ja Tilastokeskuksen opiskelijarekisterit. Rekisteritiedon avulla voidaan tarkentaa sekä tietoja opintotuen saajista että maksettujen etuuksien suuruuksista. Rekistereitä on käytetty myös sen varmentamiseen, että opiskelijakyselyn tuottama kuva opintorahan saajista ja järjestelmän ulkopuolella olevista tulisi oikein raportoitua. Myös erilaiset opintotuen kehitystä ajassa kuvaavat tiedot perustuvat rekisteriaineistoihin. Tutkimuksessa hyödynnettäviä aineistoja ja toisen asteen opiskelijoille suunnatun postikyselyn toteutusta on kuvattu tarkemmin luvussa 4.1 sekä liitteen 1 tutkimusselosteessa.

Tutkimusraportin luvussa 2 tutkimusta taustoitetaan tarkastelemalla opintotukijärjestelmän muotoutumista ja järjestelmälle asetettuja tavoitteita painottaen toisen asteen opiskelijoille relevantteja kysymyksiä. Luvussa 3 luodaan lyhyt katsaus toisen asteen koulutuksen tämänhetkiseen tilanteeseen tilastojen avulla. Neljäs luku käsittelee tutkimusaineistoja. Luvussa 5 käydään läpi opiskelijakyselyn perusteella opiskelijoiden elämäntilannetta, taustoja ja tulevaisuuden odotuksia. Luvussa 6 tarkastellaan sekä erilaisiin rekisteritietoihin että opiskelijakyselyyn perustuen toisen asteen opintojen rahoitusta opintotukijärjestelmän näkökulmasta. Luvussa 7 analysoidaan opiskelijoiden subjektiivisia kokemuksia toimeentulon helppoudesta tai ankeudesta. Luvussa 8 kootaan yhteen raportin keskeisiä teemoja.

2 OPINTOTUKI – TOIMEENTULOTURVAA VAI INVESTOINTI TULEVAISUUTEEN?

2.1 Erillislakeista keskitettyyn, yhtenäiseen järjestelmään

Oppivelvollisuuskoulun jälkeen opintoja harjoittavien henkilöiden opiskeluaikaisen toimeentulon turvaamiseen tähtäävän lainsäädännön kehittämisessä edettiin vuoteen 1969 asti osittaisuudistusten tietä, erillislakeja säätämällä ja kahdella eri hallinnonalalla. Vuoden 1945 alusta voimaan tulleen ammattiopintojen avustuslain tarkoituksena oli edistää vähävaraisista kodeista olevien nuorten hakeutumista ammatillisiin oppilaitoksiin. (KM 1973:19, 2–3; Autio 1995, 19–20.) Myös yhteiskunnan edun kannalta pidettiin tärkeänä, että mahdollisimman monet saisivat pätevän ammattivalmennuksen ja että varattomuus ei estäisi koulutuksen hankkimista. Avustuksella oli myös tulevaa avuntarvetta ehkäisevä tarkoitus. Pyrittiin siihen, että avustettava voisi saada riittävän ja pysyvän toimeentulon, niin että hän ei ”myöhemmin joudu yhteiskunnan huollettavaksi”. Tavoitteena oli myös ohjata työvoimaa niille aloille, joilla sitä kipeimmin tarvittiin. Jokaisella määrätty edellytykset täyttävällä henkilöllä (vähävaraisella, lahjakkaalla ja ahkeralla) oli subjektiivinen oikeus saada valtion varoista apurahaa ammattiopintoja varten. Sosiaaliministeriö saattoi myöntää myös korotonta lainaa ammattiin opiskelevalle eikä apurahan saanti estänyt lainan myöntämistä. Lisäksi oppikoulun kahden ylimmän luokan oppilas saattoi saada avustusta, mikäli hän aikoi jatkaa opintoja jossakin ammattioppilaitoksessa. Korotonta lainaa saattoi saada myös korkeakouluopintoihin. Ammattiopintojen avustuslain hallinnointi kuului sosiaaliministeriölle. (KM 1944:14, 2–4; Autio 1995, 19–21.)

Opetusministeriön vastuualueelle lähinnä Helsingin yliopiston yhteyteen oli vuonna 1946 perustettu ylioppilaiden opintolainarahasto. Valtio antoi korkotukea opintolainarahaston myöntämille lainoille ja vuonna 1948 oli myös luotu korkeakoulustipendijärjestelmä. (Autio 1995, 20.) Lisäksi vuodesta 1949 oli olemassa laki oppikoulun oppilaiden koulunkäynnin avustamisesta (KM 1973:19, 4). Apurahaa saivat lähinnä lukioasteen oppilaat ja määräraha jaettiin kouluhallituksen kautta (KM 1966: B 24). Vuoden 1959 alussa vahvistettiin laki opintolainojen valtioneuvoksesta. Valtio myönsi sen perusteella takauksen akateemista loppututkintoa varten korkeakouluissa opintoja harjoittavan lahjakkaan, ahkeran ja vähävaraisen opiskelijan opintolainoille. Tuolloin oli pohdittu myös valtion lainarahaston perustamista Tanskan ja Norjan mallin mukaisesti, mutta sitä ei pidetty valtion taloudellisen tilanteen vuoksi mahdollisena. (KM 1957:11, 21; Autio 1995, 18; Blomster 2000, 41–42.)

Opintotukia koskevien erillislakien piiriin kuuluivat periaatteessa kaikki oppivelvollisuuskoulun jälkeen opintojaan jatkavat. Lisäksi eräisiin sosiaaliturvaa koskeviin lakeihin (HE 121/1971) sisältyi opintotukea koskevia säännöksiä. Muun muassa laki sotaorpojen työhuollosta mahdollisti valtion varoista annettavan tuen sotaorpojen ammattikoulutukselle tai erityisen harkinnan mukaan myös muulle koulutukselle. Etuudet olivat kuitenkin pieniä ja edunsaajia oli vähän. Vanhempien varallisuuden perusteella tehtävä tarveharkinta oli laeille tunnusomaista. Niin ikään opintotuen saajan edellytettiin olevan erityisen lahjakas ja ahkera. (KM 1973:19, 4.)

Vuonna 1965 asetettiin opintotukikomitea laatimaan ehdotus korkeakouluopiskelijoiden opintotukijärjestelmän kehittämiseksi. Komitean aloitteesta valtioneuvosto laajensi komitean tehtävää myös muita kuin korkeakouluopiskelijoita eli yleisesti opiskelijoita koskevaksi. Komitea esitti siirtymistä *yhtenäiseen koko peruskoulun jälkeistä opetusta koskevaan opintotukijärjestelmään*. (KM 1968: B 27, 1.) Komitea ei pitänyt tarkoituksenmukaisena, että eri opiskelusuuntien opintotukijärjestelmät poikkeaisivat liikaa toisistaan. Sekä sosiaaliministeriö että kauppa- ja teollisuusministeriö vastustivat lausunnoissaan komitean tehtävän laajentamista. Erimielisyyttä aiheutti erityisesti ammattiopintoja suorittavien opiskelijoiden ottaminen uuden opintotukijärjestelmän piiriin. Kauppa- ja teollisuusministeriö katsoi, että ammattiopintojen avustukset tulisi edelleen hoitaa sosiaaliministeriön kautta. (Hellsten J. 2001, 38.) Kuitenkin ainoastaan lukiolaiset rajattiin komitean työn ulkopuolelle. Lukio-opintojen tukeminen oli toistaiseksi järjestettävä oppikoulun oppilaiden koulunkäynnin avustamisesta annetun lain pohjalta ja lukiolaisten koulunkäynnin tukeminen tuli ottaa myöhemmin erikseen harkittavaksi. (KM 1968: B 27, 1.)

Opintotukikomitea piti olemassa olevien valtion stipendi-, apuraha- ja lainajärjestelmien heikkoutena sitä, että opintotukea myönnetään vain lahjakkaalle, ahkeralle ja vähävaraiselle opiskelijalle. Vaatimuksia pidettiin korostuneen sosiaalipoliittisina ja niiden katsottiin sopivan huonosti koulutuspoliittisen opintotukijärjestelmän perusteiksi. Opiskelijan vanhempien varallisuuden huomioon ottamisesta tuli luopua (kuten Ruotsissa), koska korkeakouluopintoja tai niihin verrattavia opintoja harjoittava henkilö oli katsottava vanhemmistaan erillään olevaksi itsenäiseksi subjektiksi. (KM 1968: B 27, 1.) Taloudellisen tuen tarvetta arvioitaessa tuli ottaa huomioon vain hakijan omat ja hänen aviopuolisonsa ansiotulot ja omaisuus. Jos opiskelija opiskeluaikanaan asui vanhempiensa tai ottovanhempiensa luona, tulisi opintotukea kuitenkin vähentää 30 prosentilla. (KM 1968: B 27, 26–27.) Komitean ehdotuksen mukaan opintotuki olisi koostunut opintoavustuksesta ja valtion (opintolainarahaston) opintolainasta siten, että opintoavustuksen osuus olisi ollut noin puolet opintotuen koko määrästä (KM 1973:19, 8–9). Komitea painotti opintotuen kansantaloudellisia perusteluja: ”ne sijoitukset, joita mm. tehokkaan opintotukijärjestelmän muodossa tehdään maamme koulutukseen ja tutkimukseen osaltaan johtavat lisääntyneeseen taloudelliseen kasvuun ja kansantulon nousuun”. (KM 1968: B 27.)

Uutta opintotukijärjestelmää oli tarkoitus ryhtyä toteuttamaan vuodesta 1970 alkaen, mutta silloinen hallitus piti tarpeellisena parantaa korkeakouluopiskelijoiden opintotukea jo vuoden 1969 aikana. Opetusministeri Johannes Virolainen, jonka mielestä ehdotettu järjestelmä tulisi liian hitaasti voimaan ja olisi kallis, asetti uuden työryhmän pohtimaan, miten opintotukea voitaisiin tehostaa jo vuoden 1969 aikana. Uusi työryhmä omaksui opintotuen yhdistelmäjärjestelyssä toisenlaisen rakenteen ja suhtautui kielteisesti valtion lainarahastoon. Se kannatti stipendijärjestelmän kehittämistä ja korkosubvention kytkemistä laajennettuun valtiontakuisen lainajärjestelmään. (Autio 1995, 30.)

Hallituksen esitys noudatti uuden työryhmän esitystä. Opintotuen tarpeellisuutta perusteltiin pikemminkin yhteiskunnan edulla eli koulutuspoliittisilla päämäärillä kuin opiskelijoiden toimeentulon turvaamisella. Tavoitteena oli mahdollistaa korkea-kouluopiskelijoiden päätoiminen opiskelu ja vähentää heidän työssäkäyntiään, jotta keskimääräiset opiskeluaikat lyhentyisivät ja opintojen keskeyttämiset vähentyisivät. Korkeakouluopiskelijoiden opintotukijärjestelmä koostuisi rahalaitosten myöntämistä luotoista, opintolainojen valtiontakauksesta ja enintään neljän prosentin korkotuesta. Tukea myönnettäisiin enintään viiden vuoden opintoihin. Vanhempien tulot ja varallisuus eivät vaikuttaneet itsenäisten opiskelijoiden takausten saantiin, mutta ne vaikuttivat korkeakoulustipendeihin, jotka säilyivät ennallaan. Opintolainajärjestelmän tavoitteena oli tasata eri sosiaaliluokista lähtöisin olevien toimeentulomahdollisuuksia. Kaikilla olisi mahdollisuus lainaan, eikä vanhempien taloudellinen asema enää vaikuttaisi opintolainan määrään. (HE 96/1968.) Valtiollisen opintolainajärjestelmän myötä institutionalisoitiin opiskelijoiden omavastuu toimeentulosta. Opintotuki oli pääasiassa lainaa, joka oli opintojen päätyttyä maksettava takaisin. Opintolainajärjestelmää täydensivät suorat tarveharkintaiset avustukset eli stipendit. Opintotuen keskushallinto annettiin uudelle Valtion opintotukikeskukselle (Autio 1995, 36–38).

Opintolainojen valtiontakaus- ja korkojärjestelmä tuli hallituksen esityksen mukaan myöhemmin laajentaa koskemaan muutakin peruskoulun jälkeistä opiskelua. Syyskuussa 1971 annettiin opintotukikeskuksen johtokunnan valmisteleva lakiesitys (HE 121/1971) opintotuen kokonaisjärjestelystä. Hallituksen esityksen keskeinen tarkoitus oli saattaa välitön opintotuki pääosiltaan yhtenäisen lainsäädännön ja organisaation piiriin. Opintotuki koostui edelleen opintolainasta, jolle myönnettiin valtiontakaus, ja korkotuesta sekä suorasta avustuksesta, jota stipendin sijasta kutsuttiin opintorahaksi. Oleellisia lisäyksiä opintorahaosuuteen ei esitetty valtiontalouden resurssien niukkuuteen vedoten. (Blomster 2000, 49–50.) Kokonaisvaltainen, keskitetty ja yhtenäinen opintotukilaki koski myös toisen asteen opiskelijoita, lukiossa opiskeleviäkin (toisin kuin ensimmäinen, Ahon opintotukikomitea oli esittänyt). Kokonaisvaltaisuus oli tyypillistä 1970-luvun yhteiskuntapoliittiselle keskustelulle ja ajattelulle. Erillisiä lakeja ja valtiollisia tukia haluttiin yhdistää mahdollisimman laajoiksi ja kaikenkattaviksi järjestelmiksi. (Hellsten J. 2001, 71.)

Tasa-arvotavoitteet painottuivat perusteluissa voimakkaammin kuin ennen. Opinto-sosiaalisia olosuhteita oli kehitettävä siten, ”että kaikilla on mahdollisuus sosiaalisista, taloudellisista ja alueellisista tekijöistä riippumatta kouluttaa itsensä sekä yksilön, että yhteiskunnan kannalta tarkoituksenmukaisella tavalla” (HE 121/1971). Opintotuen tuli antaa yksilölle mahdollisuuksia ammatinvalintaan, niin että hän ei taloudellisten vaikeuksien vuoksi joutuisi valitsemaan ansiotyöhön menoa ammattitaidottomana. Opintotukijärjestelmän kehittämisessä oli kysymys ”koulutuskustannusten entistä suuremman osuuden siirtämisestä koulutettavilta itseltään ja heidän vanhemmiltaan yhteiskunnalle”. (Hellsten J. 2001, 75–76.) Koulutusmahdollisuuksien oli osoitettu olevan yhteydessä eriarvoisuudesta johtuviin tekijöihin. Ratkaiseva oppilasaineksen valikoituminen tapahtui siinä vaiheessa, jolloin osa kansakoulun oppilaista siirtyi

oppikouluun. Opintotuki oli ulotettava silloiseen keskikouluun ja peruskoulun toteutuessa lukioon, niin että suuremmat opiskelukustannukset eivät vaikuttaisi opiskelijoiden valikoitumiseen. (Niemi 1971, 44–46.)

Opintotuki jaoteltiin opintorahaksi (entiset stipendit ja avustukset) ja enintään seitsemän lukuvuoden opintolainaksi (valtioneuvosto ja korkohyvitys). Opintoraha vähennettiin enimmäislainasta, ja se oli tarkoitettu vähävaraisille. Vanhempien tulot vaikuttivat opinrahan määrään silloin, kun opiskelijan katsottiin olevan vanhempiansa huollettava. Vanhempiansa huollettavaksi tulkittiin opiskelija, joka asui vanhempiansa luona tai muualla mutta ei ollut ennen opintovuoden alkua täyttänyt 20:tä vuotta. (KM 1973:19, 107–114.) Täysivaltaisuusikää (täysi-ikäisyyttä) oli vuonna 1969 alennettu (holhouslaissa) yhdellä vuodella, 21:stä 20:een. Vanhempien taloudellinen asema otettiin huomioon myönnettäessä valtioneuvosto ja korkotuki lukion ja kansanopistoasteen opiskelijan opintolainalle silloin, kun opiskelijan katsottiin olevan vanhempiansa huollettavana. (KM 1973:19, 56–61.)

2.2 Opintotuki osana perhekustannusten tasausta, yleistä yhteiskuntapolitiikkaa ja sosiaalipolitiikkaa

Pohtiessaan 1970-luvun alussa opintotuen periaatteellisia lähtökohtia Valtion opintotukikeskuksen johtokunta korosti, että opintotukea voidaan pitää perhekustannusten tasaajana, yhdenvertaisten koulutusmahdollisuuksien edistäjänä sekä yleisen yhteiskuntapolitiikan ja sosiaaliturvajärjestelmän osana. Perhekustannusten tasauspolitiikan tarkoitus on tasata lasten ja nuorten aiheuttamia menoja tulonsiirroilla. Perhekustannusten tasausjärjestelmän keskeisin osa olivat lapsilisät. Lapsilisälain mukaisen ilman tarveharkintaa annettavan avustuksen suorittaminen päättyi kuitenkin siinä vaiheessa (lapsen täyttäessä 16 vuotta), jolloin perheessä tehdään nuorten elämän kannalta merkittävät ratkaisut. Koska kasvava osuus nuorista jatkaa koulunkäyntiään peruskoulun jälkeen, tarvittaisiin perhekustannusten tasausta myös 16 vuotta vanhempien nuorten aiheuttamaa lisärasitusta vähentämään. Opintotukijärjestelmän tulisi muodostaa lapsiperheiden kulutusmahdollisuuksien tasauksen saumaton jatke lapsilisäjärjestelmän jälkeen. (KM 1973:19, 34–35.)

1970-luvun alussa taloudellisen kasvun edistäminen oli jäänyt taka-alalle ja tasa-arvotavoitteet olivat nousseet etualalle. Opintotukikeskuksen johtokunnan mielestä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vähentämisessä yhdenvertaisilla koulutusmahdollisuuksilla oli olennainen merkitys. Opintotuen vaikutus koulutusmahdollisuuksien lisäämiseen ja koulutushalukkuden aktivoimiseen oli ilmeinen. Opintotukea voitiin pitää keskeisenä osana tehokasta ja kokonaisvaltaista yhteiskuntapolitiikkaa. Opiskelijan kannalta katsottuna opintotuki oli toimeentuloturvan takaamista opiskelun aiheuttaman tulonmenetyksen tai tulojen vähenemisen varalta. Jos sosiaalipolitiikka

määriteltiin huono-osaisten suhteellisen aseman parantamiseksi¹, myös tämä määritelmä sulki piiriinsä opiskelijoiden taloudellisen aseman järjestämisen. Kysymyksessä oli taloudellisesti toimivan väestönosan toimeentulon järjestäminen sinä aikana, jolloin hankitaan henkistä pääomaa työelämään siirtymistä varten ja josta myöhemmin suoritetaan korvaus palkan muodossa. Opintotuki sosiaalipolitiikan osana olisi siis ensisijaisesti elinaikaisten tulojen säätelyä yksilötasolla. (KM 1973:19, 34–37.)

Jos opintotuen kehittämisen painopiste olisi opintolainamuotoisen opintotuen kehittämisessä, siirtyisivät koulutuskustannukset vanhemmilta koulutettaville itselleen ja osittain myös yhteiskunnalle. Jos taas kehitetään opintorahamuotoista opintotukea, siirtyvät koulutuskustannukset suoraan yhteiskunnalle. Keskeisenä kysymyksenä pidettiin sitä, miten koulutuskustannukset jaetaan ”koulutettavien itsensä, heidän vanhempiansa ja yleensä fyysisten henkilöiden sekä koulutettua työvoimaa käyttävien kesken”. (KM 1973:19, 37–42.)

Mietinnössä asetettiin lopulliseksi tavoitteeksi opintorahamuotoiseen opintotukeen perustuvan opintotukijärjestelmän luominen. Erityisesti oli lisättävä opintorahamuotoisen opintotuen määrää alemmanasteisissa oppilaitoksissa. Tuen saajien piirin pääasiallinen rajaaminen tapahtuisi opiskelijan vanhempien taloudellisen aseman perusteella silloin, kun opiskelija on vanhempiensa huollettavana. Tällöin oli kysymys lähinnä lukion ja alemmanasteisten ammatillisten oppilaitosten opiskelijoista. Opiskelijan aviopuolison tulojen huomioon ottamista opintotukea myönnettäessä ei pidetty opintotukitoiminnan pitkän aikavälin tavoitteiden mukaisena. (KM 1973:19, 56–61.)

2.3 Paluu tarveharkintaan

Taloudellisen taantuman tuoma rahamarkkinoiden kiristyminen johti 1970-luvun puolivälissä opintotukijärjestelmän muuttamiseen. Rahalaitosten neuvottelukunta oli mm. suositellut opintolainojen myöntämisen rajoittamista kaventuneisiin lainoitusmahdollisuuksiin vedoten. (KM 1977:19, 1; Blomster 2000, 51.) Opintolainan saajien määrä oli vuosina 1969–1972 kasvanut huomattavasti, mutta vakiintunut sen jälkeen. Opintolainan saajien määrä oli noudattanut suurin piirtein opiskelijamäärien kasvua kaikissa oppilaitosryhmissä. Sen ohella olennaisin muutos oli yliopisto- ja korkeakouluopiskelijoiden osuudessa: opintovuonna 1969–1970 nämä edustivat noin 73:a prosenttia kaikista lainatakuun saaneista, mutta opintovuonna 1975–1976 enää 36:ta prosenttia. (KM 1977:19, 11–12.)

Opintotuen mitoitusta selvittämään asetetun toimikunnan mielestä opintotukijärjestelmä oli merkittävällä tavalla lisännyt mahdollisuuksia peruskoulun jälkeisten opintojen harjoittamiseen, mutta se oli samalla merkinnyt entistä nuorempien tuntuvaa velkaantumista tukijärjestelmän rakentuessa lainamuotoisen tuen varaan. Järjestelmä

1 Jorma Sipilä ehdotti vuonna 1970 ilmestyneessä teoksessaan sosiaalipolitiikan määritelmäksi lausetta: ”Sosiaalipolitiikka on huono-osaisten suhteellisen aseman parantamista.” (Sipilä 1970, 31.)

oli parantanut yhdenvertaisia koulutusmahdollisuuksia, mutta lainamuotoisessa opintotuessa nähtiin tulonjakopoliittisesti epätarkoituksenmukaista rahoituksen kohdentumista. Järjestelmä ei ottanut huomioon opiskelun jälkeen saavutetun tulo-tason vaihtelua. (KM 1977:19, 46–49; Autio 1995, 42.)

Hallitus antoi vuoden 1976 lopulla rahalaitosten neuvottelukuntaa ja opintotuen kehittämistoimikuntaa kuultuaan opintotukilain muutosesityksen. Muutoksen tarkoituksena oli mahdollistaa tarveharkinnan käyttäminen opintotuessa aikaisempaa laajemmin. Vanhempien tulo- ja varallisuustaso oli koulutusasteesta riippumatta otettava huomioon lainatakausten ja korkotuen myöntämisessä samaan tapaan kuin opintorahan saannissa. Lisäksi opintorahan enimmäismäärää esitettiin korotettavaksi. Opintotuen oikein kohdentamiseksi ja opiskelijoiden velkaantumisen hidastamiseksi ehdotettiin välillistä opintotukea laajennettavaksi. (HE 229/1976.) Taustalla oli näkemys, jonka mukaan opintotuki tulisi kohdentaa eniten tarvitseville vähävaraisille opiskelijoille. Valtioneuvoston mukaan opintolainojen huomattavista korotuksista tuli pidättäytyä, jotta opintolainan saanti turvattaisiin myös lama-aikana. Tavoitteena oli supistaa takausvastuutoimintaa opintolainapäätösten häiriöttömän saannin edistämiseksi. (Blomster 2000, 51–52.)

Opintotuen kehittämistoimikunta oli pitänyt tärkeänä, että vanhempien tulojen ja varallisuuden perusteella suoritettava tarveharkinta ei koskisi opiskelijoita, joiden vanhemmat ovat pieni- tai keskituloisia. Tarveharkintakriteerinä oli vanhempien vähävaraisuuden ohella otettava huomioon myös opiskelijan ikä, asumismuoto, siviilisääty ja mahdollisesti huollettavana olevat alaikäiset lapset. (KM 1977:19, 50.) Toimikunnan mielestä opintorahan tuli muodostaa nuorimmille opiskelijoille välittömän opintotuen perusrunko. Sen sijaan ylemmillä koulutusasteilla lainamuotoinen tuki säilyisi keskeisenä opintotuen muotona. Opintorahaa ei tulisi enää vähentää mahdollisesti myönnettävästä lainatakauksesta, vaan takaus ja opintoraha myönnettäisiin toisistaan erillään. Tällä menettelyllä haluttiin korostaa opintorahan sosiaalista luonnetta. (KM 1977:19, 50–55.) Toimikunnan näkemyksen mukaan opintotuen mitoitus olisi keski- ja korkea-asteen koulutuksessa eriytettävä toisistaan. Keskiasteen opintotuen saajat ryhmiteltiin tätä varten kolmeen peruserään: alle 18-vuotiaat², 18–19-vuotiaat ja yli 19-vuotiaat. Alle 18-vuotiaat keskiasteen opiskelijat tuli toimikunnan mukaan irrottaa lainamuotoisen tuen piiristä, koska he ovat yleensä kiinteästi vanhempiensa talouteen kuuluvia alemman keskiasteen opiskelijoita tai lukiolaisia. (KM 1977:19, 84–88.)

Lainmuutos heinäkuussa 1977 (HE 43/1977) merkitsi askelta opintorahajärjestelmän parantamiseksi. Myös hallitus oli esityksensä perusteluissa katsonut, että opintolainaa tulisi myöntää vain erityisen perustelluista syistä alle 18-vuotiaille. Muutos otettaisiin huomioon vuosittain annettavassa valtioneuvoston päätöksessä, jossa opintolainojen enimmäismäärät sekä opintotuen saannin tulo- ja varallisuusrajat määritellään.

2 Vuonna 1976 holhouslakia (HE 6/1976) oli muutettu siten, että täysivaltaisuusikäraja (täysi-ikäisyys) oli alennettu 18 vuoteen.

Opintoraha jaettiin tulo- ja varallisuusrajoista riippuvaan perusosaan ja asumislisään, jota myönnettiin vuokra-asunnoissa asuville perheettömille opiskelijoille. Opintoraha ei enää vähennetty myönnettävästä enimmäislainamäärästä. Yhtäläisten mahdollisuuksien ja koulutuksellisen tasa-arvon henki oli edelleen vahva. (Autio 1995, 47.)

2.4 Opintotuki osaksi perusturvaa?

Vaikka varsinaiseen opintotukeen ei vuoden 1977 jälkeen tehty merkittäviä muutoksia, opintotukijärjestelmästä ja sen periaatteista käytiin keskustelua. Keskustelussa painotettiin opintotuen sosiaalipoliittista roolia. Vuonna 1980 mietintönsä jättäneen parlamentaarisen nuorisokomitean mielestä opintotukea oli kehitettävä niin, että se ei lisäisi opiskelijoiden velkaantumista millään koulutusasteella. Se esitti myös, että vanhempien tuloja ja omaisuutta ei otettaisi huomioon myönnettäessä opintorahan perusosaa, asumislisää sekä opintolainan valtioneuvoston takauksia ja korkotukea 18 vuotta täyttäneelle täysi-ikäiselle, kodin ulkopuolella asuvalle nuorelle. Samoin esitettiin, että kotona asuvien 18 vuotta täyttäneiden opiskelijoiden opintolainan enimmäismäärään tehtävää vähennystä tuli pienentää. Koska ongelமாகsi oli yhtäältä noussut 16–17-vuotiaiden nuorten tuen järjestäminen, komitea ehdotti, että lapsilisäjärjestelmä ulotettaisiin koskemaan alle 18-vuotiaita nuoria. Kaikille tämän ikäisille suoritettaisiin lapsilisän suuruista ”nuorisolisää”, joka maksettaisiin nuorille itselleen (KM 1980:61, 69–79). Valtioneuvosto lupasikin Eduskunnalle vuonna 1980 antamassaan perhepoliittisessa selonteossa selvittää 16–17-vuotiaiden lasten toimeentulon tehostamismahdollisuudet opintotuki- tai lapsilisäjärjestelmää kehittämällä. Valtion tilintarkastajat olivat vuoden 1980 tarkastuskertomuksessaan sitä mieltä, että 16–17-vuotiaiden taloudellinen tuki tuli sosiaaliturvan päällekkäisyyksien välttämiseksi ja erityisesti opiskeluhaluuden lisäämiseksi kytkeä opintojen jatkumiseen. Tilintarkastajien käsityksen mukaan kaavamaisen lapsilisävastuksen jakaminen olisi epätarkoituksenmukaista. (KM 1983:7, 1–3.)

Opintotukijärjestelmän kehittämistä käsiteltiin useammassa työryhmässä. Myös näissä kiinnitettiin huomiota mm. tulo- ja varallisuusharkinnan käyttöön opintotuen osana. Se perustui vanhempien elatusvastuuseen alaikäisestä lapsesta ja osin myös täysi-ikäisestä lapsesta silloin, kun opiskelija ei voi itse hankkia toimeentuloaan. Yleisin opintorahan perusosahakemuksen hylkääminen oli lukuvuonna 1981–1982 lukiossa, ammattikouluissa ja kauppaoppilaitoksissa opiskelleilla juuri vanhempien tulot ja omaisuus. Opintolainan takauksen yleisin hylkääminen oli opiskelijan alle 18-vuoden ikä ja kotona asuminen, jolloin opintolainaa ei yleensä myönnetty, elleivät opiskelijan vanhemmat olleet varattomia. (KM 1983:7, 27.)

Valtion opintotukikeskuksen johtokunnan käsityksen mukaan perheenjäsenopiskelijoiden tuen riittävyyden turvaamiseksi tuli lieventää vanhempien talouteen kohdistuvaa vähävaraisuusharkintaa ja samalla korottaa opintorahan perusosan määrää kaikilla koulutusasteilla vastaamaan lapsilisän tasoa. Se oli kuitenkin samoilla linjoilla valtion tilintarkastajien kanssa siinä, että lapsilisäikärajaa ei pitänyt nostaa kaavamaisesti. Oli siirryttävä lapsilisän tasoisen opintorahaetuuden myöntämiseen.

Erityisesti vähävaraisimmista kodeista lähtöisin olevien nuorten koulutushalukkuuden lisäämiseksi saattoi myöhemmässä vaiheessa osoittautua tarpeelliseksi korottaa nuorimpien opintotukea. (KM 1983:7, 27.) Opintotukitoiminnan tavoite oli taloudellisten edellytysten luominen peruskoulua seuraaville opinnoille. Opintotukitoimenpitein tuli voida vähentää vanhemmille nuorten koulunkäynnistä aiheutuvia menoja. Opintotukijärjestelmän kehittämisessä varauduttaisiin myöntämään 16–17-vuotiaiden opiskelijoille lapsilisän tasoista opintorahan perusosaa ilman vanhempien talouteen kohdistuvaa tarveharkintaa. Tavoite oli, että alle 18-vuotiaiden välitön opintotuki koostuisi yksinomaan opintorahasta. Opiskelijan ollessa hyvin vähävarainen myönnettäisiin lainatakaus. (KM 1983:7, 1–2 ja 29–30.)

Lukuvuodeksi 1983–1984 opintotuen tarveharkintaa lievennettiin. Merkittävin muutos oli se, että perheettömän itsenäisen opiskelijan vanhempien tulot ja varallisuus eivät enää vaikuttaneet myönnettävään opintotukeen, jos hakija oli täyttänyt 24 vuotta ennen opintovuoden alkua. 20–23-vuotiailla vanhempien tulot ja varallisuus vaikuttivat enää vain asumislisään. Sen sijaan vanhempiensa luona asuvilla vanhempien taloudellinen asema vaikutti kaikkeen tukeen. Lukuvuonna 1985–1986 tarveharkintaa lievennettiin edelleen siten, että itsenäisesti asuvilla tarveharkinnan ikäraja alennettiin 22 vuoteen. (Blomster 2000, 53.)

Kalevi Sorsan neljännen hallituksen ohjelmassa (11.5.1983) oli luvattu, että lapsilisän maksukautta jatketaan asteittain 18 vuoteen ja siinä yhteydessä selvitetään lapsilisän, opintotuen ja työttömyysturvan yhteensovittaminen. Yhteensovitusta selvittämään sittemmin asetetun nuorten taloudellisen tuen ja lapsilisäjärjestelmän kehittämistoimikunnan mielestä kaikkia järjestelmiä tuli kehittää yhtäaikaaisesti ja toisiinsa yhteen sovittaen, jotta kaikille 16–17-vuotiaille nuorille taattaisiin tietty taloudellinen turva. Samalla tasattaisiin vanhemmille lasten koulutuksesta ja ylläpidosta aiheutuvia kustannuksia. Toimikunta ehdotti, että lapsilisän maksukautta jatkettaisiin sen vuosipuoliskon loppuun, jona nuori täyttää 17 vuotta. Tämän jälkeen nuoren perusturva jatkuisi opintotuen, nuorisotakuun tai työttömyysturvan avulla. Opintorahan perusosa nostettaisiin ensimmäisestä lapsesta maksettavan lapsilisän tasolle ja sen tulosidonnaisuutta lievennettäisiin. (KM 1984:59, 10–15.) Valtiovarainministeriön edustajan eriävän mielipiteen mukaan toimikunnan esityksillä ei ollut perusteita. Se ei ollut tehnyt työnsä pohjaksi selvityksiä siitä, ovatko 16–17-vuotiaat tai heidän perheensä todella lisätyn yhteiskunnan tuen tarpeessa. Toimikunta ei ollut VM:n mielestä ottanut työssään lainkaan huomioon valtion- ja kansantaloudellisia realiteetteja. (KM 1984:59, 34.)

Vuonna 1986 lapsilisälakia muutettiin siten, että lapsilisää alettiin suorittaa jatkettuna 17 ikävuoteen asti. Opintorahan perusosaa ei myönnettäisi samanaikaisesti lapsilisän kanssa. Jatkettuna maksetun lapsilisän päättymisen jälkeen nuorten taloudellinen perusturva järjestetään opintojaan jatkaville nuorille opintotukijärjestelmän avulla. (HE 177/1985.) Esitykset ikärajan korottamisesta 18 vuoteen eivät menneet läpi, sillä sosiaalivaliokunnan sisällä oli erimielisyyttä opintotukimuotojen ja nuorten työttömien erikoistukimuotojen käyttämisestä. (VP 1985/Pk, 3588–3590.)

Sosiaali- ja terveysministeriön vuonna 1983 asettama perustoimeentulotyöryhmä, jonka jäsenenä oli myös Valtion opintotukikeskuksen johtaja, ehdotti opintotukea osaksi toimeentuloturvajärjestelmää. Tavoite oli, että yksinäisen henkilön perusturvan taso olisi kansaneläkkeen perusetuuksien (pohjaosan ja täyden lisäosan) suuruinen, oli sitten kysymys työttömyyden ja sairauden aikaisesta vähimmäisturvasta tai opintojen aikaisesta toimeentuloturvasta. Päämäärä oli siirtää opintotukea sosiaaliturvamaisempaan suuntaan ja sitä tuli kehittää siten, että se aiempaa tehokkaammin turvaisi opiskelunaikaisen toimentulon. (Perustoimeentulotyöryhmän muistio 1986:2, 3 ja 17.) Myös eduskunta antoi vuonna 1986 lausuman opintotuen kehittämisestä perustoimeentuloa turvaavaksi etuudeksi.

2.5 Opintorahapainotteinen uudistus vai tehokkaampi lainajärjestelmä?

Opintotuki uudistusta varten vuonna 1988 asetettu (Långin) työryhmä piti opintotukijärjestelmän perusongelmana sitä, että tuen mitoituksella ei ollut säädösperustaa eli sidonnaisuutta perusturvajärjestelmien takaamaan toimeentulon tasoon. Opiskelijan oli usein vaikea arvioida käytettävissä olevan tuen määrää. Tuen rakenne oli moniosainen ja monimutkainen ja myöntämiseen vaikuttivat erilaiset tarveharkintakriteerit. Opintotuki ei tutkimusten mukaan myöskään kokonaan kattanut opiskeluaikaisia elinkustannuksia. (OPM 1990:10, 23–24.)

Työryhmä ehdotti, että opintotuki mitoitetaan säännösperusteisesti siten, että opintorahan ja lainan yhteismäärä ylittää kansaneläkkeen pohjaosan ja lisäosan yhteismäärän opiskeluaikaisia korkokustannuksia ja muita säännönmukaisia opiskelusta aiheutuvia kustannuksia vastaavalla määrällä. Opintotukea maksettaisiin näin mitoitettuna itsenäisesti taloudestaan vastaaville eli 20 vuotta täyttäneille sekä perheellisille opiskelijoille. (OPM 1990:10, 26–27.)

Vaikka työryhmä piti opintorahan korottamista tehokkaimpana tapana lieventää velkaantumista aiheutuvia ongelmia, se esitti opintolainaa tasavertaiseksi opintotuen osaksi perustellen sitä koulutusinvestoinnilla:

”Monet perusturvajärjestelmät ovat rahastoivia. Osa ansioista rahastoidaan tulevia tarpeita varten. Opintolaina toteuttaa opintojen rahoituksessa saman perusajatuk- sen käänteisesti. Koulutusinvestointi rahoitetaan lainaamalla tulevasta ansioista. Siksi opintolaina on edelleen tarkoituksenmukainen osa opintojen rahoitusta, mikäli velkaantuminen ei muodostu merkittäväksi ongelmaksi.”

Tavoitteeksi asetettiin, että silloista opintorahan perusosaa vastaava opintoraha olisi puolet tuen määrästä. Opintorahojen kehitys sidottaisiin kansaneläkkeisiin siten, että itsenäisesti taloudestaan vastaavien opiskelijoiden opintoraha olisi vähintään puolet kansaneläkkeen pohjaosan ja täyden lisäosan yhteismäärästä. Alle 20-vuotiaiden, vanhempien luona asuvien opiskelijoiden opintoraha sidottaisiin lapsilisien kehitykseen siten, että opintoraha vastaisi vuotuista lapsilisää. (OPM 1990:10, 33.)

Työryhmän mielestä opintotuen myöntämisessä tuli luopua vanhempien taloudellisen aseman huomioon ottamisesta kokonaan silloin, kun opiskelija on täyttänyt 20 vuotta. Voimassa olevassa järjestelmässä vanhempien tulot ja varallisuus otettiin huomioon kodin ulkopuolella asuvalla opiskelijalla 20 ikävuoteen asti ja kotona asuvalla 24 ikävuoteen asti. Työryhmä piti erityisesti kotona asuvien ikärajaa korkeana ja muiden tukijärjestelmien näkökulmasta myös perusteettomana. Vanhempiensa luona asuvalle 18 vuotta täyttäneelle voisi opintotuen alentamisen tai epäämisen johdosta syntyä oikeus toimeentulotukeen. Alle 20-vuotiailla vanhempien taloudellinen asema vaikuttaisi opintotuen myöntämiseen kuten ennenkin. Asumislisien myöntämisessä vanhempien taloudelliseen asemaan kohdistuva tarveharkinta oli työryhmän mielestä poistettava kokonaan. Oli kuitenkin harkittava, olisiko vanhempien tuloihin ja varallisuuteen perustuva tarveharkinta poistettava kaikesta täysi-ikäisten opintotuesta, koska sosiaaliturvassa yleensä kohdellaan 18 vuotta täyttäneitä itsenäisinä. (OPM 1990:10, 33.) Opiskelijan avio- tai avopuolison tulojen ja varallisuuden huomioon ottamisesta olisi työryhmän mielestä niin ikään tullut luopua ajan oloon kokonaan. (OPM 1990:10, 33.)

Työryhmä esitti myös, että valtionlainoitukseen perustuvan opintolainajärjestelmän toteuttamismahdollisuudet tutkittaisiin. Oli ehdotettu, että Valtion opintotukikeskuksesta muodostettaisiin Kansaneläkelaitoksen tapaan valtion tulo- ja menoarvion ulkopuolinen rahasto, joka saisi rahoituksensa valtiolta, työnantajilta ja työntekijöiltä perityistä maksuista sekä lainaamalla työeläkelaitoksilta ja rahoitusmarkkinoilta. (OPM 1990:10, 42–44.)

Työryhmä päätyi laajaa tukea saaneeseen esitykseen, jossa haluttiin lieventää tarveharkintaa, nostaa opintorahan osuutta puoleen opintotuesta ja sitoa tuen taso kansaneläke-etuuksiin. Opintotuesta oli kehitettävä perustoimeentulon turvaava etuus vuoden 1994 loppuun mennessä. (OPM 1990:10, 53–56.)

Opintotukimenot kasvoivat voimakkaasti 1970-luvun lopulta 1980- ja 1990-luvun vaihteeseen. Valtion korkotuet lähes kaksinkertaistuivat vuosina 1989–1991. Opintolainat olivat 1980-luvun lopussa pankkien mielestä kannattamatonta liiketoimintaa – aivan kuten 1970-luvun puolivälissäkin. Pankit toimivat toistamiseen opintotukimuutoksen moottorina. Ne edellyttivät siirtymistä markkinakorkoihin. Myös valtiolla oli aihetta tyytymättömyyteen, koska korkojen noustessa valtion kasvaneet opintotukimenot ohjautuivat yhä enemmän pankeille. (Autio 1995, 61; Blomster 2000, 56.)

Opetusministeriön marraskuussa 1990 nimittämän selvitysmiehen mietinnön mukaan opintotukijärjestelmän koulutuspoliittinen merkitys oli heikentynyt. Opintotukijärjestelmän puutteiden katsottiin aiheuttavan vinoutumista opiskeluun hakeutumisessa, vähentävän opiskelumotivaatiota ja aiheuttavan opintojen keskeytyksiä sekä opiskelua hidastavaa työssäkäyntiä opintojen ohessa.

Opintotuen mitoitus oli selvitysmiehen mukaan kytkettävä toimeentuloturvan perustason kehitykseen. Alle 20-vuotiaille perheenjäsenopiskelijoille myönnettävää opinto-

tukea oli pidettävä osana perhekustannusten tasausta ja siitä ehdotettiin käytettäväksi nimitystä opintoavustus. Selvitysmies piti koulutuspoliittisesti tarkoituksenmukaisena suunnata tuki vain opintoja harjoitaviin nuoriin koko ikäluokalle maksettavan lapsilisän asemasta. Opintoavustuksen mitoituksen perusteena olisi lapsilisän taso ja se olisi saajalleen veroton etuus. Ikärajan alentaminen asteittain 18 vuoteen toteutettaisiin lähivuosina. Kodin ulkopuolella asuvien alle 20-vuotiaiden opintoavustus vastaisi tasoltaan kaksinkertaista lapsilisää. Ikärajaa tulisi kuitenkin lähivuosina alentaa 18 vuoteen. Vanhempiansa luona asuvien lukiolaisten opintoavustuksen määräksi ehdotettiin iästä riippumatta lapsilisän tasoa. Yli 18-vuotiaiden, useimmiten jo itsenäisesti asuvien opiskelijoiden opintotuki olisi edelleen nimeltään opintoraha ja se olisi verotettava etuus. Se oli muutettava muun perusturvan kaltaiseksi ja opintorahan osuus olisi 70 prosenttia. Mitoituksen perusteena olisi kansaneläkkeen pohjaosan ja täyden lisäosan yhdistelmä. Opiskelijoiden asumiskustannuksia tasattaisiin samantyyppisin perustein kuin muidenkin asumistuen saajien. Vanhempiansa luona asuvan opiskelijan opintotukeen ehdotettiin tehtäväksi vähennys. (OPM 1990:42, 6–11.)

Selvitysmies ehdotti luovuttavaksi opintotuen saantiin vaikuttavasta opiskelijan avio- tai avopuolison tulot ja varallisuuden huomioon ottavasta tarveharkinnasta ja vanhempien tulojen ja varallisuuden huomioon ottavaa tarveharkintaa lievennettäväksi alentamalla ikäraja asteittain 20 vuoteen. (OPM 1990:42, 6.)

Selvitysmies ei kannattanut valtion hoitaman opintolainarahaston perustamista, koska valtion mahdollisuudet opintorahan kehittämiseen heikkenisivät. Työssäkäynti ei vähenisi. (OPM 1990:42, 3–4.)

Koko perustoimeentuloturvan ja tukien hakumenettelyn selkeyttämiseksi sekä eri lakien nojalla annettavien etuuksien yhteensovittamisen toteuttamiseksi raportissa ehdotettiin opintotuen siirtämistä Kansaneläkelaitoksen hoidettavaksi. (OPM 1990:42, 12–13; ks. myös Lahtinen 1990, 125–128.) Esko Ahon hallituksen ohjelmassa (1991) luvattiin, että perustoimeentulojärjestelmiä yksinkertaistetaan ja selvitetään etuuksien maksatuksen siirtäminen ns. yhden luukun periaatteelle. Samoin esitettiin, että opintotukijärjestelmä uudistetaan perustoimeentuloturvaa takaavaksi etuudeksi. (Blomster 2000, 55.)

Edellä mainittuja kehittämisselvityksiä myötäillen hallitus antoi vuonna 1991 esityksen uudeksi opintotukilainaksi. Opintotukijärjestelmän keskeiseksi ongelmaksi oli katsottu se, että pääosa tuesta oli lainaa. Velkaantumisen pelossa opiskelijat pyrkivät välttämään lainanottoa olemalla opintojen ohella mahdollisimman paljon ansiotyössä. Lisäksi korkotukea ja lainan takaisinmaksua koskevien säännösten uskottiin suosivan opintojen pitkittämistä. (HE 167/1991; vrt. myös Blomster 2000, 90–91.) Uudistuksessa lisättiin opintorahan osuutta lainaan verrattuna ja luovuttiin korkotuen maksamisesta opintolainalle, jolle kuitenkin annettiin valtion takaus. Opintorahan suuruus tuli riippumaan siitä, oliko tuen saaja alle vai yli 20-vuotias ja opiskeliko hän korkeakoulussa vai muissa oppilaitoksissa. Pankki ja lainansaaja voivat vapaasti sopia muista lainan ehdoista. Opintotuen myöntämisaikaa (korkeakouluopiskelijoil-

le) lyhennettiin tarkoituksena nopeuttaa opintojen saattamista päätökseen. (Raivola ym. 2000, 7.) Uudella opintorahapainotteisella opintotuella pyrittiin luomaan vakaa toimeentulon perusta opiskelijoille.

Opintotuen kokonaisuudistus toteutettiin ensin korkeakouluopiskelijoille. Korkeakouluopiskelijoiden uutta opintotukijärjestelmää perusteltiin – kuten vuonna 1968 – opintojen tehostamisella, jotta yhteiskunta pystyisi saavuttamaan koulutustavoitteenensa. Opintotuen uudistuksen (korotettu opintoraha ja pienempi lainaosuus) toivottiin vaikuttavan opintoja tehostavasti ja sitä kautta velkaantumista vähentävästi ja opintojen pitkittymistä ehkäisten. (HE 167/1991.) Uudistuksen myötä opintotuki-aika lyheni 7 vuodesta 55 tukikuukaudeksi. Opintorahan määrä kaksinkertaistui yli 20-vuotiailla ja muuttui veronalaiseksi. Alle 20-vuotiaiden opintorahaa ei nostettu. Lainat muuttuivat markkinaehtoisiksi, ja korko lisättiin lainapäätöksiin. Opintotuki koostui opintorahasta, asumislisästä ja lainatakauksesta. Huoltajakorotuksista luovuttiin ja tarveharkinta kohdistui vain opiskelijan omiin tuloihin. Vanhempien ja puolison tulot eivät enää vaikuttaneet korkeakouluopiskelijan tuen myöntämiseen. (Blomster 2000, 56.)

Korkeakouluopiskelijoiden ja toisen asteen oppilaitoksissa opiskelevien opintotukijärjestelmät yhtenäistävä laki astui voimaan toukokuussa 1994. Yhtenäistämistä argumentoitiin sillä, että kahden etuuskiltaan ja määräytymisperusteiltaan erilaisen järjestelmän olemassaolo on vaikeasti perusteltavissa. Velkaantuminen oli ollut erityisesti korkeakouluopiskelijoiden ongelma, mutta pitkien peruskoulupohjaisten koulutusohjelmien myötä se oli laajentumassa myös ammatillisissa oppilaitoksissa opiskeleviin. Korkeakouluopiskelijoiden opintotuen taso jäi kuitenkin korkeammaksi kuin toisen asteen opiskelijoiden toisen asteen oppilaitosten maksuttoman aterian vuoksi. Alle 20-vuotiailla toisen asteen opiskelijoilla vanhempien tulot huomioitiin opintotukea myönnettäessä edelleen, mutta varallisuutta ei. Asumislisää myönnettäessä huomioidaan vanhempien tulot, kun hakija on alle 18-vuotias. (Raivola ym. 2000, 15; HE 226/1993.) Vähimmäisturvatyöryhmän välimietinnössä (1994:14, 25) todettiin, että opintotukiudistuksen asteittaisen etenemisen yhteydessä 18–19-vuotiaiden asemaa ei ole voitu saattaa samaksi kuin 20 vuotta täyttäneiden asema. Ratkaisu johtui kustannusten rajaamisen tarpeesta. Opintotuen toimeenpano siirrettiin Kansaneläkelaitoksen tehtäväksi.

Marraskuussa 1995 sosiaali- ja terveysministeriö asetti työryhmän tekemään ehdotuksen työmarkkinatuen, toimeentulotuen ja opintotuen yhteensovittamisesta siten, että niistä muodostuisi entistä johdonmukaisempi vähimmäisturva. Pian työryhmän asettamisen jälkeen (29.11.1995) eduskunta hyväksyi lain työmarkkinatuesta annetun lain muuttamisesta. Sen mukaisesti alle 20-vuotiailta ammatillista koulutusta vailla olevilta poistettiin oikeus työmarkkinatukeen, mutta samalla heille turvattiin joko koulutus- tai harjoittelupaikka. (STM 1995:24, 2.) Opintotuen ja työttömyysturvan yhteensovittamista selvittänyt työryhmä kiinnitti ajan hengen mukaisesti huomiota tukijärjestelmän passiivisuutta suosiviin piirteisiin. Työryhmän ehdotusten lähtökohta oli, että nuorten koulutukseen hakeutumista on tuettava sekä etuuskien että velvoitteiden

keinoin. Opintotukijärjestelmän pahimpana epäkohtana pidettiin alle 20-vuotiaiden opiskelijoiden opintorahan alemmaa tasoa. Työryhmä ehdotti, että koko 17-vuotiaiden ikäluokka saatettaisiin lapsilisän piiriin. (STM 1995:24, 28–29.)

Vuonna 1997 (muualla kuin vanhempiensa luona asuvien) täyden opintorahan saajien ikäraja laskettiin 20 vuodesta 19 vuoteen. Seuraavana vuonna korkeakouluopiskelijoiden ikäraja laskettiin edelleen 18 vuoteen. Opiskelijoiden toimeentulon kannalta olennainen muutos oli myös siirtyminen vuonna 1998 tulovalvonnassa ns. Tanskan malliin. Asumistuen ehtoja tiukennettiin siten, että vanhempiensa omistamassa asunnossa tai vanhemmilta vuokratessa asunnossa asuvat opiskelijat voivat saada asumistukea enintään 350 markkaa kuukaudessa. (Blomster 2000, 58–59; Raivola ym. 2000,16.)

Markkinahintaisten lainojen myötä opintovelallisten määrä, keskimääräinen velka ja kokonaislainakanta pienenivät, mutta sen sijaan opinlainten takausvastuusuuritukset kasvoivat 1990-luvun työttömyyden vaikutuksesta huomattavasti. (Blomster 2000, 110.) Opintotukijärjestelmän toimivuuden selvittämiseksi opetusministeriö tilasi Tampereen yliopistolta opintotuki uudistuksen tavoitteiden toteutumista koskevan arviointitutkimuksen. Keväällä 2000 raporttinsa jättänyt opintotuen arviointiryhmä (Raivola ym. 2000, 14 ja 37) lähti arviointitutkimuksen periaatteiden mukaan liikkeelle opintotukijärjestelmän yleisistä tavoitteista. Ensimmäinen tavoite on työryhmän mukaan sosiaalipoliittinen: opintotuen tarkoitus on turvata opiskelijan toimeentulo opiskelun ajaksi. Tässä mielessä opintotuki on osa sosiaaliturvaa. Toinen tavoite on koulutuspoliittinen: opintotuen tehtävä on osallistua koulutusvarannon ylläpitämiseen ja kasvattamiseen. Tällöin opintotuella pyritään opiskeluaikojen lyhentämiseen, keskeyttämisten vähentämiseen ja eri väestöryhmien mahdollisuuksien tasa-arvoistamiseen. Opintotukijärjestelmän kolmas tavoite on koulutuspoliittisen tavoitteen yksilöllisempi versio. Opintotuella lisätään yksilön koulutushalukkuutta ja se on viesti yhteiskunnalta koulutuksen kannattavuudesta.

Työryhmän mielestä opintotukijärjestelmän arvioinnin vaikeutena oli ”tavoitteiden arvosidonnaisuus”. Modernissa yhteiskunnassa on niin paljon erilaisia intressiryhmiä, jotka näkevät saman järjestelmän erilaisena, että arvioinnissa tarvittavan lähtökohdan löytäminen on vaikeaa. Tästä työryhmä muutti arviointia käytännöllisempään suuntaan ja otti lähtökohdaksi ne ongelmat, jotka muodostivat tarpeen opintotukijärjestelmän arvioinnille. Näitä olivat haluttomuus nostaa lainaa, takausvastuumeinojen kasvu, opintojen kesto, työssäkäynti ja toimeentulotukiasiakkuus. (Raivola ym. 2000, 38.)

Loppuarviossa työryhmä katsoi opintotuen olevan pääpiirteissään ajan tasalla eikä nähnyt opintotuessa perusteellista uudistamisen tarvetta. Raportin suosituksissa ehdotettiin opintotuen ja lapsilisän yhteensovittamiseksi, että lapsilisää maksettaisiin siihen saakka, kunnes tuen saaja täyttää 18 vuotta. Opintotuen maksaminen alkaisi vasta, kun hakija täyttää 18 vuotta. Työryhmä ehdotti joko vanhempien tuloihin perustuvan tarveharkinnan poistamista kaikilta yli 18-vuotiailta nuorilta

tai tarveharkinnan laajentamista myös korkeakouluissa opiskeleviin nuoriin, koska tarveharkinta eriarvoistaa perusteettomasti eri koulutusasteella opiskelevia nuoria. Asumislisäjärjestelmää tulisi yhtenäistää siten, että kenelläkään itsenäisesti asuvalla, iästä tai koulutusasteesta riippumatta, ei oteta vanhempien tuloja huomioon. Toinen mahdollisuus on laajentaa vanhempien tulojen huomioiminen asumistuessa koskemaan myös alle 18-vuotiaita korkeakouluopiskelijoita. Peruseriaatteena pidetään sitä, että alle 18-vuotiaiden ei tarvitsisi ottaa opintolainaa. (Raivola ym. 2000, 152–157.)

2.6 Koulutuskustannusten jakautuminen koulutettavien, heidän vanhempiansa ja yhteiskunnan kesken

Yksilön ja koulutuksen suhdetta voidaan Purhosen (1995, 5–6) mukaan tarkastella ainakin kahdesta näkökulmasta. Toinen näkökulma korostaa yksilöiden omaa osuutta ja vastuuta koulutuksen hankkimisessa. Toisen näkökulman mukaan koulutusvalinnat ovat lähinnä yhteiskunnallisia ongelmia, jolloin koulutus ei ole pelkästään yksilön asia eikä päätöksiä kouluttautumisesta voida jättää pelkästään yksilöiden päätösten varaan. Opintotukijärjestelmästä on muodostunut kompromissi: vastuu opiskelijan toimeentulon järjestämisestä on jaettu yksilön, hänen perheensä ja yhteiskunnan kesken.

Opintotukea voidaan tarkastella joko investointina henkiseen pääomaan tai osana toimeentulojärjestelmää. Sosiaalipolitiikan näkökulmasta opintotukea voidaan tarkastella sen toimeentuloturvatehtävän kautta. Opintotuen avulla kansalaisten tasarvoiset mahdollisuudet koulutukseen lisääntyvät. Riittävä toimeentuloturva antaa kaikille yhtäläiset taloudelliset mahdollisuudet opiskeluun. Suomalainen opintotuki on ollut tasapainoilua investointi- ja toimeentuloturvapainotusten välillä (Purhonen 1995, 5–6) tai tasapainoilua sijoitus- ja kansalaispalkkamallin välillä, kuten opintotuen arviointityöryhmä (Raivola ym. 2000, 109) asian ilmaisee. Painotukset ovat vuosien varrella vaihdelleet. 1990-luvun opintotuki uudistuksessa valittiin periaatteessa toimeentuloturvapainotus, mutta sitä ei viety loppuun asti. Tasapainottelu näkyi myös opintotuen arviointityöryhmän raportissa: ”Opintotuki ei ole sosiaalietuus, vaan koulutuspolitiikan väline, joka menetelmistään on sosiaalipoliittinen ja sosiaalietuuden luonteinen.” Työryhmä lähti kuitenkin siitä, että koska kyseessä ”ei ole sosiaalietuus, vaikkakin toimeentuloturva, opintolaina on ja pysyy osana opintotukea”. Työryhmä mielestä olisi kuitenkin loogisempaa, että korkea-asteen opiskelijoiden opintotuki olisi enemmän investointiluonteista kuin toisella asteella opiskelevien (Raivola ym. 2000, 25, 110.) Perustuslain 16.2 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava mahdollisuus saada myös muuta kuin perusopetusta sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä. Arajärven (2002, 207) tulkinnan mukaan säännös on varattomuutta koskevalta osaltaan sosiaalipoliittinen. Arajärvi toteaa myös, että opintolainan perusteluna oleva näkemys opiskelun investointiluonteesta pitää sinänsä paikkansa. Perustuslain edellyttämä opiskelumahdollisuuksien luominen voidaan toteuttaa myös valtiontakausmenettelyllä. Lainajärjestelyjen sallittavuuden edellytyksenä hän pitää kuitenkin sitä, että lainavaikeuksiin joutuneiden opintovelallisten asemaa voidaan helpottaa. (Arajärvi 2002, 279.)

Opintojen investointiluonnetta painottava diskurssi on selvästi vahvistunut 2000-luvulla. SOMERA-toimikunta ei lukenut yleisiä opintoetuuksia enää sosiaaliturvaan, vaan ne katsottiin koulutuspoliittisiksi investoinneiksi. (SOMERA-toimikunnan taustaraportti 2002, 19.) Muutos on huomattava 1980- ja 1990-lukuihin nähden, jolloin opintoetuuksia pidettiin osana perusturvaa. Opintoraha–opintolaina-suhteen ohella hankalaksi kysymykseksi on osoittautunut opintotuen suhde lapsilisään sekä vanhempien tuloja koskeva tarveharkinta. Ne kaikki liittyvät peruskysymykseen: miten koulutuskustannukset jaetaan koulutettavien, heidän vanhempiensa ja yhteiskunnan kesken.

3 YLEISTÄ TOISEN ASTEEN KOULUTUKSESTA

3.1 Perusopetuksen jälkeinen koulutus

Toisella asteella tarkoitetaan peruskoulun jälkeistä koulutusta, johon sisältyy lukiokoulutus ja ammatillinen peruskoulutus.³ Vielä 1990-luvulla näistä käytettiin nimitystä keskiaste, jolloin mukaan luettiin erilaiset opistotasoiset tutkinnot. Toisen asteen opintojen tarkoituksena on saada opiskelijoille ammatillinen pätevyys ja/tai mahdollistaa jatko-opintoihin pääseminen. Pelkän yleisen oppivelvollisuuden suorittaminen peruskoulussa on nykyisin varsin harvinaista. Vuonna 1975 15 vuotta täyttäneestä väestöstä 69 prosentilla ei ollut perusasteen jälkeistä tutkintoa. Vuoden 2004 lopussa tämä osuus oli enää 37 prosenttia (Oppilaitostilastot 2005.)

Koulutetumman työvoiman kysyntä työmarkkinoilla lisääntyi pikkuhiljaa samaan aikaan kuin koulutetun työvoiman tarjonta kasvoi voimakkaasti 1960-luvulta alkaen. 1980-luvun lopun korkeasuhdannevuosina oli kuitenkin vielä mahdollista hakeutua työmarkkinoille pelkällä peruskoulun päättötodistuksella (Karvonen ja Rahkonen 2002, 325; Hämäläinen ja Hämäläinen 2005). Vuonna 1991 alkanut lama muutti kuitenkin työvoiman kysynnän ja tarjonnan suhdetta siten, että jatkokoulutusta vailla olevien nuorten siirtyminen työmarkkinoille käytännössä tyrehtyi. Työttömyys kasvoi eniten ilman peruskoulun jälkeistä jatkokoulutusta työmarkkinoille jo aiemmin siirtyneiden sekä sinne laman aikana pyrkineiden ryhmässä (Hämäläinen ja Hämäläinen 2005). Pelkän peruskoulun käyneiden nuorten asema työmarkkinoilla on ollut sittemmin hyvin heikko.

Suomalaisessa koulutus- ja työvoimapolitiikassa oletetaan, että nuori suorittaa toisen asteen tutkinnon ennen siirtymistään jatkokoulutukseen tai työmarkkinoille. Tilastokeskuksen oppilaitostilastojen mukaan vuonna 2005 peruskoulun päättäneistä 95 prosenttia jatkoi jossain koulutuksessa heti seuraavana syksynä. Niiden osuus, jotka eivät hae heti peruskoulun jälkeen koulutukseen, on pieni (noin 2 prosenttia). Tällä hetkellä tavoitteena on, että vuoteen 2008 mennessä suoraan peruskoulun jälkeen toisen asteen koulutuksessa tai perusopetuksen lisäopetuksessa jatkavien osuus olisi vähintään 96 prosenttia (Opetusministeriö 2004, 23). Enemmistö lukiolaisista ja ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevista on tullut suoraan peruskoulusta. Ammatillisissa oppilaitoksissa on myös jonkin verran vanhempia opiskelijoita, mikä johtuu koulutuksen keskeyttämisistä sekä siitä, että osa opiskelijoista suorittaa useita perättäisiä tutkintoja.

Lukion pääasiallinen tarkoitus on tarjota yleissivistävä koulutus, joka mahdollistaa jatko-opintoihin pääsyn. Lukion suorittaminen ei tarjoa ammatillista pätevyyttä. Tämän vuoksi mm. työttömyysturvaa koskevassa lainsäädännössä lukio rinnastetaan peruskouluun, ja se katsotaan näin riittämättömäksi koulutukseksi työmarkkinoille hakeutumiseen (Hämäläinen 2006). Perinteisesti lukio on ollut reitti yliopistoon,

3 Toiselle asteelle kuuluvat myös luvussa 1.1 mainitut koulutusmuodot, joita ei käsitellä tässä raportissa.

mutta nykyisin opiskelijat pyrkivät lukion jälkeen varsin yleisesti ammattikorkeakouluihin ja pieni osa heistä myös suorittamaan toisen asteen ammatillista tutkintoa. Pieni määrä toisen asteen koulutuksessa olevista suorittaa samanaikaisesti sekä lukion että ammatillisen koulutuksen oppimäärää. Lukiokoulutuksen laajuus on kolme vuotta, mutta sen voi suorittaa enimmillään neljässä vuodessa. Luokaton lukio, valinnanvaraisuuden lisääminen ja ylioppilaskirjoitusten hajauttaminen on johtanut siihen, että lukuvuonna 2004–2005 joka kuudes lukio-opiskelija käytti yli kolme vuotta lukion oppimäärän suorittamiseen (Oppilaitostilastot 2005). Tutkinnon voi suorittaa myös alle kolmessa vuodessa, mikä on kuitenkin käytännössä harvinaista. Lukion oppimäärän omaksumista testataan kaksi kertaa vuodessa järjestettävissä ylioppilaskirjoituksissa.

Ammatillinen peruskoulutus on reitti ammatilliseen tutkintoon, mikä antaa valmiudet harjoittaa sitä ammattia, johon opiskeluaikana erikoistuu. Ammatillisen koulutuksen perustutkinnot uudistettiin asteittain kolmivuotisiksi, jotta ne vastaisivat paremmin työelämän vaatimuksia ja jotta jatko-opintokelpoisuus paranisi. 1990-luvun alussa käynnistetyn ja sittemmin vakinaistetun ammattikorkeakoulujärjestelmän seurauksena toisen asteen ammatillisesta koulutuksesta tavoitellaan myös houkuttelevaa väylää ammatillisesti orientoituneisiin korkea-asteen jatko-opintoihin. Vaikka ammatilliseen koulutukseen siirrytään usein suoraan peruskoulusta, joukossa on myös selvästi lukiolaisia vanhempia opiskelijoita, mm. lukiotutkinnon tai toisen ammatillisen tutkinnon suorittaneita tai aikaisemman koulutuksen keskeyttäneitä. Ammatillisen koulutuksen laajuus on lukion tavoin useimmiten kolme vuotta, mutta aikaisempi koulutus tai työkokemus voi lyhentää sitä ja toisaalta perustelluista syistä opintoihin voi käyttää myös pidemmän ajan.

3.2 Toisen asteen koulutus tilastoissa

Keskeisiin koulutuspoliittisiin linjauksiin Suomessa kuuluu koulutuksen alueellinen saavutettavuus. Syyslukukaudella 2004 lukiokoulutusta annettiin 473 lukiossa, viidesä kansanopistossa ja yhdessä muussa oppilaitoksessa. Ammatillista koulutusta tarjoaa puolestaan 272 ammatillista oppilaitosta, 45 kansanopistoa, 11 musiikkioppilaitosta, 11 liikunnankoulutuskeskusta ja yksi ammattikorkeakoulu. Oppilaitosten määrä on vuosien aikana hieman vähentynyt. (Oppilaitostilastot 2005.) Ammatillisen koulutuksen palvelun järjestäjien määrä on huomattavasti pienempi kuin oppilaitosten määrä, sillä järjestäjien joukossa on niin kuntia, kuntayhtymiä kuin yksityisiä yhteisöjäkin. Suurin osa opiskelijoista suorittaa ammatillista perustutkintoaan nimenomaan kuntayhtymien järjestämässä koulutuksessa, kun taas lukioista suurin osa on kuntien omistamia. (Opetusministeriö 2006, 74.)

Opintojen aikaisen toimeentulon rahoitusjärjestelmien kannalta koulutuspaikkojen alueellinen sijoittuminen ei ole merkityksetön kysymys. Lukiokoulutusta tarjotaan hyvin kattavasti eri puolilla Suomea ja ammatillisen koulutuksen toimipisteitäkin on määrällisesti paljon. Tiedossamme ei kuitenkaan ole tutkimusta, jossa olisi kar-

toitettu koulutuspaikkojen alueellista jakautumista ja koulutusvalintoja toisella asteella. Tämänsuuntainen tutkimus on tehty Helsingin kaupungin sisällä alue-eroista (Kauppinen 2004), mutta sen perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä siitä, missä määrin oppilaitosten alueellinen sijoittuminen vaikuttaa koulutusvalintoihin. Tässä tutkimusraportissa havaitaan kuitenkin opiskelijakyselyn perusteella, että ammatilliseen tutkintoon tähtäävät opiskelijat ovat muuttaneet merkittävästi useammin aloittaakseen tutkinnon suorittamisen kuin lukio-opiskelijat, silloinkin kun tarkastelemme vain alle 20-vuotiaita. Tämä viittaisi siihen, että sopivan koulutuspaikan löytäminen vaatii ammattiin opiskelevilta usein muuttoa pois kotipaikkakunnalta. Emme valitettavasti pysty vastaamaan, missä määrin koulutusväylän valintaan vaikuttaa se, että koulutuspaikka on lähellä vanhempien kotia.

Lukioissa oli vuonna 2005 noin 118 100 opiskelijaa ja opetussuunnitelmaperusteista ammatillista perustutkintoa suoritti noin 124 200 opiskelijaa (ks. taulukko 3.1). Lukiokoulutuksen opiskelijoiden lukumäärä on hieman laskenut 2000-luvun aikana, kun taas ammatillisessa koulutuksessa opiskelevien määrä on noussut. Sekä yliopilastutkintojen että opetussuunnitelmaperusteisten ammatillisten perustutkintojen määrä on laskenut samana aikana, joskin vaihtelua vuosien välillä on selvästi. Uusien opiskelijoiden, kaikkien opiskelijoiden sekä tutkintojen määrät ovat molemmissa ryhmissä nykyisin melko samansuuruiset.

Ammatillisen perustutkinnon voi suorittaa myös näyttötutkintona tai oppisopimus-koulutuksessa. Ammattitutkinto ja erikoisammattitutkinto voidaan suorittaa vain näyttötutkintona ja ne on tarkoitettu ensisijaisesti aikuisille. Suoritettujen näyttötutkintojen määrä on noussut 2000-luvulla vajaasta 10 000:sta yli 25 000:een. Myös oppisopimuskoulutus on kasvattanut suosiotaan: koulutukseen osallistui vuonna 2004 jo vajaat 50 000 opiskelijaa.

Taulukko 3.1. Lukiokoulutuksen ja ammatillisen peruskoulutuksen tilastoja^a.

Vuosi	Uusia opiskelijoita		Opiskelijoita		Tutkintoja	
	Lukio	Ammatillinen	Lukio	Ammatillinen	Lukio	Ammatillinen
2000	43 775	51 234	130 032	121 812	35 661	37 490
2001	42 793	48 756	128 642	118 679	35 283	31 706
2002	41 020	47 131	124 644	120 204	36 224	29 139
2003	42 605	46 203	121 816	120 111	35 182	33 413
2004	40 591	48 815	120 531	122 607	34 652	31 626
2005			118 111	124 188	34 058	31 276

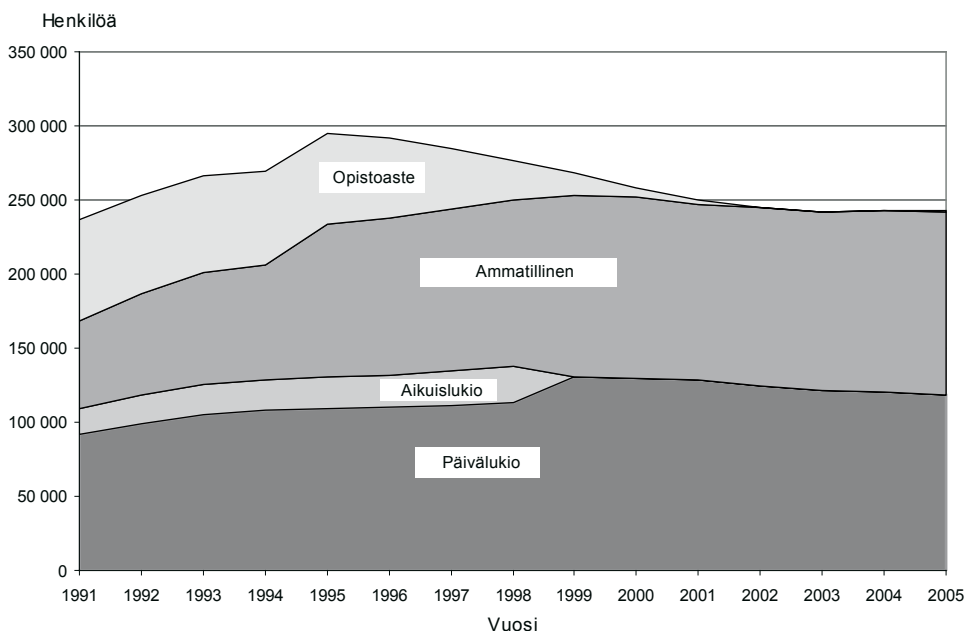
^a Ammatillisella peruskoulutuksella tarkoitetaan tässä vain opetussuunnitelmaperusteista ammatillista peruskoulutusta.

Lähde: Oppilaitostilastot 2005 ja vuosi 2005 Tilastokeskuksen internetsivuilta.

Kuviossa 3.1 on kuvattu toisen asteen opiskelijoiden määrän kehitys vuodesta 1991. Päivälukio ja aikuislukio tilastoitiin erikseen vuoteen 1998 saakka, mutta nykyisin aikuislukio sisältyy kaikkien lukiotutkintoa suorittavien määrään. Ammatillisen peruskoulutuksen lisäksi kuviossa näkyy myös lähes kokonaan hävinnyt opistoasteen koulutus. Ammattikorkeakoulu-uudistus syrjäytti pikkuhiljaa opistokoulutuksen kokonaan, ja suurin osa näistä opistotasolla suoritetuista tutkinnoista muuttui nimenomaan ammattikorkeakoulututkinnoiksi. Pieni osa aikaisemmin opistoissa annettusta koulutuksesta on nykyisin osa kolmivuotista ammatillista peruskoulutusta.⁴ Kuvioista 3.1 nähdään 1990-luvulla tehty koulutusjärjestelmän uudistus ja ammattikorkeakoulujen vaikutus opistoasteen ja ammatillisen koulutuksen opiskelijoiden määriin. Lukiolaisten kokonaismäärässä ei ole tapahtunut ajanjaksona suuria muutoksia, mutta opistoasteen tutkinnot ovat pikkuhiljaa kadonneet. Opistoasteen koulutuspaikat on tavallisesti siirretty ammattikorkeakouluihin ja pienessä määrin ammatillisen peruskoulutuksen puolelle.

Ammatillisessa koulutuksessa opintojen keskeyttäminen on muodostunut keskeiseksi ongelmaksi. Lukuvuonna 2003–2004 nuorten ammatillisen koulutuksen keskeytti lähes 11 prosenttia opiskelijoista. Lisäksi keskeyttäjäistä vain hyvin pieni osa hakeutui

Kuvio 3.1. Keskiasteen / toisen asteen opiskelijat 1991–2005.

Lähde: Tilastokeskus, koulutustilastot.

4 Yksityiskohtainen kuvaus ammattikorkeakoulu-uudistuksen vaikutuksesta suoritettuihin tutkintoihin löytyy tutkimuksesta Böckerman ym. 2006.

muuhun tutkintoon johtavan koulutukseen.⁵ 2000-luvulla keskeyttäjiä on kuitenkin hitaasti pienentynyt. Lukiokoulutuksen keskeyttäjiä on ollut koko ajan pienin kaikista koulutusasteista, ja noin puolet keskeyttäneistä on hakeutunut muuhun tutkintoon johtavaan koulutukseen. Vuosina 2003–2004 lukion keskeyttäjiä oli alle neljä prosenttia ja heistäkin puolet siirtyi muuhun koulutukseen. Lukioissa keskeyttäneiden määrä on pieni, vaikka luvussa 5.3 havaitaan, että eräs keskeinen motiivi hakeutua lukiokoulutukseen on suurella osalla se, että henkilö on halunnut lisää miettimisaikaa sille, mitä haluaa jatkossa tehdä koulutus- ja työmarkkinoilla. Vuonna 2001 lukion aloittaneista 4 prosenttia oli vuoden 2004 lopussa ilman tutkintoa eikä enää opiskellut. Ammatillisella puolella vastaava osuus oli 22 prosenttia. Luku selittyy mm. henkilöillä, joilla on jo aiempi tutkinto. (Oppilaitostilastot 2004 / uusimmat luvut Tilastokeskuksen internetsivuilta.) Lopullistenkin keskeytysten osuus on suuri, sillä Tilastokeskuksesta erikseen pyydetyn tiedon mukaan 25-vuotiaista 14–15 prosentilla ja 22-vuotiaista yli 18 prosentilla ei ollut perusasteen jälkeistä tutkintoa vuonna 2005. Kannattaa ottaa huomioon, että nämä henkilöt ovat päässeet perusasteen koulutuksesta vuosina 1995 ja 1998, minkä jälkeen keskeyttäneiden määrä on hieman laskenut. On kuitenkin luultavaa, että vielä tälläkin hetkellä useampi kuin joka kymmenes nuorista jää ilman toisen asteen tutkintoa.

Vuoden 2004 ylioppilaista aloitti seuraavana syksynä ammatillisen koulutuksen 4 prosenttia, ammattikorkeakoulutuksen 17 prosenttia ja yliopistokoulutuksen 19 prosenttia. Loput eivät jatkaneet suoraan opiskelemaan vaan menivät suorittamaan varusmiespalvelusta tai hakeutuivat työmarkkinoille. Pidemmällä aikavälillä tarkasteltuna opintojaan jatkavien osuus on luonnollisesti suurempi. Ammatillisen perustutkinnon vuonna 2003 suorittaneista hieman alle 70 prosenttia oli seuraavan vuoden loppuun mennessä päätoimisesti töissä, kun taas opiskelemassa oli noin 10 prosenttia. (Oppilaitostilastot 2004 ja 2005.)

5 Vaikuttaa siltä, että keskeyttäneiden osuus nuorille suunnatussa ammatillisessa koulutuksessa on laskenut koko 2000-luvun ajan. Lukuvuonna 2004–2005 keskeyttäneitä oli 10,5 prosenttia. Keskeytyksiä, joissa henkilö ei jatkanut toiselle koulutussektorille, oli 9,4 prosentilla ammattiin opiskelevista nuorista. Tilastokeskuksen tietojen mukaan osa keskeyttämisten vähenemisestä johtuu tilaston laadun paranemisesta. Lähde: Tilastokeskuksen tiedote 8.3.2007.

4 TUTKIMUSAINEISTOT

Tutkimuksen tarkoitus on tarkastella toisen asteen opiskelijoiden elämäntilannetta ja toimeentuloa mahdollisimman kattavasti. Tämän vuoksi tutkimusraportissa hyödynnetään rinnakkain valmiita tilastoja, Kelan rekistereitä ja toisen asteen opiskelijoilta itseltään postikyselyllä kerättyjä tietoja. Olemassa olevia Kelan etuusrekisteritietoja hyödyntämällä voimme saada tarkkaa tietoa vain henkilöistä, jotka ovat opintotukijärjestelmän piirissä. Rekisteritiedot tukea saaneista ovat mainio lähde mm. tukikuukausien ja euromääräisten suureiden tarkasteluun. Keskeinen ongelma toisen asteen opiskelijoiden rekisteritietojen hyödyntämisessä on kuitenkin se, että vain vähemmistö kaikista toisen asteen opiskelijoista saa opintotukea. Opintotukea saavat ovat siis hyvin valikoitunut joukko kaikista toisen asteen opiskelijoista, joten heitä koskevien tietojen perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä koko toisen asteen opiskelijoiden populaatiosta.

Aineiston valikoitumisen lisäksi rekistereiden ongelma on se, että ne sisältävät vain sellaista tietoa, jonka kerääminen on ollut välttämätöntä hallinnollisen tehtävän eli opintotuen maksamisen kannalta. Rekisterien tietosisältö on tämän tutkimushankkeen kannalta siis vajavainen. Jotta voimme saada kattavasti tietoa toisen asteen opiskelijoista ilman opintotuen saamiseen liittyvää rajausta, olemme tehneet postikyselyn opiskelijoille kevättalvella 2006. Sen avulla voimme saada myös sellaista tietoa, joita ei rekistereihin sisälly. Tällaisia teemoja ovat mm. yksilön kokemukset omasta toimeentulosta, vanhempien tuen merkityksestä, koulutusväylävalinnan taustoista tai vaikkapa tulevaisuuden odotuksista. Kyselyllä on kerätty tietoa mm. opiskelijoiden perhetaustasta (vanhempien työmarkkina-asema, tulot, koulutus), perhesuhteista, asumismuodosta sekä opiskelijan tuloista ja menoista. Kysymysten pohjana on käytetty aiemmin suoritettuja opiskelijatutkimuksia ja niiden kysymyslomakkeita. Tämän tutkimuksen kohderyhmä poikkeaa kuitenkin merkittävästi useimmiten itsenäisesti asuvista korkeakouluopiskelijoista, joten esimerkiksi kysymyksiin tuloista ja menoista liittyy huomattava määrä epävarmuutta. Tämä koskee erityisesti niitä nuoria, jotka asuvat vielä vanhempiensa taloudessa, sillä tällöin tulot, vanhempien tuki ja erilaiset menot eivät ole yksiselitteisesti määriteltävissä.

Analysoitava kyselyaineisto perustuu päivälukioissa ja oppilaitosmuotoisessa ammatillisessa peruskoulutuksessa oleville opiskelijoille tehtyyn postikyselyyn. Kyselyyn vastaajat ovat Manner-Suomessa opiskelevia ensimmäisen–kolmannen vuoden opiskelijoita. Kysely lähetettiin 4 500 henkilölle, 1 800 lukiolaiselle ja 2 700 ammatillista perustutkintoa suorittavalle. Postikyselyn toteutuksen tarkka kuvaus löytyy tutkimuslosteesta liitteessä 1.

Tutkimuksessa hyödynnetään 824 lukiolaisen ja 839:n ammatillisessa koulutuksessa olevan henkilön vastauksia. Vastausprosentti oli 39. Jo kyselyä toteutettaessa oltiin kuitenkin tietoisia, että Yhteisvalintarekisteriin perustuvassa otannassa kyselylomake on postitettu myös opintonsa jo keskeyttäneille ja pienelle määrälle tutkinnon jo suorittaneita. Keskeyttämisiä koskevien Tilastokeskuksen tietojen mukaan voidaan

olettaa, että ”keskeyttäjät huomioiva vastausaste” olisi noin 43 prosenttia, missä lukiolaisten vastausaste olisi 49 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevien 39 prosenttia.

Kyselyn alhaisesta vastausasteesta johtuen tässä tutkimusraportissa on pyritty hyödyntämään mahdollisimman laajasti erilaisia rinnakkaisia rekisterilähteitä. Tutkimuksessa hyödynnetään Kelassa ja Tilastokeskuksessa muodostettuja opiskeluun ja opintotukeen liittyviä rekisteritietoja. Kela kokoaa keskeisiä tilastotietoja maksamistaan opintoetuuksista. Tilastoja on mm. etuuksien saajien lukumääristä ja maksetuista summista eri koulutuksissa. Tilastokeskus on puolestaan pitkään koonnut oppilaitostilastoja. Ne sisältävät tietoa opiskelijoiden lukumääristä, opintojen etenemisestä ja keskeytymisestä sekä koulutuksen järjestäjistä ja oppilaitoksista. Kelan ja Tilastokeskuksen tiedot eivät ole kaikilta osin täysin yhteneväisiä johtuen sekä koulutus- että opintotukijärjestelmässä 1990-luvulla tapahtuneista muutoksista. Tällaisia muutoksia ovat esimerkiksi vanhojen, opistotasoisten koulujen muuttuminen ammattikorkeakouluiksi pikkuhiljaa vuodesta 1991 alkaen. Vanhat opistoasteen koulut luettiin mukaan keskiasteen kouluihin, mutta uudet ammattikorkeakoulut kuuluvat virallisessa koulutusluokituksessa korkeakouluihin. Opintotuessa sen sijaan ammattikorkeakoulututkintojen asema muutettiin kerralla vuonna 1996 keskiasteen tutkinnosta korkeakoulututkinnoksi. Vertailtavuutta vaikeuttaa lisäksi se, että Kelan opintoetuksien tilastointijärjestelmä on otettu käyttöön vasta kesällä 1997. Nämä tekijät yhdessä johtavat siihen, että opintorahaa koskevat aikasarjat ovat käytössä vain vuodesta 1998 alkaen, ja pientä epävarmuutta Tilastokeskuksen ja Kelan tiedoissa lienee määritelmien yhteneväisyydessä tämän jälkeenkin. Näiden ongelmien vuoksi olemme tehneet erillisiä tietopyyntöjä niin Kelan kuin Tilastokeskuksenkin rekistereistä, jotta käytettävät määritelmät vastaisivat mahdollisimman hyvin tässä tutkimuksessa käytettäviä rajauksia, ja ennen kaikkea, että esitettävät aikasarjat vastaisivat sekä Kelasta että Tilastokeskuksesta poimituissa aineistoissa mahdollisimman hyvin toisiaan. On luultavaa, että aivan täydellisesti rajaus ei kaikissa kohdin toimi. Erillisten poimintojen vuoksi tiedot eivät siis aina vastaa muualla julkaistuja tietoja.

Opiskelijoita suoraan koskevien tietojen lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan perheiden veronalaisten tulojen kehitystä hyödyntämällä Tilastokeskuksen tulonjakotilastoa, mikä sisältää tietoja kotitalouksien tulojen koostumuksesta sekä jakautumisesta. Tulonjakotilaston palveluaineistoa on hyödynnetty vuosilta 1995 ja 2004.⁶

6 Kiitämme lämpimästi Pertti Honkasta Kelan tutkimusosastosta erilaisista tulonjakotilastoon liittyvistä laskelmista.

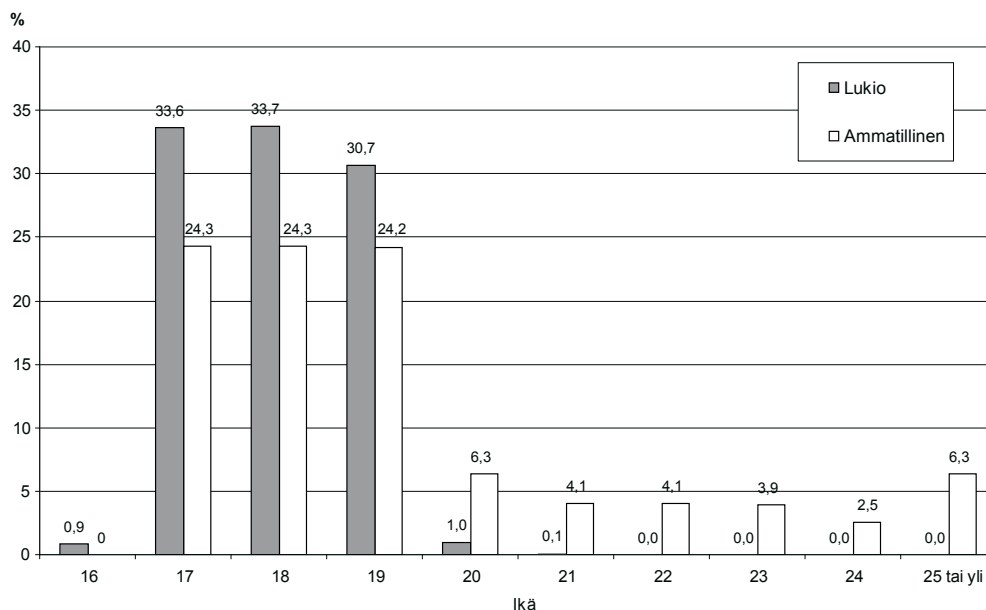
5 TOISEN ASTEEN TUTKINNON SUORITTAJAT LUOKKAKUVASSA

5.1 Yleiskuva opiskelijakyselyyn vastanneista

Opiskelijakyselyssä saatujen 1 663 vastauksen perusteella pyritään jatkossa luomaan kuva opiskelijoiden elämäntilanteesta, opintotukijärjestelmästä ja toimeentuloon liittyvistä kysymyksistä. Näissä kysymyksissä on hyvä pitää koko ajan mielessä, että lukiolaiset kuuluvat pääasiassa kolmeen ikäluokkaan, kun taas ammatillista perustutkintoa suorittavien joukossa on selkeästi enemmän myös yli 20-vuotiaita vastaajia. Iän vaikutus heijastuu useisiin näitä ryhmiä erotteleviin tekijöihin.

Kuviossa 5.1 on kuvattu opiskelijakyselyyn vastanneiden ikäjakaumat erikseen lukiossa opiskeleville ja ammatillista perustutkintoa suorittaville. Ikäjakaumissa on selkeä ero eri koulutusväylien välillä. Lukiolaisista 98 prosenttia kuuluu kolmen syntymävuoden (1987–1989) ikäryhmiin, kun vastaavasti ammatillisen perustutkinnon suorittajista näihin 1980-luvun lopulla syntyneisiin kuuluu kolme neljästä vastanneesta. Vastaajat ovat siis keskimäärin hyvin nuoria – suurin osa heistä on aloittanut peruskoulun vuosina 1994–1996. Vastaajan ikä on eräs keskeinen selittäjä lukiolaisten ja ammatillista perustutkintoa suorittavien välisille eroille niin asumisessa, perhesuhteissa kuin toimeentulon järjestämisessä ja opintotuen roolissakin.

Kuvio 5.1. Opiskelijakyselyyn vastanneiden ikäjakauma vuoden 2006 lopussa (%)^a.

^a Ikä on laskettu syntymävuoden perusteella, joten henkilöt ovat olleet kuviossa esitetyn ikäisiä vuoden 2006 loppuun mennessä. Todellisuudessa siis vuoden 2006 keväällä annettujen vastausten perusteella 17-vuotiaiksi lasketuista henkilöistä monet eivät vielä ole täyttäneet 17:ää vuotta.

Lähde: Opiskelijakysely.

Lukiolaisista naisia on 63 prosenttia ja ammatillista peruskoulutusta saavista 51 prosenttia. Ruotsinkielisten osuus vastaajista on lukiossa 5 prosenttia ja ammatillisessa peruskoulutuksessa 6 prosenttia.

Kyselyn otokseen valittiin henkilöt, jotka olivat saaneet ja vastaanottaneet yhteishaussa opiskelupaikan keväällä 2003–2005.⁷ Vastaajista osa ilmoittaa kuitenkin aloittaneensa koulutuksen joko ennen tai jälkeen tämän ajanjakson (ks. taulukko 5.1). Pieni ero alkuperäisen aineistolähteen eli yhteisvalintarekisterin tietoihin johtuu mm. peräkkäin suoritettavista tutkinnoista ja opintoalan vaihdosta kesken tutkinnon suorittamisen. Lukiossa, jossa keskeyttäminen on harvinaisempaa, vastaajat jakautuvat verraten tasaisesti aloitusvuosille 2003–2006. On luultavaa, että ammatillisessa koulutuksessa aloitusvuosien jakauma on vinompi opintojen keskeyttämisen vuoksi. Tästä johtuen vuonna 2005 aloittaneet ovat vastanneet kyselyyn suhteellisesti useammin kuin kahdena aikaisempana vuonna aloittaneet.

Taulukko 5.1. *Opintojen aloitusvuosi lukiossa ja ammatillisessa peruskoulutuksessa (%).*

Koulutuksen aloitusvuosi	Lukio	Ammatillinen peruskoulutus
2001–2002	0,6	1,8
2003	30,5	23,5
2004	33,7	32,3
2005	35,0	41,6
2006	0,2	0,8
Yhteensä	100 %	100 %
Vastaajia	823	831

Lähde: Opiskelijakysely.

Taulukossa 5.2 on kuvattu ammatilliseen peruskoulutukseen osallistujien koulutus- alajakauma. Ammatillisessa peruskoulutuksessa suurimmat ryhmät ovat tekniikan ja liikenteen ala, sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala sekä matkailu-, ravitsemus- ja talousala. Sukupuolten eriytyminen eri koulutusaloille on todella voimakasta. Miehistä yli 70 prosenttia on tekniikan ja liikenteen alalla. Naisilla suosituin koulutusala on sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala. Naisten keskittyminen tietyille koulutusaloille ei ole niin selkeää kuin miehillä. Opiskelijakyselyyn vastanneiden koulutusalaajakauma vastaa hyvin Tilastokeskuksen opiskelijarekisterin jakaumaa.

⁷ Ks. tarkempi kuvaus aineistosta tutkimuslauseesta liitteessä 1.

Taulukko 5.2. Ammatillisessa peruskoulutuksessa olevat vastaajat koulutusaloittain (%).

Koulutusala	Opiskelijakyselyyn vastanneet			Tilastokeskus, opiskelija-rekisteri 2005
	Naiset	Miehet	Kaikki	
Humanistinen ja kasvatustieteiden ala	4,3	0,3	2,3	1,8
Kulttuuriala	17,1	3,8	9,4	8,2
Yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon ala	10,7	8,5	9,7	10,8
Luonnontieteiden ala	1,0	3,0	2,0	5,0
Tekniikan ja liikenteen ala	10,2	71,1	39,9	39,8
Luonnonvara- ja ympäristöala	3,3	4,5	5,1	5,7
Sosiaali-, terveys ja liikunta-ala	31,4	1,5	16,9	14,0
Matkailu-, ravitsemus- ja talousala	21,0	6,0	13,7	13,5
Ei osaa sanoa / muu koulutus	1,0	1,3	1,1	1,1
Yhteensä	100	100	100	100
Vastaajia		818		

Lähde: Opiskelijakysely ja Tilastokeskuksen opiskelijarekisteri.

Opiskelijakyselyyn vastanneet lukiolaiset ovat tulleet lähes poikkeuksetta suoraan peruskoulusta lukioon ilman jatkokoulutus- tai työelämäkokemuksia. Aikaisemman tutkinnon suorittaminen ennen lukion aloittamista on äärimmäisen harvinaista vastaajilla. Sen sijaan ammatillisessa koulutuksessa oppilaitosmuotoista perustutkintoa suorittavista vastaajista joka viides on ennen nykyisten opintojen aloittamista suorittanut jonkin peruskoulun jälkeisen tutkinnon. Aikaisemman tutkinnon suorittaneista hieman yli puolella edeltävä tutkinto on ylioppilastutkinto eli koko ammatillisen tutkinnon suorittajista noin 12 prosentilla on jo ylioppilastutkinto. Ammatillisen perustutkinnon tai muun ammatillisen tutkinnon on suorittanut vajaat 10 prosenttia kaikista ammatillisista perustutkintoa suorittavista. Joukossa on myös aivan muutamia henkilöitä, jotka ovat suorittaneet joko opisto- tai korkeakoulututkinnon ennen ammatilliseen koulutukseen hakeutumista. Osa vastaajista ilmoittaa olleensa peruskoulun jälkeen koulutuksessa suorittamatta kuitenkaan tutkintoa. Noin 15 prosenttia ammatillisen peruskoulutuksen opiskelijoista ilmoittaa olleensa jossain koulutuksessa peruskoulun jälkeen ilman loppuun saatettua tutkintoa.

Lukiolaisista yli 90 prosenttia asuu vanhempiensa kanssa samassa taloudessa. Ammatillista tutkintoa suorittavilla asumismuotojen kirjo on suurempi (ks. taulukko 5.3). Eroa asumismuodoissa selittää osin opiskelijoiden ikäero koulutusväylien välillä. Ikäero ei kuitenkaan selitä kokonaan asumismuodossa havaittavaa eroa: kun

tarkastelu rajataan vain alle 20-vuotiaisiin, ammatillisessa koulutuksessa olevista huomattavasti suurempi osa asuu vanhempiensa talouden ulkopuolella. Vastaava ero havaitaan myös koulutuksen vuoksi muuttaneiden osuudessa. Vastaajilta tiedusteltiin myös sitä, vaatikko nykyisten opintojen aloittaminen heitä muuttamaan. Lukiolaisista vain viisi prosenttia ilmoittaa muuttaneensa suorittaakseen tutkinnon, kun vastaava osuus ammatillista tutkintoa suorittavista oli neljännes. Vanhempiensa talouden ulkopuolella asuvat ammatillista tutkintoa suorittavat asuvat yleisimmin joko vuokralla tai asuntolassa. Ammatillista perustutkintoa suorittavista vastaajista joka neljäs asuu vuokralla ja asuntolassa puolestaan joka kymmenes. Osa asuntoloissa asuvista nuorista ilmoitti asuvansa sekä asuntolassa että vanhempiensa kanssa.

Taulukko 5.3. *Opiskelijakyselyyn vastanneiden asumismuoto (%).*

Asumismuoto	Lukio	Ammatillinen peruskoulutus, alle 20-vuotiaat	Ammatillinen peruskoulutus, 20-vuotiaat ja sitä vanhemmat
Asuu vanhempiensa taloudessa	92,6	71,2	19,7
Asuu asuntolassa	0,2	9,7	9,6
Asuu vuokralla	5,6	15,1	54,8
Muu asumismuoto	1,6	4,1	15,8
Yhteensä	100 %	100 %	100 %
Vastaajia	824	611	228

Lähde: Opiskelijakysely.

Kummankin koulutusväylän opiskelijoista suurin osa asuu siis vanhempiensa kanssa. Ammatillista tutkintoa suorittavista yksin asuvia on noin 18 prosenttia kun vastaava osuus lukiolaisten keskuudessa on vain alle kolme prosenttia. Puolison kanssa asuvia puolestaan on ammatillisessa koulutuksessa olevista kaikista vastaajista yhteensä 14 prosenttia, mutta kun tarkastelu rajataan alle 20-vuotiaisiin puolison kanssa asuvien osuus enemmän kuin puolittuu. Lukiolaisista vain alle kaksi prosenttia ilmoittaa asuvansa puolison kanssa. Ero samanikäisiin ammattioppilaitoksissa opiskeleviin on tilastollisesti merkitsevä. Lisäksi ammatillisessa koulutuksessa olevista joka kymmenes ilmoittaa, että heidän perheasemansa on ”Muu” eli ei mikään edellä mainituista. Tähän ryhmään kuuluvat mm. sukulaisten luona asuvat ja ystävien kanssa asunnon yhdessä vuokranneet (ns. kimppakämpä).

Taulukko 5.4. *Opiskelijakyselyyn vastanneiden perheasema (%)^a.*

Asumismuoto	Lukio	Ammatillinen peruskoulutus, alle 20-vuotiaat
Asuu puolison kanssa	1,6	6,2
Omia lapsia	0,1	0,5
Äiti/isä yksinhuoltaja	18,8	27,1
Sisarukset		
Henkilöllä alle 20-vuotiaita sisaruksia	66,4	64,8
Henkilöllä yli 20-vuotiaita sisaruksia	43,8	48,4
Sisarusten lukumäärä, mediaani	2	2
Sisarusten lukumäärä, keskiarvo	2,1	2,6

^a Osuus kuhunkin kysymykseen vastanneista kyseisellä koulutusväylällä.

Lähde: Opiskelijakysely.

Kyselyyn vastanneista lukiolaisista yhdellä ja ammatilliseen tutkintoon tähtäävistä 28 henkilöllä on omia lapsia. Havaintojen määrä lapsiperheistä jää niin pieneksi, että lapsiperheiden asemaa ei tässä raportissa tulla tarkastelemaan erikseen. Opiskelijoiden ikäeron vuoksi koulutusalojen välillä on luonnollisesti tilastollisesti merkitsevä ero oman perheen perustaneiden opiskelijoiden määrässä, mutta kun tarkastellaan samanikäisiä opiskelijoita, ero perheellistymisessä eri koulutusväylillä opiskelevien välillä häviää.

Perheen taloudelliseen tilanteeseen vaikuttaa kotitalouden koostumus: huoltajien ja huollettavien määrä. Yksinhuoltajatalouksilla on yleensä käytössään vähemmän tuloja kuin kahden huoltajan perheellä. Kyse ei ole pelkästään ansaitsijoiden määrästä vaan myös siitä, että yksinhuoltajaäitien tulot ovat keskimäärin pienemmät kuin äideillä kahden huoltajan taloudessa (ks. jäljempänä luku 6.2.1). Kyselyssä ei kysytty suoraan, kumpi vanhemmista on yksinhuoltaja, mutta päättelemällä muiden vastausten perusteella havaitaan, että yksinhuoltajavanhemmat ovat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta naisia. Lukiolaisista joka viides ilmoittaa isänsä tai äitinsä olevan yksinhuoltaja (ks. taulukko 5.4). Samanikäisistä ammatillisessa koulutuksessa olevista useampi kuin joka neljäs on yksinhuoltajien lapsi.

Myös sisarusten määrä kotitaloudessa saattaa vaikuttaa nuoren käytettävissä oleviin tuloihin. Molemmista ryhmissä yli 90 prosenttia ilmoittaa, että perheessä on myös muita lapsia. Alle 20-vuotiaita eli opintotukijärjestelmän näkökulmasta vanhempien elatusvastuulle kuuluvia sisaruksia on kummallakin koulutusväylällä opiskelevilla yhtä usein: kaksi kolmesta vastaajasta raportoi, että hänellä on perheessä alle 20-vuotiaita sisaruksia. Sisarusten lukumäärä yhteensä lukiolaisilla on keskimäärin 2,1 (mediaani 2) ja ammatillista tutkintoa tekevillä keskimäärin 2,6 (mediaani 2).

5.2 Perhetausta ja koulutusväylän valinta

Nuorten hakemista ja erityisesti valikoitumista peruskoulun jälkeiseen koulutukseen ohjaavat niin aikaisempi koulumenestys, koulukokemukset, yksilön preferenssit kuin erilaiset perheeseen ja sosiaaliseen ympäristöön liittyvät tekijätkin. (Karisto ja Montén 1996; Pirttiniemi 2000; Karvonen ja Rahkonen 2002; Kauppinen 2004.) Suomessa perhe- ja aluetekijöiden vaikutusta kouluttautumiseen on pyritty lieventämään nostamalla koulutuspolitiikassa keskeiseen asemaan tasa-arvoiset mahdollisuudet hankkia koulutusta. Koulutuksellista tasa-arvoa on tavoiteltu muun muassa koko ikäluokan kattavalla peruskoulujärjestelmällä, joka tarjoaa mahdollisuuden jatkaa toisella asteella halutussa koulutuksessa, esikoulujärjestelmällä, ilmaisella koulutuksella, koulutuspaikkojen alueellisella kattavuudella, opintotukijärjestelmällä, poistamalla koulutuksellisia umpiperiä korkeakouluopintojen tieltä sekä ammattikorkeakoulujärjestelmällä.

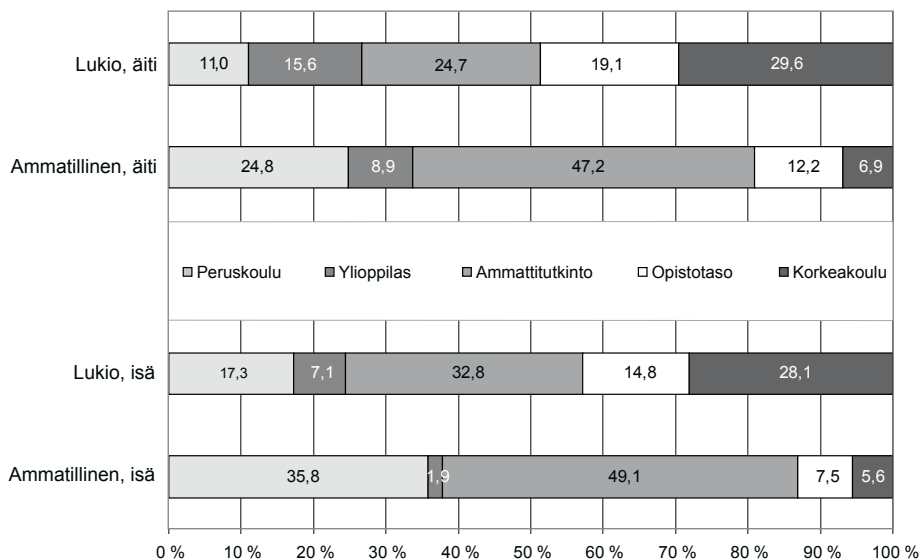
2000-luvulla toteutettujen kansainvälisten PISA-tutkimusten tulosten mukaan vanhempien sosioekonominen tausta selittää 15-vuotiaiden suomalaislasten lukutaidon ja matematiikan oppimistulosten vaihtelusta selvästi pienemmän osan kuin OECD-maissa keskimäärin (Väljærvi 2003; OECD 2004; Kupari ja Väljærvi 2005). Peruskoulujärjestelmän vaikutusta tasa-arvoon ovat puolestaan arvioineet Pekkala ym. (2006) tutkimuksessa, jossa arvioidaan 1970-luvun peruskoulu-uudistuksen vaikutuksia sukupolvien väliseen tuloliikkuvuuteen isien ja poikien välillä. Heidän tulostensa mukaan peruskoulujärjestelmä on pienentänyt isien ja poikien välistä tulokorrelaatiota jopa 20 prosenttia.

Suomen hyvät tulokset PISA-tutkimuksessa – verrattaessa kansainvälisesti oppimistulosten ja sosioekonomisen aseman yhteyttä – ei tarkoita sitä, etteikö sosioekonomisella asemalla olisi merkitystä oppimistuloksiin Suomessakin. Myös PISA-tutkimuksessa alhaisen sosioekonomisen statuksen perheissä kasvaneiden lasten oppimistulokset ovat huonommat kuin paremmassa sosioekonomisessa asemassa olevien lasten tulokset (Väljærvi 2003; Kupari ja Väljærvi 2005). Ero havaitaan sekä lukutaitoa että matematiikkaa koskevissa testeissä. Esimerkkinä voidaan mainita osaamiserot matematiikassa: OECD-maiden keskiarvo vuonna 2003 oli 500 pistettä, ylimmän sosioekonomisen luokan lapsilla keskiarvo oli 548 pistettä ja alimman 455 pistettä (ero 93 pistettä). Suomalaislapsille ylimmän desiilin suoritus oli 576 pistettä ja alimman 515 eli erotukseksi jää 61 pistettä eli yksi suoritustaso. Ero sosioekonomisen aseman mukaan oli suomalaislapsilla selvempi matematiikan oppimistuloksissa kuin lukutaidossa. Oppimistulosten vaihtelulla sosioekonomisen aseman mukaan peruskoulun loppuvaiheessa on vaikutusta myöhempisiin koulutusuriin. Perusasteen jälkeiset koulutusmahdollisuudet määräytyvät pitkälle juuri peruskoulun päättötodistuksen arvosanojen perusteella (Pirttiniemi 2000; Kauppinen 2004).

Opiskelijakyselymme perusteella nähdään, että vanhempien sosioekonominen asema, jota mitataan tässä vanhempien koulutuksen, työmarkkina-aseman, ammattiaseman ja tulojen avulla, korreloi voimakkaasti perusasteen jälkeisen toteutuneen koulu-

tusväylän kanssa. Opiskelijakyselyyn vastanneilta kysyttiin heidän vanhempinsa koulutustasoa.⁸ Kuviossa 5.2 on kuvattu vanhempien koulutuksen jakaumat äideille ja isille niiden osalta, jotka ovat vastanneet vanhempien koulutusta koskevaan kysymykseen. Kuvioista nähdään, että lukiolaisilla vanhempien keskimääräinen koulutustaso on huomattavasti korkeampi kuin samanikäisillä⁹ ammatillista perustutkintoa suorittavilla. Ero vanhempien koulutustasossa on tilastollisesti merkitsevä näiden kahden koulutusväylän välillä. Lukiolaisten äideistä lähes puolet on suorittanut joko opisto- tai korkeakoulutason tutkinnon ja isistäkin 43 prosenttia.¹⁰ Ammatillista tutkintoa suorittavien äideistä noin 19 prosentilla tutkinto kuuluu näihin kahteen ylimpään luokkaan ja isistä 13 prosentilla. Ammatillista tutkintoa suorittavien alle 20-vuotiaiden molemmilla vanhemmilla yleisin koulutus on ammattitutkinto. Ammatillisen perustutkinnon suorittajien vanhemmilla toiseksi yleisin koulutustaso on pelkkä peruskoulu: joka neljäs äiti ja joka kolmas isä ei ole suorittanut peruskoulun jälkeistä tutkintoa.

Kuvio 5.2. Vanhempien koulutustaso lukioiden ja ammatillisessa peruskoulutuksessa olevilla (%).

Lähde: Opiskelijakysely.

- 8 Lukiolaisista 6 prosenttia ei ilmoittanut äitinsä koulutusta ja 11 prosenttia ei vastannut isän koulutusta koskeviin kysymyksiin. Vastaavassa ikäryhmässä ammatillista perustutkintoa suorittavilla luvut ovat 8 ja 15 prosenttia. Isän koulutustason on siis tiennyt huomattavasti harvempi kuin äidin, mikä johtuu lähinnä yksinhuoltajien lasten suuresta osuudesta aineistossa. Yksinhuoltajat ovat tavallisesti äitejä. Mikäli tarkastelu rajataan kahden huoltajan lapsiperheiden alle 20-vuotiaisiin jälkeläisiin, saman verran vastaajista tietää niin äidin kuin isänkin koulutuksen.
- 9 Kaikki tämän luvun raportoidut tiedot vanhempien koulutuksesta, työmarkkina-asemasta ja tuloista on laskettu ammatillisessa koulutuksessa alle 20-vuotiaiden keskuudessa, jotta osuudet olisivat suoraan verrannollisia lukiolaisten ryhmään.
- 10 On mahdollista, että vastaajat ovat luokitelleet vanhoja opistotason tutkintoja korkeakoulututkinnoiksi, koska näiden vasta 1990-luvun puolivälin tienoilla peruskoulun aloittaneiden nuorten on ehkä vaikea mieltää, mitä tarkoitetaan opistotutkinnoilla, ja erityisesti, miten se eroaa koulutustasoltaan nykyisistä ammattikorkeakoulututkinnoista.

Toisen asteen opiskelijoiden vanhempien työllisyysaste on korkea koko väestön työllisyysasteeseen verrattuna. Vaikka vanhempien ikää ei kyselyssä tiedusteltu, vanhempien voidaan olettaa syntyneen 1950- ja 1960-luvuilla, joten työvoimaan kuuluminen on yleistä. Työllisten osuus on suurempi lukiolaisten vanhemmista, sekä äideistä että isistä. Ero ammatillisen perustutkinnon suorittajiin on tilastollisesti merkitsevä. Työttömien osuus kaikista lukiolaisten vanhemmista samoin kuin työvoimaan kuuluvien työttömyysaste (ei kuvattu taulukossa 5.5) on alhainen sekä äideillä että isillä. Ammatillista tutkintoa suorittavien opiskelijoiden vanhempien työttömyysaste sen sijaan on korkea: työttömyysasteeksi muunnettuna äitien työttömyysaste on yli 13 prosenttia ja isienkin yli 9 prosenttia.¹¹ Erot eri koulutusväylillä opiskelevien vanhempien työttömyydessä ovat tilastollisesti merkitseviä. Työelämän ulkopuolella on enemmän äitejä (kotityössä tai opiskelemassa), mutta eri koulutusväylillä opiskelevien välillä ei tässä havaita tilastollisesti merkitsevää eroa. Isät ovat jääneet eläkkeelle hie- man useammin kuin äidit. Lisäksi eri koulutusväylillä opiskelevien välillä on isien eläköitymisessä pieni, mutta tilastollisesti merkitsevä ero.

Taulukko 5.5. Vanhempien työmarkkina-asema (%).

	Äidit		Isät	
	Lukio	Ammatillinen	Lukio	Ammatillinen
Työllinen	87,1	77,4	90,6	82,4
Työtön	4,5	11,7	3,5	8,4
Eläkkeellä	2,3	2,7	5,3	8,6
Muuten työelämän ulkopuolella	6,1	8,2	0,7	0,6
Yhteensä	100 %	100 %	100 %	100 %
Havaintojen määrä	793	588	743	523

Lähde: Opiskelijakysely.

Kuua vanhempien työttömyys- ja lomautuskokemuksista täydentää kysymys, jossa tiedusteltiin vanhempien työttömyyskokemuksia viimeisen kahden vuoden aikana. Vanhempien työttömyys ja lomautukset ovat nuorten raportoitujen tietojen mukaan yleisiä. Lukiolaisista lähes 16 prosenttia ilmoitti äitinsä ja 12 prosenttia isänsä olleen työttömänä tai lomautettuna. Ammatillista perustutkintoa suorittavien vanhempien työttömyyskokemukset ovat vielä yleisempiä. Äideistä 29 prosenttia ja isistä noin joka viides oli kokenut työttömyyden.¹² Osuudet ovat pidemmästä tarkastelujak- sosta johtuen huomattavasti korkeampia kuin taulukon 5.5 poikkileikkaustilanteen

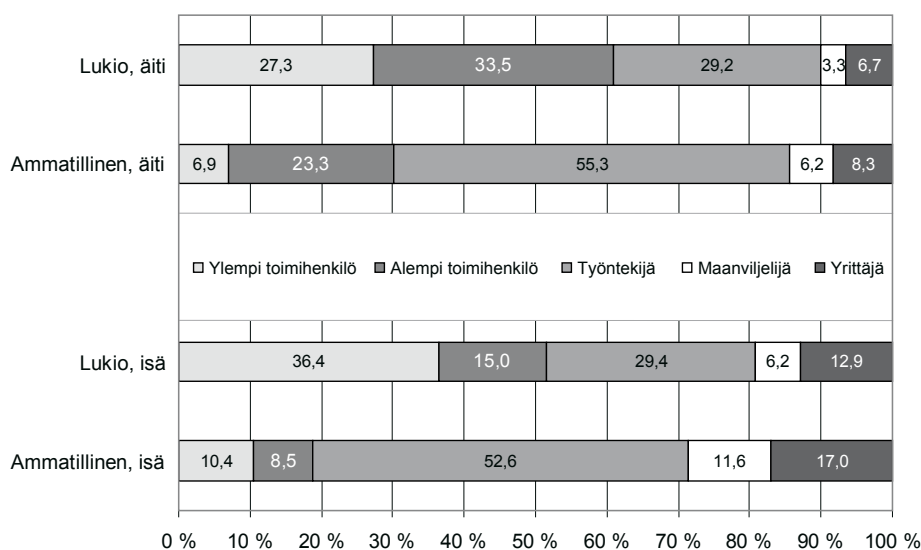
11 Työttömyysaste lasketaan työttömien osuutena työvoimasta. Työvoimaan puolestaan kuuluvat työlliset ja työttömät.

12 Osuudet on laskettu siten, että ”En osaa sanoa / en voi vastata”-vastaus on mukana osuuksien laskemisessa, jotta nuorten epävarmuus ei ainakaan yliarvioid vanhempien työttömyyskokemuksia.

mukaan. Myös ero eri koulutusväylillä opiskelevien vanhempien työttömyyshistoriassa on tilastollisesti merkitsevä. Molempien vanhempien työttömyydestä raportoi lukiolaisista noin 3 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevista 9 prosenttia. Vanhempien työttömyyskokemuksissa havaittavia eroja selittävät mm. erot vanhempien koulutuksessa.

Eri koulutusväylillä opiskelevien vanhempien ammattiasemat poikkeavat toisistaan merkittävästi (kuvio 5.3). Tarkasteluhetkellä työllisten vanhempien ammattiasema on lukiolaisilla huomattavan toimihenkilövaltainen, mitä voi aavistella jo vanhempien koulutustasossa edellä havaituista eroista. Ammatillisessa koulutuksessa olevien äidit ja isät ovat useimmiten työntekijäasemassa.

Kuvio 5.3. Työllisten vanhempien ammattiasema (%).

Lähde: Opiskelijakysely.

Edellä kuvattu kertoo, että lukioissa ja ammatillisessa peruskoulutuksessa opiskelevien alle 20-vuotiaiden vanhempien koulutustasossa, työmarkkina-asemassa ja ammattiasemassa on eroja. Siksi on oletettavaa, että myös vanhempien tulotaso poikkeaa näiden koulutusväylien välillä. Lasten kyky raportoida vanhempiensa tuloista on luonnollisesti puutteellinen. Äitien tuloja ei ollut osannut arvioida neljännes vastaajista. Isien tuloja ei ollut raportoinut kolmannes vastaajista, mutta syynä tähän on yksinhuoltajien lasten merkittävä osuus aineistossa. Mikäli tarkastelemme perheitä, joissa on kaksi huoltajaa, vastaajat ovat arvioineet äitinsä ja isänsä tulot yhtä usein.

Palkkojen suuruusluokkaa voidaan verrata Tilastokeskuksen palkkatilastojen tietoihin. Hieman ennen kyselymme toteutuksen ajankohtaa eli marraskuussa 2005 valtion kuukausipalkkaisen henkilöstön ansio oli keskimäärin 2 700 euroa. Samaan aikaan kuntasektorilla keskiansiot olivat 2 400 euroa kuukaudessa, naisten palkat olivat keskimäärin 2 200 euroa ja miesten 2 700 euroa. Vuonna 2005 yksityisellä sektorilla kuukausipalkkaisten keskiansio oli 2 700 euroa, naisilla 2 345 euroa ja miehillä 3 085 euroa. Näitä tietoja voidaan verrata taulukossa 5.6 kuvattuihin opiskelijoiden raportoimiin vanhempien tuloihin. Kaikkien työssäkäyvien äitien kuukausiansiot ovat lasten raportoimina keskimäärin 2 043 euroa kuukaudessa, mikä on noin 300 euroa vähemmän kuin yksityisen sektorin naistyöntekijöillä ja 150 euroa vähemmän kuin kuntasektorilla työskentelevillä naisilla keskimäärin Tilastokeskuksen palkkatilaston mukaan. Tilastokeskuksen tieto viittaa kokoaikaisiin työntekijöihin, mutta me emme tiedä äitien työtuntien määrää tai työnantajasektoria. Ero rekisteritietoihin perustuviin keskipalkkoihin ei kuitenkaan vaikuta hälyttävän suurelta.¹³ Kyselyyn vastanneiden raportoima työllisten isien kuukausiansio on keskimäärin noin 2 800 euroa. Tämä poikkeaa edellä esitetystä Tilastokeskuksen estimaatista saman noin 300 euroa alaspäin yksityisellä sektorilla kuin äitienkin kohdalla, mutta vastaa suuruudeltaan kuntasektorin miesten palkkoja. Suhteellisesti erot rekisteritietoihin ovat isien tuloissa hieman pienemmät kuin äitien tuloissa, mikä voi selittyä esimerkiksi äitien osa-aikatyön suuremmalla osuudella. Vaikuttaa siltä, että suuruusluokka vastaa kohtalaisen hyvin muita tietolähteitä ja että epävarmimmat vastaajat ovat jättäneet kokonaan vastaamatta.¹⁴

Taulukosta 5.6 havaitaan tiivistettynä seuraavaa:

- Ammatillisessa koulutuksessa olevien nuorten äideillä on selvästi alhaisempi ansiotaso työllisenä kuin lukiossa opiskelevien äideillä. Kun tarkastelemme äitien mediaanituloja ilman työssäoloehto, ero kuukausituloissa on noin 500 euroa. Kun tarkastelemme vain työllisiä äitejä, ero mediaanituloissa kaventuu 300 euroon kuukaudessa.
- Eri koulutusväylillä opiskelevien vanhemmista tuloero havaitaan myös isillä. Kaikkien lukiolaisten keskuudesta laskettuna isien mediaanitulot ovat 500 euroa suuremmat ja työllisten isien 600 euroa suuremmat kuin ammatillista tutkintoa suorittavien nuorten isillä.
- Tarkasteltaessa perheiden yhteenlaskettuja tuloja kahden huoltajan lapsiperheissä edellä kuvatut ero johtaa yhteenlaskettuna 1 100 euron eroon bruttotuloissa kuukaudessa.¹⁵ Mikäli perheiden tulot lasketaan ottamalla mukaan myös yhden huoltajan perheet, ero lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelevien

13 On luultavaa, että toisen asteen koulutuksessa olevien nuorten vanhemmat ovat keskimäärin iältään lähes 50-vuotiaita, joten heidän palkkansa tulisi olla yli keskipalkkojen tason. Nuorten raportoimien palkkojen erotus todellisiin ansioihin lienee siis suurempi kuin tässä esitetty.

14 Ks. alaviite 13.

15 Vanhempien tulot on laskettu yhteen ilman työssäoloehto.

Taulukko 5.6. Äitien ja isien tulot sekä vanhempien yhteenlasketut tulot, euroa kuukaudessa.

	Kaikki äidit (ei työssäoloehtoa)			Työlliset äidit		
	Molemmat koulutusväylät	Lukio	Ammatillinen koulutus	Molemmat koulutusväylät	Lukio	Ammatillinen koulutus
<i>Keskiarvo</i>	1 899	2 108	1 560	2 043	2 205	1 775
Alin neljännes	1 300	1 500	1 000	1 500	1 600	1 300
Mediaani	1 800	2 000	1 500	2 000	2 000	1 700
Ylin neljännes	2 240	2 500	2 000	2 400	2 500	2 000
<i>Havaintoja</i>	1 082	638	444	916	570	346
	Kaikki isät (ei työssäoloehtoa)			Työlliset isät		
	Molemmat koulutusväylät	Lukio	Ammatillinen koulutus	Molemmat koulutusväylät	Lukio	Ammatillinen koulutus
<i>Keskiarvo</i>	2 611	2 870	2 203	2 796	3 023	2 406
Alin neljännes	1 800	2 000	1 500	2 000	2 000	1 700
Mediaani	2 300	2 500	2 000	2 500	2 625	2 000
Ylin neljännes	3 000	3 500	2 500	3 000	3 500	2 700
<i>Havaintoja</i>	976	596	380	852	538	314
	Kaikki vanhemmat yhteensä (ei työssäoloehtoa, mukana yksinhuoltajavanhemmat)			Kahden huoltajan lapsiperheiden vanhempien tulot yhteensä (ei työssäoloehtoa, ei yksinhuoltajavanhempia)		
	Molemmat koulutusväylät	Lukio	Ammatillinen koulutus	Molemmat koulutusväylät	Lukio	Ammatillinen koulutus
<i>Keskiarvo</i>	3 891	4 418	3 117	4 526	5 159	3 989
Alin neljännes	2 200	2 900	1 773	3 200	3 900	3 000
Mediaani	3 700	4 200	3 000	4 200	4 900	3 800
Ylin neljännes	5 000	5 700	4 000	5 500	6 000	4 700
<i>Havaintoja</i>	1 027	611	416	800	455	246

Lähde: Opiskelijakysely.

vanhempien tulotasoissa kasvaa mediaanituloista laskettuna jopa 1 200 euroon kuukaudessa. Tämä johtuu siitä, että lukiolaisten vanhemmissa on vähemmän yksinhuoltajia ja siitä, että yksinhuoltajaäitien tulot ovat pienemmät kuin kahden huoltajan lapsiperheiden äitien tulot.

- Huomio kannattaa kiinnittää myös yksinhuoltajien lasten asemaan. Tarkasteltaessa kumpaakin ryhmää ilman työssäoloehto tuloero keskimääräisissä tuloissa kahden huoltajan lapsiperheissä ja yksinhuoltajatalouksissa on keskiarvotulojen kohdalla lukiolaisten osalla 3 000 euroa kuukaudessa ja ammatillisessa koulutuksessa olevilla noin 2 400 euroa kuukaudessa. Tämä ero selittää myöhemmin luvussa 6.2.1 kuvatun eron opintorahan saannin todennäköisyyksissä.¹⁶

Edellä esitetyt ovat eroja bruttotuloissa eikä tarkastelu huomioi eroja kotitalousrakenteessa. Verotuksen huomioiminen pienentää tuloeroa näillä kahdella eri koulutusväylällä opiskelevien vanhempien välillä. Tuloeroa voidaan kuitenkin pitää merkittävänä ja sen perusteella voidaan ajatella, että lukiolaisten vanhemmilla on keskimäärin paremmat taloudelliset edellytykset vastata lastensa koulutuksesta aiheutuvista kustannuksista kuin ammatillisessa koulutuksessa olevien vanhemmilla.

5.3 Opiskelijoiden näkemyksiä nykyiseen koulutukseen hakeutumiseen vaikuttaneista tekijöistä ja tulevaisuuden odotuksista

Opiskelijoilta tiedusteltiin heidän näkemyksiään koulutukseen hakeutumisesta yleisemmin sekä erityisesti heidän päätymisestään nykyiseen koulutukseen. Koulutukseen hakeutumiseen vaikuttavia tekijöitä kartoitettiin väittämien avulla, joihin vastausvaihtoehdot olivat viisiportaisella asteikolla ”1 = täysin samaa mieltä ... 5 = täysin eri mieltä”. Erityisesti väittämässä painotettiin sitä, missä määrin opiskelijat ovat pohtineet koulutuksen aikaisen toimeentulon järjestämistä ja talouteen liittyviä kysymyksiä etukäteen ja uskovatko he taloudellisten tekijöiden vaikuttaneen heidän tekemiinsä valintoihin. Yleisvaikutelma on, että nuorten on ollut helppo vastata nykyhetkeä koskeviin kysymyksiin tämänhetkisen koulutuksen tarkoituksenmukaisuudesta ja mielekkyydestä, ja he ovat ilmaisseet mielipiteensä helposti tulkittavasti. Sen sijaan jälkikäteen kysyttyinä monet koulutuksen valintaan liittyvät väittämät ovat olleet vaikeita vastata, ja moneen tällaiseen retrospektiiviseen väittämään merkittävä osa nuorista ei ole ollut valmis ottamaan kantaa puolesta tai vastaan.

¹⁶ Tällaisessa tarkastelussa ei oteta huomioon verotusta tai kulutusyksiköiden määrää kotitaloudessa. Mikäli tuloja tarkastellaan ekvivalenttitulon näkökulmasta eli huomioidaan se, että kahden huoltajan lapsiperheessä on yksi aikuinen kuluttaja enemmän, ero yksinhuoltajatalouksissa ja kahden huoltajan talouksissa asuvien lukiolaisten välillä kaventuu 900–1300 euroon kuukaudessa ja ammatillisessa koulutuksessa oleville noin 800–1100 euroon kuukaudessa riippuen siitä, käytämmekö ns. OECD:n vanhaa vai Eurostatin käyttämää ns. modifioitua OECD:n ekvivalenssiskaalaa. Verotuksen huomioiminen kaventaisi vielä lisää näitä kotitaloustyyppien välisiä tuloeroja.

Kyselyyn vastanneille 16–17-vuotiaille koulutukseen hakeutuminen peruskoulun jälkeen on ollut itsestään selvä valinta. Kummankin koulutusväylän nuorimmista opiskelijoista 95 prosenttia ilmoittaa, että he ovat joko täysin tai melkein samaa mieltä siitä väittämästä, että koulutukseen hakeutuminen on ollut heille itsestäänselvyys. Tätä voidaan tulkita siten, että nuoret mieltävät hyvin perusasteen jälkeisen koulutuksen olevan heille tärkeää. Omaa koulutusvalintaa pidetään jälkikäteen arvioituna hyvin itsestään selvänä ja oikeana, ja vain äärimmäisen harvat ilmaisevat tyytymättömyytensä nykyiseen opiskeluvaihtoehtoonsa. Yli 85 prosenttia kummankin ryhmän opiskelijoista ilmoittaa olevansa siinä koulutuksessa, johon ensisijaisesti halusi, ja vain alle 2 prosenttia lukiolaisista ja 3 prosenttia ammatillisen peruskoulutuksen suorittajista ilmoittaa, ettei aio suorittaa loppuun nykyistä tutkintoaan. Tyytyväisten osuutta nostaa luonnollisesti se, että postikyselyyn vastanneiden keskuudessa ei ole koulutuksensa jo keskeyttäneitä eli niitä, jotka ovat olleet valintaansa tyytymättömiä. Vain erittäin harvat ilmoittavat hakeutuneensa nykyiseen koulutukseensa vain varmistukseen jonkin koulutuspaikan. Tämä koskee sekä lukiossa että ammatillisessa koulutuksessa olevia. Näissä nykyhetkeä koskevissa arvioissa ei havaita tilastollisesti merkitseviä eroja koulutusväylien välillä.

Nykyisen koulutusväylän eli lukion ja ammatillisen koulutuksen välisen valinnan itsestäänselvyyttä kysyttiin myös väittämän avulla.¹⁷ Jälkikäteen arvioituna oma nykyinen koulutusväylä on tuntunut itsestään selvältä valinnalta sekä lukiolaisista että ammatillista perustutkintoa suorittavista yli kolmella neljästä. Peruskoulun päättötodistuksen keskiarvo vaikuttaa selvästi siihen, missä määrin oma koulutusväylän valinta on ollut itsestään selvä. Lukiolaisista, joiden päättötodistuksen keskiarvo on ollut kiitettävä (9–10), 92 prosenttia on sitä mieltä, että heille on ollut itsestään selvää hakeutua juuri lukioon. Kaikkein alimmilla keskiarvoilla lukioon tulleet pitävät lukiovalintaansa huomattavasti epävarmempana. Ammatillisessa koulutuksessa päättötodistuksen keskiarvon vaikutus koulutusväylän valinnan varmuuteen on päinvastainen. Keskiarvoerot koulutusväylien sisällä suhteessa koulutusväylän valinnan varmuuteen ovat tilastollisesti merkitseviä.

Opiskelijat eivät jälkikäteen arvioituna näe taloudellisten tekijöiden ja toimeentulon järjestämisen vaikuttaneen selvästi koulutusvalintoihinsa, vaikka tätä kysyttiin useassa eri väittämässä. Ammatillisen peruskoulutuksen alle 20-vuotiaista opiskelijoista yli 40 prosenttia oli kuitenkin keskustellut perheensä kanssa opintojen aikaisen toimeentulon järjestämisestä, kun lukiolaisista näin oli tehnyt vain joka neljäs. Eräs selittävä tekijä tämän eron taustalla vaikuttaisi olevan, että ammatillisella puolella opiskelijat asuvat useammin muualla kuin kotona ja talouden järjestämiseen liittyvät kysymykset ovat olleet ajankohtaisempia kuin kotona asuville lukiolaisille. Kun tarkastellaan pelkästään itsenäisesti asuvia opiskelijoita, erot koulutusväylien välillä eivät ole tilastollisesti merkitseviä. Sen sijaan alle 20-vuotiaat vanhempiensa taloudessa

17 Lukiolaisille väittämä kuului ”Minulle oli itsestään selvää hakeutua juuri lukioon” ja ammatillista perustutkintoa tekeville ”Minulle oli itsestään selvää hakeutua juuri ammatilliseen koulutukseen”.

asuvat ammatillisen tutkinnon suorittajat kertovat hieman useammin keskustelleensa vanhempiensa kanssa toimeentulon järjestämisestä opiskelun aikana.

Joka kolmas opiskelijoista kokee olleensa tietoinen opintoetuuksien saantiehdoista ja määristä opiskelemaan hakiessaan. Lukiolaiset ja ammattiin opiskelevat eivät poikkea tässä suhteessa toisistaan. Epätietoisten sekä niiden osuus vastaajista, jotka eivät osanneet ottaa kantaa tähän väittämään, on suuri. Vaikuttaakin siltä, että opintotukijärjestelmän tuntemus on verraten heikkoa toisella asteella. Tähän lienee osasyynä se, että opintojen alkuaikana opiskelijat saavat vielä lapsilisää. Lisäksi 17 vuotta täytettyäänkin hyvin moni jää kokonaan opintotukijärjestelmän ulkopuolelle, joten on ymmärrettävää, että sen tuntemus on heikkoa.

Alle 20-vuotiaiden opiskelijoiden enemmistön mukaan heidän vanhempiensa tai sisarustensa esimerkit eivät ole vaikuttaneet heidän omiin opiskeluvaihtoehtoihinsa. Kuitenkin edellä luvussa 5.2 havaittiin, että vanhempien koulutus ja sosioekonominen asema korreloivat koulutusväylän valinnan kanssa. On luultavaa, että nuoren itsensä on hyvin vaikea nähdä syitä, jotka ovat johtaneet nykyiseen koulutusvalintaan. Lisäksi 42 prosenttia lukiolaisista ilmoitti, että heidän vanhempansa ohjasivat heitä hakeutumaan juuri lukioon. Ammatillisella puolella tilanne poikkeaa tästä selvästi, sillä vain joka kuudes ilmoitti vanhempien ohjanneen koulutusväylän valinnassa. Mikäli lukiolaisen äiti tai isä on itse joko ylioppilas tai korkeakoulututkinnon suorittanut, sitä useampi nuori vastaa vanhempiensa ohjanneen häntä juuri lukioon. Kummallakin koulutusväylällä naiset raportoivat miehiä useammin vanhempiensa vaikuttaneen heidän hakeutumiseensa juuri tälle koulutusväylälle (lukioon tai ammatilliseen koulutukseen).

Opinto-ohjauksen vaikutukseen koulutusväylän valinnassa nuoret vastaavat joko niin, ettei sillä ole ollut vaikutusta heidän valitsemansa koulutusväylän suhteen, tai että he eivät osaa ottaa väittämään jälkikäteen kantaa. Lukiossa opiskelevista naisista yli 60 prosenttia on täysin tai kutakuinkin eri mieltä siitä, että opinto-ohjauksella olisi ollut vaikutusta koulutusväylän valintaan. Vastaava osuus ammatillisessa koulutuksessa olevista naisista on noin puolet. Miehillä osuudet ovat noin 10 prosenttiyksikköä pienempiä. Sukupuolten väliset erot ovat tilastollisesti merkitseviä. Tulosten kannalta on huomattava, että hyvin monet väittämään vastanneet eivät ole halunneet ottaa opinto-ohjauksen vaikutukseen kantaa suuntaan tai toiseen (lukiossa 37 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa 23 prosenttia). Vaikuttaa siltä, että nuorten on hyvin vaikea mieltä, missä määrin opinto-ohjaus on heidän päätöksensä ohjannut.

Kysyimme väittämien muodossa myös nuorten näkemyksiä toisesta koulutusväylästä eli siitä, jota he eivät ole valinneet. Kaikista lukiolaisista joka neljäs vastasi negatiivisen mielikuvan ammatillisesta koulutuksesta vaikuttaneen siihen, että he valitsivat nimenomaan lukion (ks. taulukko 5.7). Ero naisten ja miesten välillä lukiossa on suuri. Lukioon menneillä miehillä on huomattavasti negatiivisempi kuva ammatillisesta koulutuksesta kuin lukiossa opiskelevilla naisilla (37 prosenttia vs. 20 prosenttia). Ehkä hieman yllättäen ammatillisen tutkinnon suorittajista huomattavasti suurem-

pi osa kuin lukiolaisista vastasi, että negatiivinen kuva toisesta koulutusväylästä on ohjannut heitä juuri ammatilliseen koulutukseen. Toisin kuin lukiossa, ammatillista perustutkintoa suorittavilla ei havaita tilastollisesti merkitsevää eroa sukupuolten välillä. Sekä miehistä että naisista 46 prosenttia on täysin tai jossain määrin sama mieltä siitä, että oma negatiivinen mielikuva toisesta opiskeluväylästä on vaikuttanut omaan valintaan. Kummallakin koulutusväylällä suurin piirtein saman verran vastaajista (noin neljännes) on mieltänyt, että heillä ei ole mielipidettä tästä väittämästä, joten se ei selitä tuloksissa havaittavaa koulutusväylien välistä eroa.

Taulukko 5.7. Negatiivisen mielikuvan vaikutus koulutusväylän valintaan (%).

”Valitsin lukion koska mielikuvani ammatillisesta koulutuksesta on negatiivinen.”					
	Täysin samaa mieltä			Täysin eri mieltä	
	1	2	3	4	5
Mies	12,5	24,3	26,6	20,0	16,7
Nainen	5,5	14,0	22,4	29,3	28,7
Kaikki lukiolaiset	25,9		24,1	50,0	
”Valitsin ammatillisen koulutuksen koska mielikuvani lukiosta on negatiivinen.”					
	Täysin samaa mieltä			Täysin eri mieltä	
	1	2	3	4	5
Mies	25,4	19,8	25,9	16,8	12,1
Nainen	19,2	26,5	25,0	15,8	13,5
Kaikki ammatilliset	45,7		25,2	29,1	

Lähde: Opiskelijakysely.

Ammatillisessa koulutuksessa olevien negatiivisempaa asennetta selittävät osin erot tulevaisuuden tavoitteissa: negatiivisempi asenne lukiokoulutukseen on niillä, jotka eivät aio hakeutua jatkokoulutukseen ammatillisen tutkinnon suorittamisen jälkeen. Heillä edeltävä väittämä kyselylomakkeessa liittyy nimenomaan haluun päästä nopeasti työmarkkinoille. Nämä kaksi väittämää korreloivat positiivisesti keskenään, mikä viittaa siihen, että negatiivinen asenne lukiota kohtaan ammatillista koulutusta suorittavilla liittyy haluun päästä työmarkkinoille nopeasti. Noin puolet ammattiin opiskelevista ilmoittaa hakeutuneensa ammatilliseen koulutukseen, koska he näkevät sen olevan nopea reitti ansiotyöhön. Lukion ei katsota tarjoavan nopeaa reittiä työmarkkinoille.

Kaiken kaikkiaan koulutusvalintaan liittyvistä väittämistä välittyy kuva, että eräs keskeinen tekijä lukioon hakeutumisessa on ollut jatkosuunnitelmiin liittyvä epävarmuus ja lukion tarjoama miettimisaika. Lukiolaisille esitettyyn uravalinnan epävarmuuteen liittyvään väittämään kaksi kolmesta vastasi, että eräs lukioon hakeutumisen syy on

nimenomaan se, että se tarjoaa miettimisaikaa tulevaisuuden suhteen (ks. taulukko 5.8). Lukiossa opiskelevien naisten ja miesten välillä on tässä suhteessa tilastollisesti merkitsevä ero: yli 40 prosenttia naisista on väittämän kanssa täysin samaa mieltä. Niiden lukiolaisten kohdalla, jotka ovat kokeneet miettimisajan tarpeelliseksi, eräs motiivi hakeutua lukioon on ollut nimenomaan halu päästä tulevaisuudessa joko yliopistoon tai ammattikorkeakouluun. Joka viides lukiolainen on tästä väittämästä joko täysin tai jossain määrin eri mieltä, ja miehet huomattavasti useammin kuin naiset.

Opiskelijakyselyssämme pyrittiin kartoittamaan tämänhetkisen tilanteen lisäksi sitä, mistä opiskeleva nuori on tulossa ja minne hän on tutkinnon suorittuaan menossa. Toisen asteen opiskelu on verraten lyhyt, mutta tärkeä vaihe yksilön elämäntilanteessa. Koulutusreitit valintaan peruskoulutuksen jälkeen liittyvät useimmiten jonkinlainen suunnitelma tulevasta. Nuorilla on mielessään tavoitteita ja näkemyksiä siitä, mitä he haluavat tehdä tulevilla koulutus- ja työurallaan. Kaikki toisen asteen opiskelijat eivät toki ole tarkkaan suunnitelleet tulevaisuutta ja harkinneet polkua peruskoulutuksesta työelämään. Monelle omat tavoitteet ovat vielä hyvin epävarmoja ja epätarkkoja. Toisaalta tulevaisuuden suunnittelua vaikeuttaa suomalaisen korkeakoulujärjestelmän pääsykoemenettely: niilläkin, joilla oma tavoite saattaa olla hyvin selkeä, sen toteutuminen on hyvin epävarmaa. Voidaan kuitenkin olettaa, että nämä tavoitteet – silloinkin kun ne eivät ole vielä tarkentuneet – heijastuvat tässä hetkessä havaittaviin valintoihin.

Taulukossa 5.9 on kuvattu opiskelijoiden tulevaisuuden suunnitelmia meneillään olevien opintojen päätyttyä. Taulukosta nähdään ensinnäkin, että suunnitelmat tarkentuvat opiskelun edetessä. Kevättalvella 2006 niistä henkilöistä, jotka ovat valmistuneet tutkintoon vuoden 2006 aikana, vain joka kymmenes on ilmoittanut, ettei ole vielä päättänyt tulevaisuudestaan eikä ole halunnut antaa muuta vastausta. Myöhemmin tutkintoon valmistuvien vastaukset ovat huomattavasti epätarkempia. Mikäli huomioimme myös ne ”Ei ole vielä päättänyt” -vastaukset, jotka on liitetty jonkin muun vastauksen yhteyteen, epävarmojen osuus kasvaa muutaman prosenttiyksikön kummallakin koulutusväylällä.

Taulukko 5.8. Lukiolaisten jatkosuunnitelmia ja miettimisaikaa koskevan väitteen vastausjakauma (%).

” Menin lukioon, koska en ollut varma jatkosuunnitelmistani ja halusin lisää miettimisaikaa.”					
	Täysin samaa mieltä			Täysin eri mieltä	
	1	2	3	4	5
Mies	28,6	29,9	11,8	15,5	14,1
Nainen	42,5	29,7	12,2	7,3	8,3
Kaikki lukiolaiset	67,1		12,1	20,8	

Lähde: Opiskelijakysely.

Taulukko 5.9. *Opiskelijoiden tulevaisuudensuunnitelmat kyselyhetkellä.*^a

	Oletettu koulutuksesta valmistumisvuosi		
	2006	2007	2008
”Ei ole vielä päättänyt” (ainoa vastaus)			
Lukio	10,7	29,3	41,2
Ammatillinen koulutus	12,5	22,7	25,4
”Ei ole vielä päättänyt” (yksi vastauksista)			
Lukio	13,2	32,9	43,4
Ammatillinen koulutus	17,5	28,3	28,6
Pyrkii vain työmarkkinoille			
Lukio	2,6	0,7	0,0
Ammatillinen koulutus	43,7	40,2	46,7
Hakee ammattikorkeakouluun			
Lukio	29,4	17,8	17,5
Ammatillinen koulutus	21,2	15,0	11,7
Hakee yliopistoon			
Lukio	48,1	39,6	32,9
Ammatillinen koulutus	3,6	2,6	1,5
Hakee johonkin koulutukseen			
Lukio	76,0	56,8	50,4
Ammatillinen koulutus	27,9	19,9	18,3
Pitää väliavuotta opiskelusta yhtenä mahdollisuutena			
Lukio	12,8	10,8	2,6
Ammatillinen koulutus	5,9	4,1	1,1

^a Tässä esitetyistä luokituksista vain ”Ei ole vielä päättänyt” (ainoa vastaus) sekä ”Pyrkii vain työmarkkinoille” ovat ainoat vaihtoehdot, jotka sulkevat pois muut vastaukset. Vastaaajista suurin osa on valinnut useita eri vastausvaihtoehtoja, ja muut tässä esitetyt luokat eivät sulje toisiaan pois. Tästä syystä osuudet eivät summaudu sataan prosenttiin. Taulukossa ei ole myöskään raportoitu kaikkia vastausvaihtoehtoja.

Lähde: Opiskelijakysely.

Olellainen ero lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien välillä on niiden osuudessa, jotka pyrkivät vain ja ainoastaan työmarkkinoille eivätkä ilmoita muita tavoitteita. Ammatilliseen tutkintoon tähtäävistä yli 40 prosenttia ilmoittaa nimenomaan haluavansa siirtyä työelämään. Jos myös muut vaihtoehdot otetaan mukaan, yli 60 prosenttia ilmoittaa joko yhtenä tai ainoana vaihtoehtona haluavansa työmarkkinoille. Lukiolaisista pelkästään työmarkkinoille haluavia henkilöitä on hyvin

vähän: valmistumisvuoden keväällä heitä on noin 2 prosenttia kaikista vastaajista. Toki lukiolaisistakin pieni osa ilmoittaa työelämään siirtymisen eräänä vaihtoehtona muiden joukossa, mutta heitäkin on hyvin vähän.

Lukiolaisista suurin osa suuntautuu jatko-opintoihin ylioppilastutkinnon suorittamisen jälkeen. Suunnitelmat tarkentuvat koulutuksen edetessä, ja lukion viimeisellä luokalla kolme neljästä ilmoittaa hakeutuvansa johonkin koulutukseen. Yliopistokoulutukseen ilmoittaa hakevansa noin puolet vuoden 2006 ylioppilaista ja ammattikorkeakouluun lähes joka kolmas. Tilastokeskuksen rekistereiden perusteella tehdyn laskelman mukaan vuonna 2004 ylioppilaaksi valmistuneista samana vuonna koulutuksen ulkopuolelle jäi lähes 60 prosenttia ylioppilaista. Tilastokeskuksen rekisteriselvityksen mukaan ammattikorkeakoulussa jatkoi suoraan 17 prosenttia, yliopistossa 19 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa 4 prosenttia saman kevään ylioppilaista. Vain osa heti opiskelemaan haluavista ylioppilaista pääsee korkeakouluun. Yksi syy tähän ovat korkeakoulujen tiukat pääsyvaatimukset. Tähän varautuen osa lukiolaisista ilmoittaa eräänä vaihtoehtona pitävänsä ns. väli vuoden opiskelusta. Ainoana vaihtoehtona väli vuotta pitää noin 6 prosenttia viimeisen vuoden opiskelijoista. Lukiolaisista 85 prosenttia mieltää kuitenkin, että heidän toiveammattinsa vaatii heiltä jatko-opintoja.

Ammatillisessa koulutuksessa olevista, vuonna 2006 valmistuvista joka viides pitää ammattikorkeakouluun hakeutumista vartenotettavana vaihtoehtona tutkinnon suorittamisen jälkeen. Tutkinnon edetessä sekä ammattikorkeakouluun että yliopistoon mahdollisesti hakevien osuus kaksinkertaistuu, mutta yliopistoon hakemista aikovien osuus jää kuitenkin hyvin pieneksi. Vuonna 2006 valmistuneista useampi kuin joka neljäs ilmoitti hakeutuvansa johonkin koulutukseen valmistuttuaan ammatilliseen tutkintoon. Koulutuksen eteneminen lähelle valmistumishetkeä lisää epävarmuuden tunnetta. Mitä lähempänä ammatitutkinnon valmistuminen on, sitä epävarmemmaksi tutkinnon suorittajat näkevät sijoittumisensa työmarkkinoille. Epävarmuuden lisääntymistä tutkinnon edetessä kuvaa mm. se, että usko omiin työllistymismahdollisuuksiin heikkenee hieman, työttömyyskokemuksia pidetään todennäköisempinä ja niiden osuus, jotka uskovat saavansa tutkinnon suoritettuaan koulutustaan vastaavaa työtä, vähenee hieman.¹⁸ Ajatus siitä, että koulutukseen hakeutuminen on yksi vartenotettava vaihtoehto vielä ammatillisen tutkinnon suorittamisen jälkeen, on osittain seurausta työllistymiseen liittyvästä epävarmuudesta.

Taulukossa 5.10 on kuvattu ammatillisesta oppilaitoksesta vuosina 2006 ja 2007 valmistuvien alle 25-vuotiaiden näkemyksiä omista työmarkkinamahdollisuuksistaan. Miesten ja naisten tulokset on raportoitu erikseen, sillä sukupuolten välillä on suuri, tilastollisesti merkitsevä ero kaikkien tarkasteltavien teemojen kohdalla.

¹⁸ Tämä perustuu kysymyslomakkeen väittämiin (ks. liite 4), jossa vastaajat ottavat kantaa tulevaisuuden odotuksiaan koskeviin väittämiin, jotka koskevat työllistymistä, työttömyyden todennäköisyyttä ja koulutuksen ja työn vastaavuutta. Todellisuudessa epävarmuuden kasvun kuvauksessa tämän aineiston perusteella on kysymys kohorttien välisestä erosta 1., 2. ja 3. vuotta opiskelevien välillä eikä todellisesta yksilön kokemasta epävarmuuden kasvusta koulutuksen edetessä.

Taulukko 5.10. Ammatillista tutkintoa suorittavien näkemys omista työllistymismahdollisuuksistaan^a (%).

	Täysin samaa mieltä / jokseenkin samaa mieltä	Täysin eri mieltä / jokseenkin eri mieltä
”Minulla on hyvät mahdollisuudet työllistyä suorittettuani tämän tutkinnon”		
Mies	72,4	7,5
Nainen	57,8	14,9
”Uskon jääväni työttömäksi joksikin aikaa valmistumiseni jälkeen”		
Mies	14,2	54,0
Nainen	22,1	46,2
”Uskon saavani koulutustani vastaavaa työtä valmistumiseni jälkeen”		
Mies	67,0	10,0
Nainen	55,4	18,9
”Uskon työllistyväni vakituisen työsuhteeseen valmistumiseni jälkeen”		
Mies	33,1	25,3
Nainen	15,7	43,0

^a Alle 25-vuotiaat, jotka ovat suorittaneet ammatitutkinnon vuonna 2006 tai 2007.

Lähde: Opiskelijakysely.

Omia työllistymismahdollisuuksiaan ammatitutkinnon suorittamisen jälkeen pitää hyvinä 65 prosenttia vastaajista. Tilastokeskuksen rekisteritietojen mukaan vuosina 2003 ja 2004 ammatitutkintoon valmistuneista hieman alle 70 prosenttia oli työllisiä vuoden 2004 lopussa, mikä on hyvin lähellä tätä tutkintoon valmistujien omaa käsitystä. Miesten ja naisten välinen ero työllisyysodotuksissa on huolestuttavan suuri. Miehistä 72 prosenttia uskoo omaavansa hyvät mahdollisuudet työllistyä valmistumisen jälkeen, kun vastaava osuus nuorista naisista on 14 prosenttiyksikköä pienempi. Valitettavasti aineistomme on sen verran pieni, ettei sen avulla voida tarkastella saman koulutusalan sisäisiä eroja naisten ja miesten välillä. Naisten ja miesten eriytyminen eri koulutusaloille on niin voimakasta kyselyyn vastanneilla, että naisvaltaisilla koulutusaloilla on vain hyvin satunnaisia miesvastaajia ja päinvastoin. Näin ollen emme pysty tyhjentävästi vastaamaan kysymykseen siitä, onko ero tulevaisuuden odotuksissa peräisin ainoastaan alakohtaisista eroista työllistymisodotuksissa. Alakohtaiset erot selittävät kuitenkin osan tästä ilmiöstä: esimerkiksi kulttuurialaa opiskelevista naisista vain 9 prosenttia uskoo työllistyvänsä valmistumisen jälkeen¹⁹. Kulttuurialaa opiskelevien vastaajien sulkeminen pois tarkastelusta pienentää huomattavasti – lähes puolittaa – eroa naisten ja miesten välillä työllisyysnäkemyksissä. Miehistä tekniikan

¹⁹ Kulttuurialaa opiskelevia naisia on vastanneissa vain 34 henkilöä.

ja liikenteen alaa opiskelee yli 70 prosenttia vastaajista, ja heidän näkemyksensä tulevaisuudesta ovat hyvin valoisat. Valmistumisen jälkeistä työttömyyttä pitää todennäköisenä joka seitsemäs miehistä ja hieman useampi kuin joka viides naisista.

Koulutustaan vastaavaa työtä uskoo saavansa miehistä kaksi kolmasosaa ja naisista hieman yli puolet. Naisten ja miesten välinen ero lähestulkoon häviää eikä se ole tilastollisesti merkitsevä, kun kulttuuriala jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Nuoret eivät juurikaan usko mahdollisuuksiinsa saada vakituista työsuhdetta valmistumisensa jälkeen. Epävarmojen vastaajien osuus on tämän väittämän kohdalla suuri. Miehistä kolmannes ja naisista vain joka seitsemäs uskoo saavansa vakituisen työsuhteen. Tässä alakohtaiset erot ovat merkittäviä: tekniikan ja liikenteen alalla miesten usko vakituisiin työsuhteisiin on suurin ja se nostaa selvästi kaikkien vakituisen työsuhteeseen luottavien miesten osuutta. Kaikilla muilla aloilla yhteensä miesten arviot ovat hieman tätä negatiivisemmat. Naisilla puolestaan kaikki kolme suurinta alaa eli sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala, matkailu-, ravitsemus- ja talousala sekä kulttuuriala edustavat aloja, joilla usko vakituisiin työsuhteisiin on hyvin heikko. Ikääntyvän väestön aiheuttamien työvoimatarpeiden muutosten ollessa edessä työnantajien tulisi kiinnittää huomiota alan imagoon työllistäjänä. Varsinkin naisvaltaisille aloille suuntautuvilla nuorilla naisilla odotukset työsuhteen laadusta eivät ole suuret.

6 OPINTOJEN RAHOITUS TOISELLA ASTEELLA

Opintotuen pääasiallinen tarkoitus on turvata opiskelijoiden taloudellinen toimeentulo niiltä osin kuin se ei kuulu vanhemmille tai sitä ei voida muuten turvata. Opintotukijärjestelmä yhdistettynä ilmaiseen koulutukseen sekä erilaisiin opintososiaalisiin palveluihin tavoittelee koulutuksellisen tasa-arvon päämäärää. Peruskoulun jälkeisten opintojen rahoittamisen lisäksi opintotuella on myös koulutuspoliittisia tehtäviä (Kurri 2003). Opintotuen tarkoitus on tukea opiskeluprosessin sujuvuutta sekä mahdollistaa työelämään valmistavan tutkinnon suorittaminen määräajassa, turvata omassa taloudessa asuvien mahdollisuus opiskella täysipainoisesti työssäkäyntimahdollisuuksien heikentyessä koulutuksen vuoksi sekä tasata nuorempien ja mahdollisesti vanhempiensa talouteen kuuluvien opiskelijoiden perhekustannuksia ja kodin tuen puuttuessa turvata perustoimeentuloa. Opintotuen eräs tavoite on myös edistää koulutukseen hakeutumista.

Vuoden 1994 opintotukiuudistuksesta lähtien toisen asteen opintotukijärjestelmä on säilynyt suhteellisen muuttumattomana. Yleisten asumiskustannusten kasvaessa asumislisää on korotettu, mutta opintorahan suuruus on säilynyt muuttumattomana. Opintoetuksia ei ole sidottu indeksiin, joten tuen reaalin arvo on laskenut noin 15 prosenttia. Toisen asteen opintotukeen vaikuttavia vanhempien tuloeroja korotettiin 15 prosentilla marraskuussa 2006, ja tuloeroihin tullaan tekemään tätäkin suurempi korotus vuoden 2007 lopulla. Toisen asteen ammatillisen perustutkinnon ja lukiotutkinnon suorittajista merkittävä osa on alaikäisiä, ja kaiken kaikkiaan toisen asteen opiskelijat ovat selvästi nuorempia kuin korkeakouluopiskelijat. Tästä syystä toisen asteen opiskelijoiden etuusjärjestelmässä on painotettu vanhempien vastuuta toimeentulon turvaamisessa (ks. luku 2 edellä).

Vuodesta 1977 alkaen opintotuki on koostunut kolmesta osasta: opintorahasta, asumislisästä ja valtion takaamasta opintolainasta. Koko opintotuen historian ajan tukijärjestelmän kritiikki on kohdistunut nimenomaan suoran taloudellisen tuen tasoon (opintoraha ja asumislisä) sekä opintolainan rooliin opintojen rahoituksessa. Opintolainaa arvostelleet ovat mieltäneet opintotuen perustoimeentuloa turvaavaksi universaaliksi etuudeksi ilman, että he ottaisivat huomioon opiskeluun liittyvää yksityisen investoinnin tuottoa mm. suurempana palkkana ja vähentyneenä työttömyysriskinä. Opintojen rahoittamisen ja opintolainan periaatteellista puolta on 2000-luvulla käsitelty lyhyesti esimerkiksi selvitysmies Eero Kurrin raportissa (2003) sekä Raivolan ym. tutkimuksessa (2000).

Lukioiden ja ammatillisten koulujen opiskelijoiden opintojen tukemisessa ongelmalliseksi on osoittautunut vanhempien elatusvastuun määrittelyminen nuorimpien opiskelijoiden kohdalla. Laissa ei suoraan ole määritelty tarkkaa ikärajaa, milloin vanhempien elatusvastuu opiskelevasta nuoresta päättyy (Sundell 1998; Raivola ym. 2000). Elatusvelvollisuus päättyy lapsen täyttyessä 18 vuotta, mikäli lapsi ei tuolloin ole opiskelija. Opintotukilainsäädäntö edellyttää implisiittisesti vanhempien elatusvastuun toteutuvan kaikkien toisen asteen tutkintoa suorittavien alle 20-vuotiaiden

kohdalla, ts. myös niiden kohdalla, jotka eivät asu vanhempiensa taloudessa. Tiedossamme ei ole, että Suomessa lapset olisivat oikeusteitse vaatineet vanhemmilta elatusvelvollisuuden toteuttamista käytännössä. Sen sijaan kunnat ovat testanneet vanhempien elatusvastuun rajoja toimeentulotukipäätöksissään. Näiden päätösten oikeellisuuteen ovat lääninoikeudet ottaneet kantaa (Sundell 1998, 12–17). Vanhempien ja/tai opiskelijan oman vastuun ja yhteiskunnan vastuun välinen rajanveto opintotuessa on arvokysymys, eikä siihen ole olemassa yksiselitteistä vastausta. Toisen asteen opiskelijoiden vanhempien taloudellinen vastuu on aina ollut korostetumpi kuin korkea-asteella opiskelevien. Viimeisen kymmenen vuoden aikana vanhempien elatusvastuu on vähitellen huomattavasti korostunut, kun toisen asteen opintotuen vanhempien tulorajoja ei korotettu ansiotason nousun myötä. Näin opintotukijärjestelmä tuli pikkuhiljaa aikaisempaa tarveharkintaisemmaksi ilman, että vanhempien elatusvelvollisuutta olisi muutettu poliittisin päätöksin.

Vanhempien elatusvelvollisuuden painottuminen yhdessä tämänhetkisen hyvin tiukan tarveharkinnan kanssa toisen asteen opintotukea myönnettäessä saattaa johtaa tilanteisiin, jossa osalla opiskelijoista toimeentulon järjestäminen vaikeutuu merkittävästi ja esimerkiksi toiselle paikkakunnalle muuttaminen opintojen vuoksi alle 20-vuotiaana muuttuu käytännössä mahdottomaksi.

Toisen asteen opintotuki on varsin monimutkainen, sillä opintotuen tasoon vaikuttavat tällä hetkellä opiskelijan ikä, opiskelupaikka, asumismuoto ja perhesuhteet, omat vuositulot sekä vanhempien tulot.

6.1 Opintotuen rakenne ja tukeen oikeutetut

Opintotuki koostuu opintorahasta, asumislisästä sekä opintolainan valtiontakauksesta. Sen piiriin kuuluvat toisella asteella oppilaitosten järjestämä ammatillinen peruskoulutus ja lisäkoulutus sekä päivälukion oppimäärä. Näiden ohella opintotukea voi saada mm. kansanopistojen opintoihin. Opintotukea voi saada 17 vuotta täyttänyt oppilaitokseen hyväksytty päätoiminen opiskelija, joka edistyy opinnoissaan ja on taloudellisen tuen tarpeessa. Opintotukea ei voi saada samanaikaisesti lapsilisän kanssa. Myös tietyt muut päällekkäiset etuudet voivat estää sen maksamisen. Lapsilisän aiheuttama rajoitus ei kuitenkaan koske asumislisää. Opintotuen eri osia ei ole rajattu yläikärajalla, mutta esimerkiksi aikuisopiskelijoille on suunnattu heille tarkoitettuja korvaavia etuuksia. Myös joissain muissa tilanteissa opintotuen eri osille on määritelty vaihtoehtoisia etuuksia. Toisen asteen opiskelijat voivat lisäksi saada koulumatkatukea koulumatkojansa kustannusten kattamiseen. Korkeakoulussa opiskelevia koulumatkatuki ei koske.

Ammatillisessa koulutuksessa opintotukea maksetaan lukuvuoden aikana enintään yhdeksän ja puolen kuukauden ajan ja koko tutkintoa varten enintään opintojen laajuutta ja yhtä lisävuotta vastaavan ajan. Lukiossa voi lukuvuoden aikana saada tukea yhdeksän kuukauden ajan ja koko tutkinnon aikana sitä maksetaan enintään

neljä vuotta. Korkeakouluopiskelijoilla opintotuen kesto on rajoitettu kaikkia korkeakouluopintoja varten käytettävissä oleviin opintotukikuukausiin. Toisella asteella ei tällaista kokonaistukiaikaa ole asetettu. Toisen asteen opiskelija voi suorittaa useita tutkintoja tai vaihtaa kesken tutkinnon suorittamaan uutta tutkintoa. Tuki aika määritellään aina parhaillaan suoritettavalle tutkinnolle. Tukea myönnetään kuitenkin vain yhtä tutkintoa varten kerrallaan. Toisen asteen aikana käytetty opintotuki ei vaikuta käytettävissä olevien korkeakouluopintokuukausien lukumäärään.

TOISEN ASTEEN OPINTOTUKI

Opintoraha

Opintoraha muodostaa perusosan opintotuesta. Sen suuruus on sidottu pääasiassa opiskelijan ikään ja asumismuotoon sekä tiettyihin tulorajoihin. Toisen asteen opiskelijoilla opintoraha säilyy pienenä opiskelijan asuessa samassa taloudessa vanhempiensa kanssa tai hänen asuessaan itsenäisesti alle 18-vuotiaana. Poikkeuksen näihin muodostavat avioliitossa asuvat tai elatusvelvolliset. Toisen asteen opiskelijalla vanhempien tulot voivat joko suurentaa tai pienentää opintorahan suuruutta. Perheettömälle alle 20-vuotiaalle tai vanhempiensa luona asuvalle opiskelijalle opintoraha voidaan myöntää korotettuna vanhempien tulojen ollessa enintään 15 900 euroa vuodessa. Vastaavasti vanhempien tulojen ylittäessä 31 400 euroa vuodessa pienenee opintorahan suuruus perheettömällä alle 20-vuotiaalla opiskelijalla. Opintotuen saajia koskevat myös heidän omien tulojensa tulorajat. Tulorajat määräytyvät niiden kuukausien määrän mukaan, jolloin opintorahaa on nostettu ja niiden ylittyessä tukia joudutaan maksamaan takaisin. Jokaista tukikuukautta kohden voi ansaita 505 euroa ja tuetonta kuukautta kohden 1 515 euroa.

Asumislisä

Asumislisän tarkoitus on auttaa itsenäisesti asuvaa opiskelijaa maksamaan opintojen aikaisesta asumisesta aiheutuvia kuluja. Asumislisää voi saada 80 prosenttia kuukausittaisista asumismenoista 252 euroon asti (1.11.2005 alkaen). Asumislisä on verotonta tuloa, jolloin suurin maksettava summa on 201,60 euroa. Opiskelijan asuessa hänen vanhempiensa omistamassa asunnossa on asumislisä enintään 58,87 euroa. Asumislisää myönnettessä otetaan alle 18-vuotiailla huomioon hänen vanhempiensa tulot, mitkä voivat vähentää tuen suuruutta. Lisäksi huomioon otetaan myös opiskelijan kanssa samassa taloudessa asuvan avo- tai aviopuolison tulot. Opiskelijat omat tulot voivat estää asumislisän saamisen samoin kuin opintorahan kohdalla. Jos opiskelijalla on lapsia tai hänellä ei ole muuten oikeutta asumislisään, hän voi hakea yleistä asumistukea.

Opintolainan valtiontakaus

Opiskelijoilla on mahdollisuus saada valtion takaamaa opintolainaa jokaista opintotukikuukautta kohden 160 euroa/kk (alle 18-v.) tai 220 euroa/kk (yli 18-v.). Osa opiskelijoista, jotka eivät saa opintorahaa, voivat saada tietyn edellytyksin opintolainaa.

Koulumatkatuki

Koulumatkatuki on toisen asteen opiskelijoille tarkoitettu etuus, minkä tarkoituksena on rahoittaa opiskelijan päivittäisiä koulumatkoja. Tuen edellytyksenä ovat tietyn vähimmäispituuden sekä tietyt vähimmäiskulut ylittävät koulumatka. Yhdensuuntaisen koulumatkan opiskelijan asunnolta oppilaitokseen täytyy olla vähintään 10 km ja matkasta aiheutuvien kustannusten täytyy ylittää 54 euroa/kk. Tukea voi saada enintään yhdeksältä kuukaudelta lukuvuodessa, niiden kuukausien osalta, jolloin koulumatkaa on yhtäjaksoisesti vähintään 18 päivän ajalta kuukaudessa. Yli 100 km:n yhdensuuntaisilta matkoilta ei kuluja kuitenkaan korvata. Tuen suuruus riippuu matkustustavasta ja matkasta.

6.2 Opintotuki käytännössä

6.2.1 Opintoraha

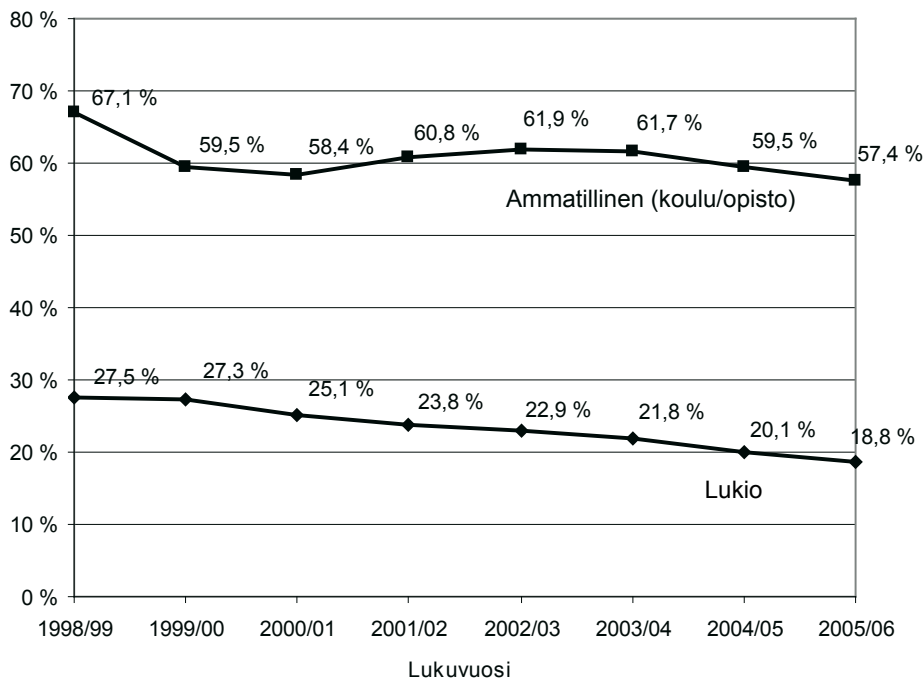
Opintoraha on opintotuen eniten käytetty muoto. Tässä luvussa kuvaamme opintorahajärjestelmää erityisesti tarveharkinnan näkökulmasta sekä tuen kehitystä 1990-luvun lopulta tähän päivään.²⁰ Toisen asteen opintotuki on varsin monimutkainen järjestelmä. Tässä luvussa tarkastellaan tukijärjestelmää lähinnä siitä näkökulmasta, kuinka suuri osa opiskelijoista saa toisen asteen opintotukea, minkä suuruista maksettu tuki on ja erityisesti miten toisen asteen opiskelijoiden vanhempien tulot vaikuttavat järjestelmään ja miten tämä vaikutus on muuttunut ajan myötä. Lisäksi arvioimme sitä, mitä marraskuussa 2006 käyttöön otetut ja edelleen vuonna 2007 käyttöön otettavat vanhempien tulorajat vaikuttavat tuen saatavuuteen ja tasoon. Erityisesti huomion kohteena ovat tukeen liittyvät ikärajat, vanhempien tulot ja opiskelijan asumismuoto, kun järjestelmä kuvataan kohderyhmän tämänhetkisen todellisen elämäntilanteen kautta.

Toisella asteella opintorahan tasoon tai sen saantiin vaikuttavat keskeisimmin opiskelijan ikä, asumismuoto ja vanhempien tulot. Toisen asteen opintorahassa keskeinen teema on ero etuutta saavien ja ei-saavien välillä. Kuviossa 6.1 nähdään, että tällä hetkellä vuosiaineistosta laskien opintorahaa saa lukiossa opiskelevista hieman vajaat 19 prosenttia ja toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa olevista noin 57 prosenttia. 1990-luvulla tapahtuneiden erilaisten koulutustason muutosten ja opintotukijärjestelmän muutosten vuoksi ei ole mahdollista arvioida, kuinka suuri osa opiskelijoista sai etuutta ennen vuoden 1994 lakiuudistusta ja heti sen jälkeen. Kuviosta nähdään kuitenkin, että opintotuen saajien osuus toisen asteen opiskelijoista on laskenut. Lukuvuonna 1998–1999 opintorahan saajien osuus sekä lukioissa että ammatillisessa koulutuksessa olevista oli noin 10 prosenttiyksikköä suurempi kuin nyt. Lukiossa opintorahan saajien osuuden lasku on ollut suurempi, sillä saajien osuus oli jo alun perinkin varsin pieni. Aution tutkimuksessa (1995) on maininta, että lukuvuonna 1985–1986 opintorahaa saavia lukiolaisia oli yli 60 000 henkilöä eli enimmillään saajien osuus oli jopa 63 prosenttia lukiolaisista. Tuolloin opintorahajärjestelmän piiriin kuuluivat kuitenkin myös 16-vuotiaat. Osuus laski huomattavasti heti vuonna 1986, jolloin lapsilisän yläikäraja nostettiin 17 vuoteen ja merkittävä osa lukiolaisista poistui järjestelmän piiristä. Aution tutkimuksen mukaan lukuvuonna 1992–1993 joka kolmas opiskelija sai opintorahaa (Autio 1995, 49). Lukiokoulutuksessa vertailtavuus 1990-luvun alun ja lopun välillä ei ole niin merkittävä ongelma kuin

20 Valitettavasti yhdenmukaisten aikasarjojen tuottaminen toisen asteen opintotuesta ennen vuotta 1998 ei ole ollut mahdollista, sillä opintotukijärjestelmää koskevat aineistot ovat yksilötason rekisteriaineistoina käytettävissä vasta 1990-luvun lopulta lähtien. Aikaisempien aineistojen hyödyntäminen on käytännössä mahdotonta, koska ammattikorkeakoulu-uudistus mullisti opiskelijoiden jakautumisen eri koulutusasteille, ja opiskelijoiden opintotuki muutettiin vasta viiveellä. Tämän vuoksi eri tilastot tuottavat hyvin erilaisia lukuja esimerkiksi siitä, kuinka paljon opintotuen saajia oli nykyisen muotoisessa ammatillisessa peruskoulutuksessa. Keskiasteesta tuli 1990-luvun uudistuksissa siis toinen aste, ja vanhat opistotutkinnot muuttuivat pikkuhiljaa ammattikorkeakoulututkinnoiksi vuodesta 1991 lähtien. Tämä muutosvaihe vaatisi meiltä yksilötason opiskelija- ja opintotukitietojen vertaamista, jotta oikeita suhdelukuja voitaisiin laskea. Tämä ei ole kuitenkaan teknisistä syistä mahdollista.

ammatillisen koulutuksen puolella. Siksi voidaan ajatella, että opintorahan saajien osuus opiskelijoista olisi laskenut liki puoleen lukuvuoden 1992–1993 tasosta.

Kuvio 6.1. Vuoden aikana opintorahaa saaneiden opiskelijoiden osuus lukiossa sekä ammatillisessa koulutuksessa 1998–2006.^a

^a Tiedot perustuvat Tilastokeskukselta erikseen pyydettyyn aikasarjaan, joka perustuu Oppilaitostilastoihin. Kelan rekistereistä on tämän jälkeen pyydetty mahdollisimman vastaava tieto opintorahan saajista.

Toisen asteen opiskelijoille lähetettyyn kyselyyn vastanneista opintorahan saajien osuus lukiolaisista oli samalla tasolla kuin edellä rekisteritietojen mukaan. Lukiolaisista 18 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevista 50 prosenttia ilmoitti saavansa opintorahaa. Ammatillisessa koulutuksessa kyselyn ja edellä esitetyn vuositason rekisteritiedon välillä on seitsemän prosenttiyksikön ero. Suurin syy tähän on se, että kyselymme on yhden poikkileikkaustilanteen antama kuva, kun taas kuviossa 6.1 saajien osuus on laskettu vuositiedoista. Lisäksi kyselyn vastaajajoukkoon on luultavimmin valikoitunut hieman todellista tilannetta enemmän nuoria, alle 20-vuotiaita vastaajia. He saavat opintorahaa harvemmin kuin yli 20-vuotiaat. Toisenlainen rekisterivertailu maaliskuun 2006 poikkileikkaustilanteesta taulukossa 6.2 (s. 64) osoittaa, että maaliskuussa ammattiin opiskelevista noin 52 prosenttia sai opintorahaa. Ero kyselyyn vastanneiden kesken ja suurin piirtein samaan aikaan ajoittuvan poikkileikkaustietojen välillä on siis huomattavasti pienempi, vain kaksi prosenttiyksikköä.

Taulukossa 6.1 on kuvattu vastaajien ilmoittamia syitä sille, miksi he eivät saa tällä hetkellä opintorahaa. Opintorahajärjestelmän ulkopuolella olevista lukiolaisista vanhempien tulot ovat estäneet opintorahan saannin yhteensä 64 prosentilla. Kaikista lukiolaista laskettuna tämä osuus on noin puolet. Ammatillista tutkintoa suorittavat saavat yleisemmin opintorahaa, mutta heilläkin yleisin syy jäädä ilman opintorahaa ovat vanhempien tulot. Yhteensä hieman yli 57 prosenttia järjestelmän ulkopuolella olevista ilmoittaa syyksi vanhempien tulot. Ilman opintorahaa jäävien osuus kaikista ammattiin opiskelevista on tämän mukaan lähes 30 prosenttia.

Taulukko 6.1. Vastaajien ilmoittamat syyt sille, miksi he eivät saa opintorahaa (%).

	Lukio	Ammatillinen
Minulle ei hakemuksestani huolimatta myönnetty opintorahaa, sillä vanhempieni tulot olivat liian suuret	10,8	26,5
En ole hakenut opintorahaa, sillä tiesin vanhempieni tulojen olevan liian suuret	52,9	30,8
Minulle ei hakemuksestani huolimatta myönnetty opintorahaa muiden syiden vuoksi, vaikka hain sitä (esim. alle 17-vuotiaat)	0,8	4,4
En ole hakenut opintorahaa muiden syiden vuoksi	34,0	35,7
En saa opintorahaa, koska se on keskeytetty	1,5	2,7
Yhteensä	100	100
Vastaajia	667	412

On epäselvää, miksi ammatillisen tutkinnon suorittajista merkittävästi suurempi osa on hakenut opintorahaa sitä kuitenkaan saamatta vanhempien tulojen vuoksi. Yksi mahdollinen syy on, että nuorten ammatillista tutkintoa suorittavien henkilöiden vanhempien tulot ovat keskimäärin pienemmät kuin lukiossa opiskelevien vanhempien tulot. Tästä syystä suurempi osa ammattiin opiskelevista on lähempänä vanhempien tulokattoa, ja he ovat jättäneet tukihakemuksen. Toinen mahdollinen syy on, että ammatilliseen tutkintoon opiskelevissa on paljon enemmän niitä, jotka saavat etuutta. Onkin luultavaa, että osa ammattiin opiskelevista hakee etuutta, koska tuen monimutkaiset säännökset eivät ole tiedossa ja merkittävä osa opiskelutovereista kuitenkin saa opintorahaa. Todennäköisesti heterogeenisemmässä ammattiin opiskelevien ryhmässä (iän, asumismuodon ja vanhempien tulojen mukaan) ei voidakaan olla täysin tietoisia siitä, miksi osa samaa tutkintoa suorittavista saa opintorahaa ja osa ei. Lukiolaiset puolestaan ovat iältään ja asumismuodoltaan homogeenisempi ryhmä, joten he lienevät paremmin tietoisia siitä, että suurin osa lukiossa opiskelevista opiskelutovereista ei saa tukea.

Monet vastaajat ilmoittavat, että he eivät ole hakeneet opintorahaa muiden syiden vuoksi. Suurin yksittäinen syy on lapsilisän saaminen, eli henkilö on ollut vielä alle 17-vuotias tai juuri 17 vuotta täyttänyt. Opintorahan keskeyttäminen on hyvin harvinaista vastaajien joukossa, eikä aineisto mahdollista keskeyttämisen syiden tarkastelua.

Taulukossa 6.2 on kuvattu opintorahajärjestelmän tämänhetkinen tilanne useista eri näkökulmista. Taulukkoa tulkittaessa kannattaa pitää mielessä, että se koskee vain etuutta saavia henkilöitä. Taulukko kattaa siis lukiolaisista vain noin 16 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevista noin 52 prosenttia maaliskuussa 2006²¹. *Keskimääräiset etuudet on tässä laskettu opintorahan saajista*. Mikäli jakajana käytettäisiin kaikkia kyseisellä koulutusväylällä opiskelevia, luvut olisivat merkittävästi pienempiä. Tähän palataan myöhemmin tässä luvussa.

Taulukon 6.2 ensimmäisessä sarakkeessa on kuvattu opintorahan vaihteluväli iän, asumisen ja perheaseman suhteen. Järjestelmä on luonnollisesti tältä osin samanlainen sekä lukioissa että ammatillisessa koulutuksessa opiskeleville. Monimutkaista järjestelmää kuvataan yleensä ns. normaalitasoa kuvaavin luvuin eli etuus ilmoitetaan sen etuustason mukaan, jossa etuutta ei ole pienennetty eikä korotettu olosuhteiden mukaan. Sarakkeessa on kuvattu etuuden ns. normaalitason lisäksi myös minimitaso ja maksimitaso kussakin eri ryhmässä.

Lukiossa opiskelevista ehdottomasti suurin osa kuuluu alle 20-vuotiaiden, vanhempiensa luona asuvien ryhmään. Tässä ryhmässä, joka kattaa arviolta yli 90 prosenttia lukiolaisista, etuuden taso vaihtelee nolasta enimmillään noin 64 euroon. Valtaosahan ei saa opintorahaa lainkaan. Vanhempiensa luona asuvista, opintorahaa saavista nuorista ns. normaalietuutta saavia on vain alle kahdeksan prosenttia. Tämä tarkoittaa, että kaikista lukiolaisista taulukon mukaista, olosuhteet huomioivaa ns. normaalietuutta saa noin kolme prosenttia opiskelijoista. Opintorahan saajista neljäsosa saa alennettua ja kaksi kolmasosaa korotettua etuutta. Tämä kertoo siitä, että opintorahaa saavien, vanhempiensa taloudessa asuvien nuorten vanhemmat ovat hyvin pienituloisia. On oletettavaa, että tähän ryhmään kuuluu paljon yksinhuoltajien lapsia. Keskimääräinen etuus kotona asuvilla etuutta saavilla lukiolaisilla on ollut 40 euroa kuukaudessa keväällä 2006. Keskimääräinen maksettu etuus on siis lähes kaksinkertainen ns. normaalitasoiseen etuuteen nähden.

Lukiolaisista harvat kuuluvat muihin kategorioihin, mutta näissä harvinaisemmissa ryhmissä opintorahan saaminen on merkittävästi yleisempää. Suurin ryhmä vanhempiensa luona asuvien jälkeen on 18–19-vuotiaat itsenäisesti asuvat lukiolaiset. Heitä on kaikista lukiolaisista eri arvioiden mukaan noin viisi prosenttia, mutta etuuden saajista heidän osuutensa on noin 16 prosenttia. Tämän ryhmän opintorahan suuruutta ei voida korottaa ns. normaalitasosta, mutta sitä voidaan pienentää vanhempien

21 Osuus on laskettu syksyn 2005 Tilastokeskuksen opiskelijamääristä arvioiden, että vuosittaisista opintojen keskeytyksistä 80 prosenttia tapahtuu maaliskuuhun mennessä.

tulojen perusteella. Noin neljännes saa alennettua etuutta. Keskimääräinen etuus on tällä ryhmällä hieman alle 190 euroa kuukaudessa. Muiden ryhmien osuus kaikista tuen saajista on hyvin pieni.

Taulukko 6.2. Opintorahan saajat ja etuuden taso, maaliskuu 2006.

	Etuuden taso Min / Norm. / Max	Kaikki saajat	Alennettua op.rahaa saavat %	Normaalia op.rahaa saavat %	Koro- tettua op.rahaa saavat %	Keskim. etuus euroa/kk
Kaikki lukiolaiset		17 819	25,0	21,9	53,1	73,90
Vanhempiensa luona asuva						
Alle 20-vuotias	0 / 21,86 / 63,90	13 222	26,3	7,9	65,8	39,19
20 vuotta täyttänyt	0 / 63,91 / 148,00	228	–	42,5	57,5	102,41
Itsenäisesti asuva						
17-vuotias	0 / 84,09 / 168,10	902	23,1	7,4	69,5	121,13
18 – 19-vuotias	0 / 213,60	2 894	26,6	73,4	–	188,29
20 vuotta täyttänyt	213,60	418	–	100,0	–	213,60
Avioliitossa/ elatusvelvollinen	213,60	155	5,8	94,2	–	207,74
Opintorahaa saavien osuus lukiolaisista (arvio): 15,6 %						
Kaikki ammatilliset		58 901	10,7	65,5	23,8	155,60
Vanhempiensa luona asuva						
Alle 20-vuotias	0 / 21,86 / 63,90	14 397	21,6	6,1	72,3	42,45
20 vuotta täyttänyt	0 / 63,91 / 148,00	3 256	–	61,4	38,6	88,01
Itsenäisesti asuva						
17-vuotias	0 / 84,09 / 168,10	3 332	24,8	4,9	70,3	121,20
18–19-vuotias	0 / 213,60	9 063	26,0	74,0	–	187,96
20 vuotta täyttänyt	213,60	21 653	–	100,0	–	213,60
Avioliitossa/ elatusvelvollinen	213,60	7 200	–	99,5	–	213,13
Opintorahaa saavien osuus ammatillisen tutkinnon suorittajista (arvio): 52,1%						

Lähde: Kelan etuusrekisterit. Opintorahaa saavien osuus on arvio, joka perustuu syksyllä 2005 Tilastokeskuksen tietoon ammatillista tutkintoa suorittavien määrästä ja oletukseen, että 80 prosenttia lukuvuoden aikana tapahtuvista keskeytyksistä on tapahtunut maaliskuuhun mennessä.

Maaliskuussa 2006 kaikista ammatillisista tutkintoa suorittavista hieman yli puolet sai opintorahaa. Keskimääräinen etuus tukea saavilla on noin kaksinkertainen lukiolaisten opintorahan saajien keskimääräiseen etuustasoon verrattuna. Ammattiin opiskelevista opintorahan saajista suurin ryhmä ovat 20 vuotta täyttäneet, itsenäisesti asuvat opiskelijat. Heillä tuen tasoon eivät vaikuta vanhempien tulot, joten keskimääräinen etuus on maksimietuuden suuruinen. Myös ammatillisessa koulutuksessa olevista alle 20-vuotiaista suurin osa asuu vanhempiensa taloudessa, vaikka osuus ei ole niin suuri kuin lukiolaisista. On oletettavaa, että suurin ryhmä niistä opiskelijoista, jotka eivät saa opintorahaa ammatillisessa koulutuksessa, ovat nimenomaan kotona asuvat alle 20-vuotiaat. Rekisteriaineiston perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että kotona asuvista alle 20-vuotiaista ammatillisista tutkintoa suorittavista hieman useammat saavat opintorahaa kuin lukiolaisista, mikä selittyy ammatillisista tutkintoa suorittavien vanhempien pienemmillä tuloilla. Taulukosta 6.2 nähdään, että etuus on keskimäärin muutaman euron suurempi ammatillisessa koulutuksessa olevilla kuin lukiolaisilla etuutta saavilla, mikä viittaa myös keskimäärin hieman pienempiin vanhempien tuloihin ammatillisista tutkintoa suorittavien keskuudessa.

Kuvaa voidaan täydentää hieman opiskelijakyselyn tulosten perusteella. Taulukossa 6.3 on esitetty iän ja asumismuodon mukaan opintorahaa saavien osuus kyselyssä. Yksivuotiskäryhmittäisessä tarkastelussa tulee hyvin nopeasti ongelmaksi vähäinen vastaajien määrä tietyissä ryhmissä. Pieni otoskoko huomioiden taulukon perusteella voidaan kuitenkin tehdä seuraavat havainnot: kotona asuvat ammatillisista tutkintoa suorittavat alle 20-vuotiaat nuoret saavat useammin opintorahaa kuin lukiolaiset, mikä viittaa samaan tuloeroon kuin edellä. Ero on tilastollisesti merkitsevä. Toiseksi opintorahan saanti lisääntyy iän myötä. Valitettavasti yli ja alle 20-vuotiaiden tarkastelu on mahdollista vain kodin ulkopuolella asuvien ammatillisista perustutkintoa tekevien osalta. Tästä nähdään, että 20 vuoden ikä on se rajapyykki, jolloin valtaosa siirtyy opintotukijärjestelmän piiriin vanhempien tulorajojen poistumisen myötä.

Taulukko 6.3. Opintorahan saajien osuus koulutusväylän, iän ja asumismuodon mukaan (%).

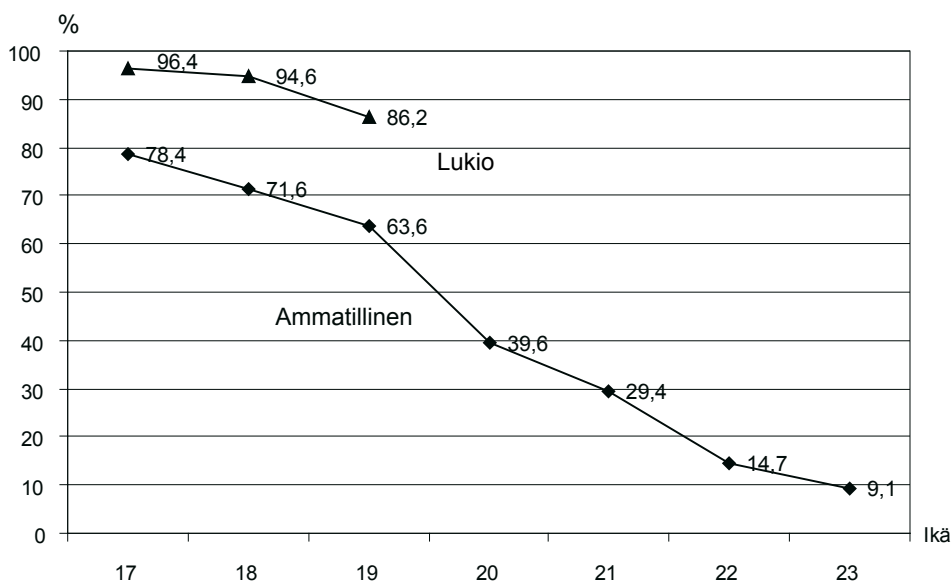
Ikä vuoden lopussa ^a	Lukio		Ammatillinen	
	Vanhempien luona asuvat	Itsenäisesti asuvat	Vanhempien luona asuvat	Itsenäisesti asuvat
17	3,0	–	7,0	15,9
18	18,6	–	46,6	65,5
19	25,2	54,3	38,8	70,3
20	–	–	–	75,0
20–24	–	–	–	94,0

Lähde: Opiskelijakysely.

^a Ikä vuoden lopussa viittaa siihen, että aineisto on tehty syntymävuoden mukaan, joten vain osa 17-vuotiaista on todella ehtinyt täyttää 17 vuotta tarkasteluhetkellä.

Opiskelijakyselyn perusteella vaikuttaa siltä, että 20 vuoden ikä on ammatillista tutkintoa suorittavilla selkeä rajapyykki asumismuodon valinnassa (ks. kuvio 6.2). Alle 20-vuotiaista yksivuotiskäryhmittäin tarkasteltuna havaitaan, että valtaosa asuu vanhempiensa taloudessa, mutta yli 20-vuotiaista kotona asuvien osuus pienenee hyvin nopeasti. Tähän vaikuttanee sekä opintotukijärjestelmä että monet muut nuorten itsenäistymishaluun ja -mahdollisuuksiin vaikuttavat tekijät. Opintotukijärjestelmässä asumislisä on toki samansuuruinen aina 18 ikävuodesta alkaen, mutta ilman opintorahaa pelkkä asumislisä ei todellakaan riitä toimeentulon turvaamiseen. Tästä syystä yli 20-vuotiaan toisen asteen opiskelijan mahdollisuus itsenäistyä on merkittävästi parempi, koska varsinkin kahden vanhemman perheestä tulevan nuoren opintorahan määrä nousee useimmiten nolasta noin 214 euroon kuukaudessa nuoren täyttäessä 20 vuotta.

Kuvio 6.2. Vanhempiensa taloudessa asuvien osuus lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa olevilla.

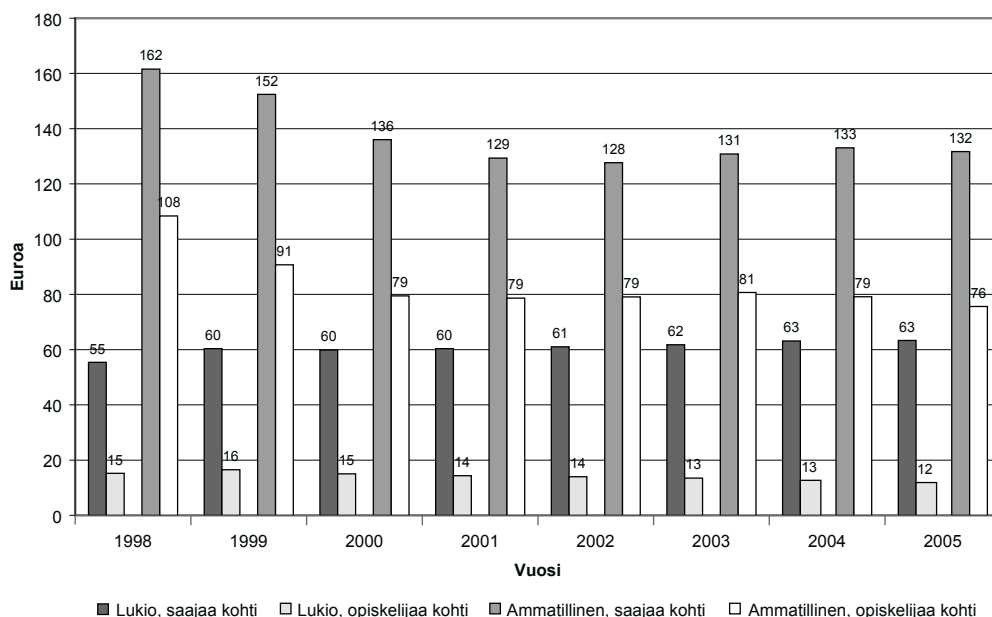

Lähde: Opiskelijakysely.

Edellä kuviossa 6.1 ja taulukossa 6.2 pyrittiin kuvaamaan opintorahan saamisen nykytilaa keskittymällä siihen, kuinka suuri osa opiskelijoista etuutta saa ja kuinka paljon. Eräs tapa summata nämä kaksi ulottuvuutta on verrata opiskelijalle maksetun keskimääräisen opintorahan ja opiskelijaa kohden lasketun opintorahan määrää. Kuvio 6.3 kertoo mm. sen, että lukiossa tuen saajaa kohden maksettu opintoraha on reaalisesti itse asiassa kasvanut. Vaikka opintorahan nimellinen arvo on tarkastelujaksolla laskenut, maksettu etuus *saajaa kohti* on kasvanut, koska tiukan tarveharkinnan seurauksena tuen saajiksi valikoituvat vain aikaisempaa pienituloisempien perheiden lapset. Päinvastainen kehitys näkyy, kun etuus lasketaan lukiossa opiskelevaa *henkilöä kohden* eli vuodessa lukiolaisille yhteensä maksetut opintorahat jaetaan opiskelijoiden

määrällä. Vuonna 1998 jokaista lukiolaista kohden valtio maksoi tukea opintorahana 15 euroa kuukaudessa. Vuonna 2005 tuki oli laskenut 12 euroon. Maksetun opintorahan määrä opiskelijaa kohden on siis laskenut 20 prosenttia. Valitettavasti vertailukelpoista aikasarjaa ei ole olemassa vuoteen 1995 saakka, jolloin opintoraha asetettiin nykytasolle.

Kuvio 6.3. Maksetut opintorahat tuen saajaa kohden sekä opiskelijaa kohden lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa (vuoden 2005 hinnoissa, oletus 9 kk/lukuvuosi).

Lähde: Omat laskelmat Kelan opintoetusrekisteristä ja Tilastokeskuksen oppilaitostilastoista.

Ammatillisessa koulutuksessa oleville maksettu etuus saajaa kohden on suurempi opiskelijoiden korkeamman iän, perheaseman ja vanhempien keskimäärin pienempien tulojen vuoksi. *Saajaa kohden* laskettuna keskimääräinen opintoraha kuukaudessa on laskenut tarkasteluperiodilla 162 eurosta 132 euroon, mikä johtuu etuuden reaaliarvon laskusta. Pudotus on ollut hieman reaaliarvon pudotusta suurempi johtuen ehkä siitä, että luultavasti niiden osuus alle 20-vuotiaista on kasvanut, joiden vanhempien tulot laskevat etuuden tasoa mutta eivät kokonaan pudota henkilöä opintorahajärjestelmän ulkopuolelle.

Opiskelijaa kohden laskettuna valtio maksaa toisen asteen ammatillisen koulutuksen suorittajaa kohden keskimäärin 76 euroa kuukaudessa. Opiskelijaa kohden lasketun etuuden määrä on pudonnut tarkasteluperiodilla noin 30 prosenttia. Tähän on vaikuttanut vanhempien tulorajojen reaaliarvon laskusta johtuva opintorahan saajien osuuden lasku sekä tietysti itse etuuden reaaliarvon lasku.

Opiskelijakyselyaineistosta laskettu keskimääräinen opintoraha kevättalvella 2006 tukea saavalle lukiolaiselle on noin 63 euroa, mikä vastaa Kelan etuusrekisterin vuosiaineistosta laskettua etuutta. Ammatillisessa koulutuksessa olevien kaikkien ryhmien ilmoittama keskiarvo on 144 euroa, mikä on hieman korkeampi kuin edellä kuviossa 6.3 esitetty vuosiaineistosta laskettu etuus ja hieman matalampi kuin samaan aikaan etuusrekisteristä laskettu poikkileikkaustilanne.

Vanhempien tulojen vaikutus opintorahaan

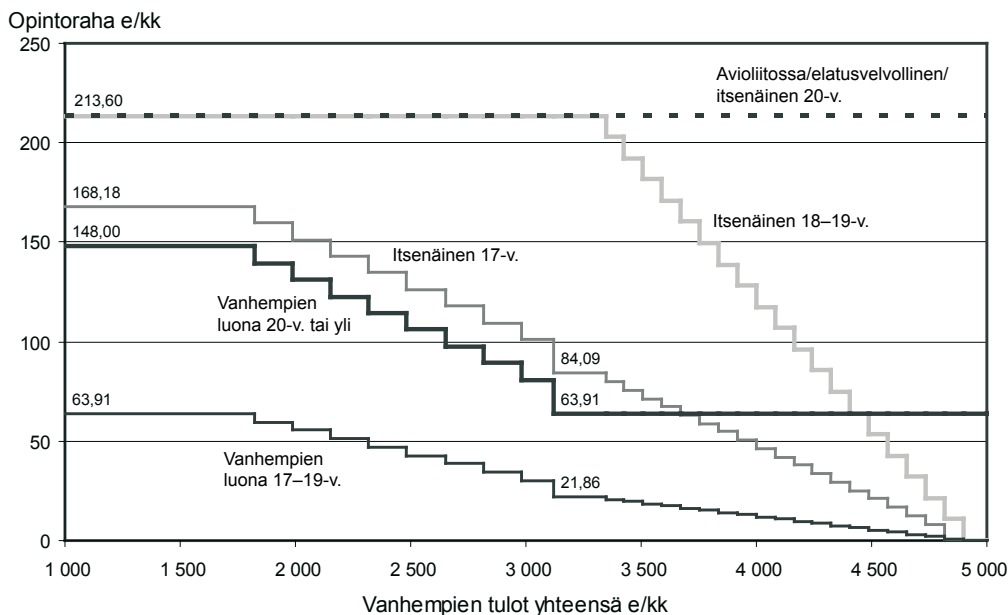
Keskeistä toisen asteen opiskelijoiden opintojen tukemisessa on vanhempien ja valtion vastuun jakautuminen opintojen rahoittamisessa. Toisella asteella opintoraha on opiskelijoiden nuoren iän vuoksi sidottu useimmin vanhempien veronalaisten tulojen tulorajoihin. Kuten edellä on kuvattu, toisen asteen tutkintoa suorittavat jäävät juuri vanhempien tulojen vuoksi hyvin usein kokonaan opintorahajärjestelmän ulkopuolelle. Tämän lisäksi niillä, jotka tukea saavat, tuen tasoa voidaan joko laskea tai nostaa ns. normaalitasosta vanhempien veronalaisten tulojen tason perusteella. Kuviossa 6.4 on esitetty vanhempien tulojen vaikutus opintorahan tasoon eri ryhmissä, kun otamme huomioon vuosien 2006 ja 2007 tulorajojen korotukset.²² Koska oletamme, että kuukausitulojen tulkinta on yleensä helpompi kuin vuositulojen, kuvioon on merkitty tulkittavuuden helpottamiseksi vanhempien yhteenlaskettujen tulojen vaikutus muuntaen tulorajat kuukausituloiksi.²³ Kuvioon on lisäksi merkitty ns. opintorahan normaalitaso, josta etuutta joko nostetaan tai lasketaan. Kuitenkin vain hyvin harvat saavat tätä ns. normaalitasoista etuutta.

Vuoden 2005 lopussa eduskunta teki päätöksen, että vanhempien tulorajojen jälkeensä jääneisyyttä korjataan korottamalla tulorajoja 15 prosentilla marraskuusta 2006 alkaen. Tämän korotuksen on arvioitu koskevan noin 33 300:aa toisen asteen opiskelijaa (HE 9/2006). Tämän lisäksi vuoden 2007 lopulla toteutetaan toinen, merkittävästi suurempi korjaus tulorajoihin. Tällöin vanhempien tulojen tulorajoja nostettaisiin 30 prosenttia vuoden 2006 lopussa jo kertaalleen korotetusta tasosta. Kuviossa 6.4 on kuvattu vanhempien tulojen vaikutus opintorahan tasoon näiden muutosten jälkeen. Korotuksen seurauksena opintotuki lakkaa alle 20-vuotiailla, jos vanhempien tulot ovat noin 4 800 euroa kuukaudessa. Muutos vuoden 2006 tilanteeseen nähden on merkittävä (vertaa liitekuvio 1), sillä etuuden piiriin pääsevät kaikki yhteensä 3 300–4 800 euroa kuukaudessa ansaitsevien perheiden lapset.

Kuvio 6.4 osoittaa selvästi, kuinka kahden huoltajan lapsiperheessä asuva nuori jää useimmiten opintorahajärjestelmän ulkopuolelle. Suomalaisen naisen keskipalkka oli vuonna 2005 noin 2 400 euroa ja miehen noin 2 800 eli kahden huoltajan lapsi-

22 Liitekuviossa 1 on kuvattu vanhempien tulorajat vuoteen 2006 saakka voimassa olleiden tulorajoihin perusteella.

23 Koska suurimmalla osalla vanhemmista tulot ovat palkkatuloja, vuositulot on muutettu kuukausituloiksi jakamalla ne 12,5:llä.

Kuvio 6.4. Vanhempien tulojen vaikutus opintorahaan, tulorajat 1.11.2007 alkaen (arvio).

perheessä yhteenlasketut keskimääräiset tulot kuukaudessa ovat noin 5 200 euroa.²⁴ Toisen asteen opintorahan piiriin kuuluvat alle 20-vuotiaista siis vain ne, joiden vanhempien yhteenlasketut tulot ovat pienet tai nuorella on vain yksi huoltaja.

Tulotason kehitys ja vanhempien tulojen vaikutus

Vanhempien tuloja koskevasta tarveharkinnasta esitettiin 1970-luvulla Opintotuen kehittämistoimikunnan mietinnössä, ettei vanhempien tulojen ja varallisuuden perusteella suoritettava tarveharkinta saisi koskea opiskelijoita, joiden vanhemmat ovat pieni- tai keskituloisia. Niin ikään tarveharkinnassa oli otettava huomioon paitsi vanhempien vähävaraisuus myös opiskelijan ikä, asumismuoto, siviilisäätty ja mahdollisesti huollettavana olevat alaikäiset lapset. (KM 1977:19, 50.) Vuoden 1992 ja 1994 uudistuksessa vanhempien varallisuuden vaikutus opintorahaan poistettiin, mutta tulojen vaikutus säilytettiin.

Kun toisen asteen opiskelijoiden nykyinen opintotukijärjestelmä muodostettiin 1990-luvun puolivälissä, vanhempien keskimääräiset verotettavat tulot olivat huomattavasti nykyistä alhaisemmalla tasolla. Kymmenessä vuodessa ansiot ovat nousseet sekä

²⁴ Toisen asteen tutkintoa suorittavien vanhempien tulot lienevät suomalaisten keskituloja suuremmat, mikä johtuu vanhempien iästä.

parantuneen työllisyystilanteen että ansiotason nousun myötä. Kuviossa 6.5 on kuvattu opintorahan suuruus toisen asteen opiskelijalla huomioiden vanhempien tulot. Kuvioon on valittu kaikkein yleisin opiskelijaryhmä eli vanhempiensa taloudessa asuvat 17–19-vuotiaat. Liitekuvioissa 2a–h on kuvattu vanhempien tulojen vaikutus muissa ryhmissä.²⁵ Lapsiperheiden vanhempien verotettavat tulot tulodesiileittäin (tulokymmenyksittäin) on laskettu Tilastokeskuksen tulojakotilastosta vuosille 1995 ja 2004. Vuoden 2007 arvioidut tulot perustuvat vuoden 2004 tulojakaumaan ja oletukseen, että ansiot kehittyvät viime vuosien tahtia eli noin 4 prosenttia vuodessa ja että kehitys on samanlaista yli tulojakauman. Vuodelle 2007 kuvio hyödyntää uusia, kahteen kertaan (15 prosenttia marraskuussa 2006 ja 30 prosenttia marraskuussa 2007) korotettuja tuloarvoja. Kuviossa 6.5 esitetään suuntaa antava arvio tulevasta kehityksestä.

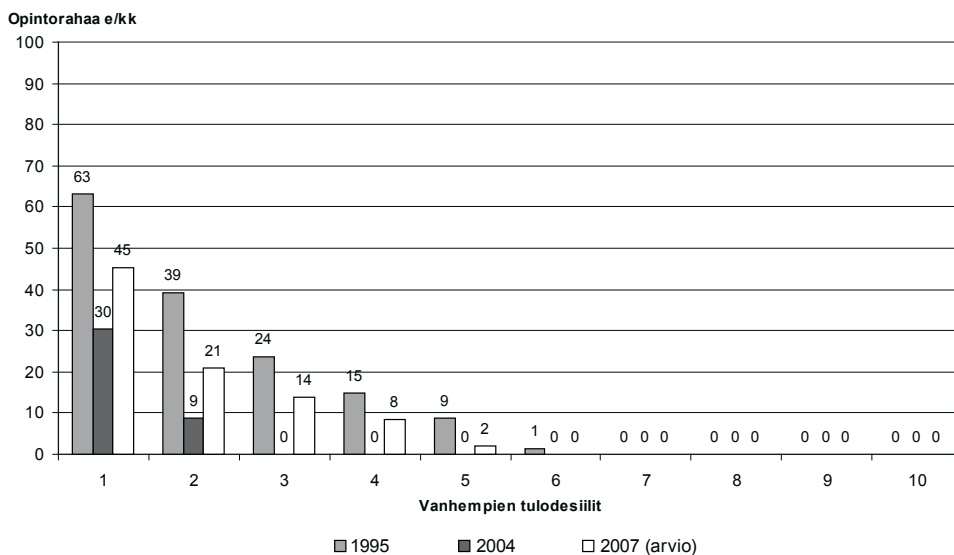
Kuviossa 6.5a on kuvattu kahden huoltajan lapsiperheiden tilanne vuoden 2004 rahassa vuoden 1995 ja 2004 vanhempien tulojakauman mukaan. Kolmas pylväk on arvio tulevasta kehityksestä vuodelle 2007. Kuvioista nähdään ensinnäkin, että opintotukiuudistuksen voimaantulon aikaan kahden huoltajan lapsiperheissä opintorahaa saattoi saada aina mediaanituloihin saakka. Voidaan siis ajatella, että ”lain henki” tarveharkinnan suhteen oli toisen asteen opintotukilain mukaan se, että opintorahaa saavat pieni- ja keskituloisten perheiden lapset. Keskituloisissa perheissä kotona asuvien nuorten tuen taso oli kuitenkin heti lain voimaan tulemisen aikoihin alhainen. Vuonna 2004 kahden huoltajan lapsiperheissä ainoastaan kahteen alimpaan tulodesiiliin kuuluvat nuoret ovat saaneet opintorahaa. Lisäksi opintorahan taso on laskenut todella merkittävästi näissä aivan pienituloisimmissa kahden huoltajan lapsiperheissä 10 vuotta sitten vallinneesta tasosta. Kahden huoltajan lapsiperheissä toisen asteen opiskelijoiden opintoraha on muuttunut hyvin pienituloisten perheiden lasten tueksi.

Yksinhuoltajien tilanne (kuvio 6.5 b) näyttää hyvin erilaiselta. Tähän on monta syytä. Tulodesiilit on laskettu pelkästään yksinhuoltajien keskuudessa. Yksinhuoltajien verotettavat tulot ovat pienemmät kuin kahden huoltajan talouden verotettavat tulot jaettuna kahdella. Tulonjakotilaston perusteella vuonna 2004 kahden huoltajan lapsiperheissä äitien tulot olivat jopa 14 prosenttia suuremmat kuin yksinhuoltajaäitien. Opintorahajärjestelmässä ei oteta huomioon huoltajien tai huollettavien määrää taloudessa. Yksinhuoltajatalouksissa on käytettävissä yhden vanhemman tulot, jotka nekin ovat keskimäärin pienemmät kuin kahden huoltajan lapsiperheissä kunkin aikuisen tulot. Yksinhuoltajista valtaosa on naisia. Vuonna 1995 yksinhuoltajatalouksien lapsille opintorahaa maksettiin aina toiseksi korkeimpaan tulodesiiliin saakka. Vuonna 2004 kahdeksaan alimpaan tulodesiiliin kuuluvien yksinhuoltajien lapset saivat opintorahaa. Maksetun opintorahan taso on pudonnut kaikissa ryhmissä, mutta suurimmat suhteelliset ja absoluuttiset pudotukset ovat tapahtuneet keskituloisten ryhmästä ylöspäin.

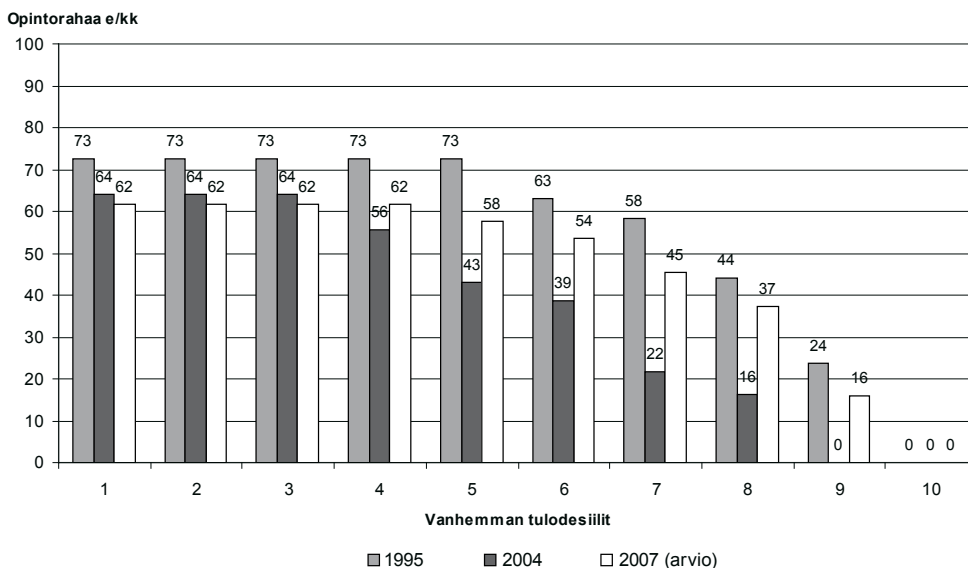
25 Liitekuvioihin 2a–h on sisällytetty myös nämä kaksi kuvaa, mutta opintorahan skaala on muutettu siten, että kuvio on vertailukelpoinen muiden liitteessä esitettyjen kuvioiden kanssa.

Kuvio 6.5. Opintorahan suuruus 17–19-vuotiailla, vanhempiensa kanssa asuvilla opiskelijoilla.

a) Kahden huoltajan talous.

b) Yksinhuoltajatalous.

Lähde: Laskelmien pohjana ovat tulonjakotilastot vuodelta 1995 ja 2004 ja omat laskelmat.

Vuosien 2006 ja 2007 vanhempien tulorajojen korotukset yhteensä korjaavat kahden huoltajan lapsiperheissä käytännössä kolmen alimman desiilin saamaa etuutta merkittävästi. On luultavaa, että 4. ja 5. desiilin tulot kehittyvät niin, että etuus jää niin pieneksi, ettei sitä makseta. Tulorajojen korotus tuo tuen piiriin merkittävän määrän uusia saajia, mutta 12 vuoden takaiseen tilanteeseen ei päästä. Opintoraha säilyy tulorajojen muutoksenkin jälkeen alimpien tulodesiilien etuutena kahden huoltajan lapsiperheissä. Korotukset tuen suuruudessa vaihtelevat 12:sta 15 euroon kuukaudessa kotona asuvilla. Yksinhuoltajatalouksissa etuuden taso nousee mediaanituloisen yksinhuoltajan lapselle 15 euroa kuukaudessa. Korotusten vaihteluväli on 6–23 euroa kuukaudessa.

Liitekuvioissa 2a–h on kuvattu opintorahan taso vanhempien tulodesiileittäin kaikissa ryhmissä iän, asumismuodon ja perhemuodon mukaan. Erityisesti huomiota kannattaa kiinnittää kahteen seikkaan. Ensinnäkin itsenäisesti asuvien 17-vuotiaiden ja 18–19-vuotiaiden opintorahan tasoon erityisesti silloin, kun nuorella on kaksi huoltajaa. Itsenäisestikin asuvien nuorten vanhempien tulot johtavat tilanteeseen, jossa vain aivan pienituloisimpien perheiden lapset ovat voineet saada opintorahaa 2000-luvulla. Missä määrin tämä tilanne on johtanut opintojen keskeyttämisiin hankalan toimeentulon vuoksi? Valitettavasti tähän kysymykseen emme voi tässä tutkimuksessa vastata. Tilanne on kuitenkin tarkoittanut käytännössä sitä, että hyvin monet kodin ulkopuolella asuvat alle 20-vuotiaat opiskelijat ovat olleet kokonaan opintorahajärjestelmän (ja alle 18-vuotiaat jopa asumistukijärjestelmän) ulkopuolella. On luultavaa, että opintorahan puuttuminen itsenäisesti asuvilla johtaa tilanteisiin, joissa opintolainan ottaminen tulee välttämättömäksi. Toinen huomion arvoinen seikka on, että vuosien 2006 ja 2007 korotukset yhteensä parantavat merkittävästi joidenkin opiskelijoiden tilannetta. Osalle opiskelijoista kuukaudessa maksettavan opintorahan korotukset tulevat olemaan todella merkittäviä, sillä itsenäisesti asuvien alle 20-vuotiaiden opintorahan korotukset tulevat olemaan 8 eurosta yksittäisissä tapauksissa jopa 154 euroon kuukaudessa²⁶.

6.2.2 Asumislisä

Asumislisä on opintotuen toiseksi käytetyin osa opintorahan jälkeen. Sen tarkoitus on korvata osa opintojen aikaisista asumiskustannuksista opiskelijoille, jotka eivät asu enää vanhempiensa kanssa. Toisella asteella asumislisän määrään vaikuttaa alle 18-vuotiailla opiskelijoilla vanhempien tulot ja parisuhteessa asuvilla puolison tulot sekä asumismuoto. Asumislisää voi saada lapseton opiskelija, joka asuu joko yksin tai puolisonsa kanssa vuokralla tai asumisoikeus- tai osaomistusasunnossa. Opiskelijat,

26 Suuria korotuksia tultaneen tekemään hyvin harvoille, mutta ne ovat mahdollisia lähinnä yksinhuoltajaperheiden lapsille. Kun on kyse yhden ihmisen tuloista, on mahdollista, että tulorajojen nostaminen ensin 15 prosentilla ja sitten 30 prosentilla nostaa lapsen ensin etuuden piiriin ja mikäli hän ei asu kotona, tuki tulee olemaan kohtuullinen. Tällainen tilanne on toiseksi ylimmässä tulodesiilissä olevilla yksinhuoltajaäideillä, joiden lapsi ei asu kotona. Tällaisten henkilöiden määrä lienee kuitenkin suhteellisen pieni.

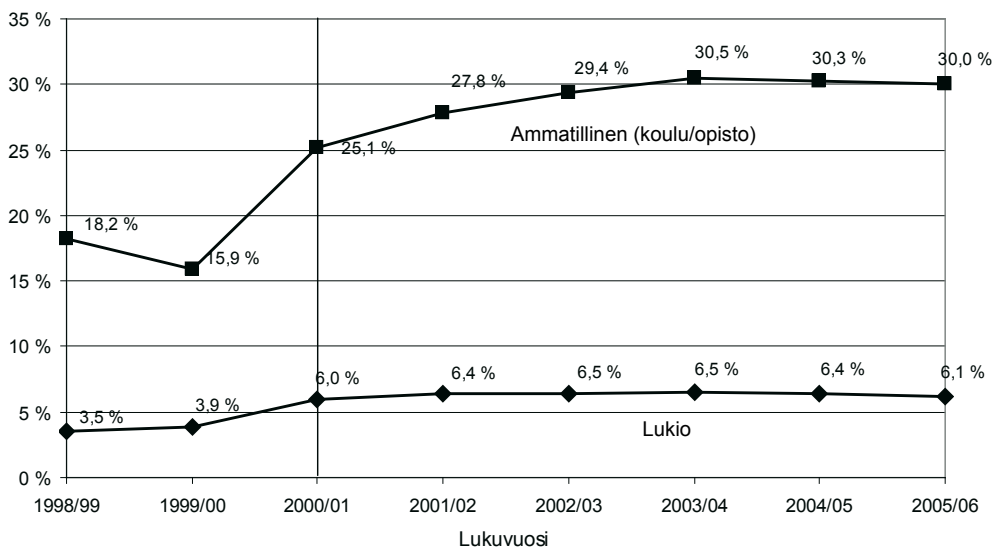
jotka asuvat samassa taloudessa lastensa kanssa tai omistusasunnossa tai jotka eivät muiden syiden vuoksi saa opintotukea, voivat hakea yleistä asumistukea.

Tällä hetkellä asumislisä korvaa enintään 80 prosenttia asumismenoista 252 euron ylärajaan saakka. Tukea maksetaan vain opintotukikuukausilta ja se on verotonta tuloa. Asumislisän perusteisiin ja sen tasoon on tehty vuoden 1995 jälkeen useampia muutoksia kuin opintorahaan. Vuoden 2000 keväällä tuen korvausaste nostettiin 67 prosentista 80 prosenttiin ja asumislisän saannin ehtoja muutettiin. Lapsettomat avo- ja avioparit saivat ennen sitä yleistä asumistukea, mutta muutoksen jälkeen he tulivat asumislisän piiriin. Muutoksen tavoitteena oli selkeyttää opiskelijoiden tukijärjestelmää ja lähentää asumislisän ja asumistuen tukiprosentteja (HE 73/1999). Korvattavaksi hyväksytyjen asumismenojen ylärajaa nostettiin lisäksi vuokratason nousun seurauksena syksyllä 2005 (HE 11/2005). Lukuvuosina 1993–1995 suurin mahdollinen asumislisä oli 160,80 euroa ja keväällä 2007 se on 201,60 euroa.

Asumislisää koskevat erilaiset tuloharkinnat, aivan kuten opintorahaakin. Vanhempien tulot voivat vaikuttaa asumislisän määrään alle 18-vuotiailla opiskelijoilla. Tulorajat ovat käytännössä samat kuin opintorahassa. Mikäli opiskelijalla on avio- tai avopuoliso tai hän on rekisteröidyssä parisuhteessa, puolison tulot otetaan huomioon tuloharkinnassa. Asumislisän enimmäismäärä on myös rajattu 58,87 euroon kuu-kaudessa opiskelijan asuessa vanhemmilta vuokratassa tai vanhempien omistamassa asunnossa.

Asumislisän saannissa on selvä ero lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien välillä. Asumislisän saajien osuutta toisen asteen opiskelijoista on kuvattu kuviossa 6.6. Luvut eivät ole vertailukelpoisia ennen vuotta 2000, sillä merkittävä osa opiskelijoista kuului tuolloin vielä yleisen asumistuen piiriin. Asumislisää saavien opiskelijoiden osuus kaikista lukiolaisista on säilynyt hyvin vakaana koko 2000-luvun. Noin kuusi prosenttia lukiolaisista saa asumislisää. Ammatillista tutkintoa suorittavista asumislisän saajien osuus on ollut viime vuosina noin 30 prosentin tuntumassa. Opiskelijakyselyssä lukiolaisista vajaa 5 ja ammatillisista vajaa 27 prosenttia ilmoitti saavansa joko opintotuen asumislisää tai yleistä asumistukea.

Eroa lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien välillä selittää opiskelijoiden ikä ja asumismuoto. Enemmistö lukiolaisista sekä alle 20-vuotiaista ammatillista perustutkintoa suorittavista asuu vielä vanhempiensa kanssa. Lukiolaisista vain 5 prosenttia ilmoitti muuttaneensa aloittaakseen nykyiset opintonsa, kun vastaava osuus ammatillista tutkintoa suorittavilla oli noin 25 prosenttia. Opiskelijakyselyymme vastanneista vain vanhempiensa kanssa ilmoitti asuvansa 93 prosenttia lukiolaisista, kun taas ammatillista tutkintoa suorittavilla vastaava osuus oli 57 prosenttia. Kuviossa 6.2 (s. 64) voitiin havaita, että vanhempien talouden ulkopuolella asuminen on ammatillisella puolella yleisempää kaikissa ikäryhmissä. Vuokralla asuminen on kodin ulkopuolella asuvien tavallisin asumismuoto.

Kuvio 6.6. Asumislisää saaneiden opiskelijoiden osuus 1998–2006.

Lähde: Kelan tutkimusrekisterit ja Tilastokeskuksen oppilaitostilastot.

Taulukossa 6.4 tarkastellaan asumislisän saantia Kelan tilastojen mukaan joulukuussa 2005 erikseen lukiolaisten ja ammatillista koulutusta suorittaneiden ryhmissä. Tilastot on muodostettu normaalimääräisinä maksettavista vuokrista. Näihin kuuluvat muut asumismuodot kuin maksullinen opiston asuntola, vanhempien omistama tai vanhemmilta vuokrattu asunto tai ulkomailta asuvien vuokrat. Maksetun vuokran taso ja saadun asumislisän määrä eivät poikkea juurikaan koulutusryhmien välillä. Sen sijaan tukea saavien määrä poikkeaa aivan nuorimmista ikäluokista alkaen. Saa- jien määrä kaksin-kolminkertaistuu 17-vuotiaista 18-vuotiaisiin, jolloin vanhempien tulojen vaikutus asumislisään lakkaa.

Asumismenojen keskimääräinen korvausaste jää molemmissa ryhmissä vajaaseen 70 prosenttiin, mikä johtuu sekä tarveharkinnasta että hyväksyttävien asumismenojen kiinteästä enimmäismäärästä. Kyselystä voidaan luotettavasti laskea asumismenot vain vuokralla asuneille ammatillisten alojen opiskelijoilla. Heillä kaikki asumismenot olivat kuukaudessa keskimäärin 316 euroa ja asumislisä tai -tuki 172 euroa. Eroa asumismenoissa tilastoihin nähden selittää kysymyksen muotoilu, johon sisältyy osalla vastaajista myös muita asumismenoja. Raportoitu asumislisä vastaa taulukon 6.4 rekisteritietoja hyvin. Lähes samaan aikaan toteutettu korkeakouluopiskelijoita koskeva kysely (Viuhko 2006) osoittaa, että korkeakouluopiskelijoiden itse maksamien asumismenojen mediaani on samalla tasolla kuin tämän tutkimuksen itsenäisesti asuvilla opiskelijoilla.

Lukiossa asumislisän saajia on kaiken kaikkiaan vähän. Eniten asumislisän saajia on 18-vuotiaissa, kun taas ammatillista tutkintoa suorittavissa suurin ryhmä ovat yli 20-vuotiaat. Asumislisä on voimakkaasti kytköksissä opintorahan saantiin. Alle 20-vuotiailla itsenäisesti asuminen ja näin myös tuen saanti on harvinaista, ei niinkään asumislisään liittyvien ominaisuuksien vaan enemmänkin nuorten itsenäistymishaluun ja/tai opintorahaan liittyvän tarveharkinnan vuoksi. Yli 20-vuotiaiden itsenäisesti asuvien opintoraha riittää muihin tuloihin yhdistettynä paremmin kattamaan opintojen aikaista toimeentuloa kuin alle 20-vuotiaiden. Vanhempien tulot vaikuttavat alle 18-vuotiaiden asumislisän suuruuteen, ja alennettua asumislisää saa tämänikäisistä molemmissa ryhmissä lähes yhtä suuri osuus.

Taulukko 6.4. Vuokrataso, asumislisä ja korvausaste iän mukaan asumislisää saavilla, joulukuu 2005.

a) Lukiolaiset, normaalimääräisinä^a maksetut vuokrat.

Ikä	Keskimääräinen vuokra euroa/kk	Keskimääräinen asumislisä euroa/kk	Korvausaste, %	Kaikki saajat	Alennettua asumislisää saavat, %
Alle 17	228,24	145,47	63,7	465	28,0
17	237,82	153,83	64,7	869	25,0
18	247,39	174,98	70,7	2 376	
19	256,69	178,45	69,5	859	
20	259,22	180,84	69,8	129	
21–	265,94	180,82	68,0	65	
Yhteensä	246,02	169,10	68,7	4 763	7,3

b) Ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevat, normaalimääräisinä maksetut vuokrat.

Ikä	Keskimääräinen vuokra euroa/kk	Keskimääräinen asumislisä euroa/kk	Korvausaste, %	Kaikki saajat	Alennettua asumislisää saavat, %
Alle 17	226,52	145,17	64,1	782	30,1
17	233,02	151,83	65,2	2 221	24,6
18	248,34	174,95	70,4	4 774	
19	256,50	177,03	69	3 709	
20	266,72	180,88	67,8	3 473	
21–	278,83	182,43	65,4	13 652	
Yhteensä	264,39	176,9	66,9	28 611	2,7

^a Termi normaalimääräiset viittaa siihen, että henkilö ei ole asunut asuntolassa, vanhempien omistamassa tai vanhemmilta vuokratusta asunnossa tai ulkomailla.

Lähde: Kelan aktuaari- ja tilasto-osasto.

Opintotuen asumislisän ongelmana on pidetty erityisesti sitä, ettei sitä makseta muina kuin opiskelukuukausina, jolloin varsinkin kesäkuukaudet ovat ongelmallisia opiskelijoille (Raivola ym. 2000, 91). Opiskelijat, jotka eivät ole saaneet kesätöitä, turvaavat tällöin joko vanhemmiltaan saamaansa tukeen tai hakevat toimeentulotukea.

6.2.3 *Opintolaina*

Opintolaina ja sen osuus opintotuesta on ollut vilkkaan keskustelun ja erityisesti opiskelijoiden kritiikin kohteena koko nykymuotoisen opintotukijärjestelmän ajan. Kritiikki kohdistui 1970- ja 1980-luvulla opintolainan suureen osuuteen koko opintotuesta sekä huoleen opiskelijoiden ylivelkaantumisesta (Autio 1995). Opintotukijärjestelmän uudistuksen jälkeen 1990-luvulla kritiikki on puolestaan kohdistunut lainojen markkinaehtoisuuteen, valtion korkotuen poistumiseen ja erityisesti työmarkkinoiden epävarmuuden lisääntymisen myötä koko lainajärjestelmän olemassaoloon ja oikeutukseen. Kysymys opintolainasta ja siihen liittyvistä ongelmista on kuitenkin keskittynyt korkeakouluopiskelijoiden ympärille. Opintolainakeskustelun korkeakoulukeskeisyys johtuu mm. siitä, että koulutuspolitiikan näkökulmasta opintolaina on ollut yksi keskeisistä välineistä, joilla on pyritty vaikuttamaan opintojen kestoon erityisesti yliopistoissa. Opintolainan tavoitteenahan on mahdollistaa täysipäiväinen opiskelu turvaamalla opiskeluaikainen toimeentulo ja vähentää näin tarvetta opintojen aikaiseen työssäkäyntiin. Vuonna 1992 korotettiin opintorahan osuutta koko opintotuesta korkea-asteella opiskelevilla. Tämä on johtanut siihen, että aikaisempaa useamman on ollut mahdollista rahoittaa korkeakouluopiskelunsa joko kokonaan tai ainakin valtaosin ilman opintolainaa yhdistämällä ansiotyö, opintoraha ja vanhempien antama taloudellinen tuki. Tämä yhdessä työmarkkinoilla laman jälkeen tapahtuneiden muutosten (mm. määräraikaisten työsuhteiden yleistymisen) ja yleisen työmarkkinoihin liittyvän koetun epävarmuuden kanssa on johtanut siihen, että opiskelijat vastustavat opintolainaa osana opintotukijärjestelmää. Yliopisto- ja ammattikorkeakouluopiskelijoiden kielteisistä asenteista opintolainaa kohtaan ovat viime aikoina raportoineet mm. Berndtson (2004) ja Viuhko (2006).

Toisen asteen opiskelijoiden opintolaina on ollut esillä lähinnä vain valtion takausvastuiden kasvun yhteydessä 1990-luvun lopulta alkaen (Lehtinen 1999; Ruotsalainen 1999; Raivola ym. 2000; Opetusministeriö 2001; Toikka 2005). Opintolainasta ja sen roolista osana opintojen rahoitusjärjestelmää toisella asteella ei juurikaan keskustella. Tähän lienee syynä muun muassa se, että toisen asteen opiskelijat mielletään nuoriksi, kotona asuviksi alle 20-vuotiaiksi. Lukiolaisten kohdalla tämä pitääkin paikkansa ja vain hyvin harvat lukiolaiset nostavat opintolainaa. Ammatillisessa koulutuksessa olevista lainaa ottavien osuus on merkittävästi suurempi kuin lukiolaisista, mutta opiskelun lyhyempi ja standardoidumpi kesto, opiskelijoiden taloudellisesti vähemmän itsenäinen asema ja erilaisten opintolainan rajoitteiden (alle 17-vuotiaat, alle 18-vuotiaat, vanhempien tulot, ym.) vuoksi pienemmät lainasummat tekevät ammatillisen tutkinnon suorittajien opintojen rahoittamisesta koulutuspoliittisesti vähemmän huomiota herättävän teeman.

Opintolainan valtiontakaus myönnetään hakemuksesta opintorahan saajalle. Toisen asteen opiskelijoista opintolainaa voivat saada kuitenkin myös ne itsenäisesti asuvat ammatillisessa koulutuksessa olevat henkilöt, joiden opintoraha on evätty joko alle 17-vuotiaana heitä koskevan lapsilisäoikeuden vuoksi tai 18–19-vuotiaana vanhempien tulojen vuoksi. Lukiolaisia nämä poikkeukset eivät koske. Opiskelija sopii lainatakaus päätöksen saatuaan lainan korosta ja lainan takaisinmaksusta vapaasti pankin kanssa. Kurrin (2003) mukaan pankkien käytännöt lainojen takaisinmaksussa ovat varsin yhtenäiset. Tavallista on, että takaisinmaksu alkaa yleensä 1,5 vuotta tutkinnon valmistumisen jälkeen. Yleensä takaisinmaksuaika on noin kaksi kertaa opiskeluajan pituus, mutta kokonaislaina-aika voi olla merkittävästi pidempikin, sillä valtion takaus lainalle on voimassa 30 vuotta (Kurri 2003).

Valtion takaaman opintolainan suuruus oli vuosina 1995–2002 151,37 euroa kuukaudessa alle 18-vuotiailla ja 218,64 euroa kuukaudessa sitä vanhemmilla. Euroon siirtymisen myötä valtion takauksen enimmäismäärä kasvoi alle 18-vuotiailla hieman enemmän kuin pelkän pyörityksen verran, eli lainatakauksien suuruudet olivat vuoden 2002 alusta alkaen 160 euroa (alle 18-vuotiaat) ja 220 euroa (yli 18-vuotiaat) kuukaudessa. Vuoden 2005 syksyllä opintolainan enimmäismäärä korotettiin korkeakouluopiskelijoilla 300 euroon kuukaudessa. Vastaavaa korotusta ei tehty toisen asteen opiskelijoiden ja alle 18-vuotiaiden kohdalla. Lisäksi vuonna 2005 korkeakouluopiskelijoille otettiin käyttöön ns. opintolainavähennys, jonka opiskelija saa lukea hyväkseen verotuksessa valmistumisensa jälkeen, mikäli hän valmistuu tutkintoon määräajassa. Opintolainavähennys koskee vain korkeakouluopiskelijoita.

Kelan rekistereiden mukaan lukuvuonna 2005–2006 opintolainaa on nostanut 1 687 lukiolaista (ks. taulukko 6.5). Tämä on vain noin 1,4 prosenttia kaikista lukiolaisista. Opiskelijakyselymme mukaan lukiolaisista 1,6 prosenttia ilmoitti ottaneensa opintolainaa nykyistä tutkintoa suorittaessaan. Kaikista opintolainaa lukuvuonna 2005–2006 ottaneista henkilöistä noin kaksi prosenttia on ollut lukiolaisia. Lukiolaisten osuus lainaa ottaneista on siis sangen pieni, mihin vaikuttaa lukiolaisilla heidän nuori ikänsä ja asumismuotonsa. Lisäksi vanhempien tulot rajaavat tämän ryhmän lähes kokonaan opintorahan ulkopuolelle, ja näin myös lainajärjestelmän ulkopuolelle.

Pankkien Kelaan toimittamien rekisteritietojen perusteella opintolainaa ottaneita, jotakin ammatillista tutkintoa suorittavia henkilöitä oli lukuvuonna 2005–2006 yhteensä noin 28 400. On kuitenkin vaikea esittää arviota siitä, kuinka suuri osa heistä on nimenomaan ammatillisen perustutkinnon suorittajia. Tilastokeskuksen oppilaitostilastojen ja pankkien toimittamien opintolainatietojen vertailemista vaikeuttaa erityyppisten ammatillisten tutkintojen sekoittuminen näissä tilastoissa.²⁷ Varovainen arviomme ammatillisella puolella opiskelevien tilanteesta rekistereihin perustuen

27 Ammatillisen peruskoulutuksen, erikoisammattitutkintojen, näyttötutkintojen ja oppisopimuskoulutuksen erottaminen yhtenäisesti Tilastokeskuksen, Kelan ja pankkien rekistereistä on hyvin vaikeaa. Tästä syystä on hyvin vaikea suhteuttaa lainaa ottaneiden määrää opiskelijoiden määrään.

on, että noin 17 prosenttia ammattitutkintoa suorittavista olisi ottanut opintolainaa lukuvuonna 2005–2006. Opiskelijakyselyymme vastanneista ammatillista tutkintoa suorittavista 16 prosenttia ilmoitti ottaneensa lainaa suorittaakseen nykyisen tutkinnon. Tämän opiskelijakyselyyn perustuvan tuloksen voidaan olettaa aliarvioivan koko ammatillista tutkintoa suorittavien ryhmän opintolainojen käyttöä, sillä kyselyymme vastaajat ovat pelkän perustutkinnon suorittajia, he ovat keskimäärin nuorempia kuin kaikki ammatillista tutkintoa suorittavat ja useimmat heistä asuvat vanhempiensa taloudessa. Kyselyssä kysyttiin nimenomaan lainanottoa kyselyn aikaisen tutkinnon suorittamiseen, mikä viittaa siihen, että lainaa on voinut ottaa useamman vuoden aikana. Tämän pitäisi johtaa rekisteritietoa suurempaan lainaa ottaneiden osuuteen, mutta toisella asteella rekisteritietoihin liittyy huomattavaa epävarmuutta, joten vertailu on vaikeaa.

Taulukosta 6.5 nähdään, että vuositasolla kaikista opintolainaa ottaneista henkilöistä ammatillisen tutkinnon suorittajat ovat lähes kolmannes eli osuus on varsin samansuuruinen kuin ammattikorkeakoulututkinnon suorittajien ja yliopisto-opiskelijoiden osuus. Vertaamalla lainaa ottaneiden määrää korkea-asteella Tilastokeskuksen opiskelijatilastoihin havaitaan, että ammattikorkeakoulussa lainaa ottaneiden osuus opiskelijoista on noin neljännes ja yliopistossa opiskelevista 15 prosenttia. Korkeakouluopiskelijoita tarkastelevassa Viuhkon (2006) tutkimuksessa lukuvuoden 2005–2006 aikana lainaa ottaneita oli noin viidennes kaikista korkeakouluopiskelijoista. Lainan

Taulukko 6.5. Lukuvuoden 2005–2006 opintolainatilastoja oppilaitoksittain sekä arvio lainaa ottaneiden osuudesta kullakin koulutusasteella.

	Lainaa nostaneet		Arvio kunkin koulutusasteen lainaa ottaneiden opiskelijoiden osuudesta 2005–2006, %	
	Henkilöt	Osuus lainaa nostaneista, %	Kyselytutkimukset	Rekisteritiedot ^b
Lukio	1 687	2	1,6	1,4
Ammatillinen koulutus	28 375	31	15,6	17,3 ^b
Ammattikorkeakoulu	31 240	34	23 ^a	23,5
Yliopisto	26 652	29	16 ^a	15,1
Muut	3 532	4	n/a	n/a
Yhteensä	91 484	100	n/a	n/a

^a Ammattikorkeakoulu- ja yliopisto-opiskelijoita koskevat kyselytutkimusten tiedot ovat Viuhkon (2006) tutkimuksesta.

^b Rekisteritiedossa verrataan lukuvuonna 2005–2006 lainaa ottaneiden määrää koulutusasteittain syksyn 2005 Tilastokeskuksen ennakkotietoon. Eniten epävarmuutta pankkien toimittamien opintolainarekisterien ja Tilastokeskuksen rekisteritietojen välillä on ammatillisessa koulutuksessa.

Lähde: Kelan aktuaari ja tilasto-osaston opintotukirekisterit, opiskelijakysely sekä Viuhko (2006).

käyttö on Viuhkon ja aikaisempien korkeakouluopiskelijoita koskevien kyselytutkimusten perusteella yleisempää ammattikorkeakouluissa kuin yliopistossa, mikä vastaa myös tässä rekistereistä saatua kuvaa. Viuhkon tutkimuksen mukaan ammattikorkeakoulujen opiskelijoista 23 prosenttia oli nostanut lainaa lukuvuonna 2005–2006 ja yliopisto-opiskelijoista 16 prosenttia.

Tilastoista ei ole saatavilla tietoa siitä, minkä suuruisia ovat toisen asteen opinnot päättävien opintolainat keskimäärin. Voidaan olettaa, että lukiolaisten keskimääräinen lainakertymä on varsin pieni, sillä heillä ei ole aluksi lapsilisäoikeuden ja myöhemmin vanhempien tulojen vuoksi oikeutta opintorahaan, eikä heidän opintolainaoikeutensa sisällä samanlaisia poikkeussäännöksiä kuin ammatillista tutkintoa suorittavien. Teoreettinen opintolainan enimmäismäärä saadaan olettamalla, että henkilö on syntynyt tammikuussa ja että hän on vanhempiensa tulojen perusteella oikeutettu opintorahaan. Tällöin enimmäismäärä opintolainaa kolmessa vuodessa tehtyä tutkintoa varten olisi 4 360 euroa ja nelivuotiseen opiskeluun peräti 6 340 euroa. Tarkastelemalla 19–20-vuotiaiden ylioppilastutkinnon suorittajien tai tutkinnon jo suorittaneiden keskimääräisiä opintolainakantoja vuoden 2004 aikana voidaan olettaa, että lainan ottaneiden keskimääräinen laina on 2 000:n ja 2500 euron välillä. Uusien valtion takausvastuun perusteella maksamien opintolainasuoritusten perusteella voidaan päätellä, että lainan takaisinmaksun kanssa ongelmiin joutuneiden lukiolaistenkin opintolainat ovat 2 500–3 200 euroa henkilöä kohti vuosina 2003–2004. Tämä tarkoittaa sitä, että maksuvaikeuksiin ajautuneet lukiolaiset ovat nostaneet lainaa pitkään sen jälkeen, kun he ovat täyttäneet 17 vuotta.

Myöskään ammatillisen tutkinnon suorittaneiden keskimääräisen lainan määrää heti tutkinnon suorittamisen jälkeen ei voida laskea pankkien rekistereistä. Vastaavaa haarukointia voidaan tietysti tehdä, kuten edellä lukiolaisten kohdalla. Keskimääräinen ammattiin opiskelija on kuitenkin vanhempi ja hän voi saada opintolainaa myös silloin, kun lukiolaisilla sen estäisi lapsilisäoikeus tai vanhempien tulot. Teoreettinen enimmäislainamäärä ammatillista tutkintoa suorittaville on 5 940 euroa, jos mikään tekijä ei rajoita lainan ottoa ja koko kolmevuotinen ammatillinen tutkinto rahoitetaan lainalla. Käytännössä näin suuria lainamääriä ei havaita. Muiden teoreettisten laskelmien, kuin edellä esitetyn teoreettisen maksimimäärän, tekemistä vaikeuttaa se, että ammatillisessa koulutuksessa myös lapsilisän saajat ovat tietyin edellytyksin oikeutettuja opintolainaan. Tällöin kuitenkin vanhempien tulot vaikuttavat mahdollisuuteen todella nostaa ko. laina. Vuonna 2004 keskimääräinen opintovelka ammatillista tutkintoa tekevällä tai sellaiseen valmistuneella 19–20-vuotiaalla oli 2400–3000 euroa. Vanhemmilla opiskelijoilla lainan määrä oli luonnollisesti suurempi, sillä siihen sisältyi oletettavasti velkoja useammista tutkinnoista.²⁸ Uusien valtion takausvastuun perusteella maksamien lainojen kohdalla keskimääräinen laina on ollut noin 3 800 euroa vuosina 2003 ja 2004. Vertailun vuoksi vuosina 2002–2004

28 Opintoetuustilastossa raportoitavaa koko ammatillisen tutkinnon suorittajien opintolainojen keskiarvoa ei kannata yrittää tulkita keskimääräisen lainan suuruudeksi koulutuksen päättyessä, sillä osa lainaa ottaneista opiskelee vielä ja osa on valmistunut kauan sitten, joten osa lainasta on maksettu jo takaisin.

ammattikorkeakouluista valmistuneiden lainan määrä valmistumisvuonna on ollut 5 100 euroa (mediaani) ja 5 700 euroa (keskiarvo). Yliopistoista valmistuneille vastaavat luvut ovat noin 5 300 euroa ja 6 300 euroa.

Ketkä toisella asteella ovat ottaneet lainaa? Opiskelijakyselymme perusteella lukiolaisista vain aivan pieni joukko on nostonut lainaa, joten tämän ryhmän koostumuksesta tai lainan nostamisen syistä emme voi tämän aineiston valossa sanoa mitään. Sen sijaan ammatillisessa koulutuksessa voidaan tehdä yksinkertainen vertailu lainaa nostaneiden ja niiden välillä, jotka eivät ole nostaneet opintolainaa meneillään olevan koulutuksen aikana. Taulukosta 6.6 havaitaan, että aineistossamme ammatillisen perustutkinnon suorittajista lainaa ottaneissa on enemmän naisia kuin niissä, jotka eivät ole lainaan turvautuneet. Kaikista koulutusaloista kulttuurialan (esimerkiksi käsityö, muotoilu, kuvataide, teatteri, tanssi, musiikki ja viestintä) opiskelijat ovat ottaneet eniten lainaa ja seuraavaksi eniten sosiaali- ja terveystieteiden opiskelijat. Molemmat näistä aloista ovat hyvin naisvaltaisia. Sen sijaan suurimmalla koulutusosalalla eli tekniikan ja liikenteen koulutusosalalla opiskelijat ottivat merkittävästi harvemmin lainaa. Tekniikan ja liikenteen ala on hyvin miesvaltainen.

Taulukko 6.6. Ammatillisessa koulutuksessa olevien opintolainaa ottaneiden ja lainaa ottamattomien vertailu (%).

	Opintolainaa ottaneet	Ei opintolainaa
Nainen	62,5	48,2
Ikä (mediaani)	21	18
Asuu vanhempiensa taloudessa	17,2	64,3
Yksinhuoltajan lapsi	40,8	26,6
Isän työmarkkina-asema: työllinen	62,3	81,5
Äidin työmarkkina-asema: työllinen	53,9	74,5
Aikaisempi suoritettu tutkinto	35,9	16,6
Peruskoulun jälkeen, ennen kyselyhetken aik. koulutuksen aloittamista		
Työllisenä	21,9	7,2
Työttömänä	14,1	4,2
Työtön, työpajatoiminnassa tai työharjoittelussa työmarkkinatuella	22,7	6,3
Saanut toimeentulotukea		
Kesällä	23,1	3,5
Lukuvuoden aikana	21,0	4,6

Lähde: Opiskelijakysely.

Ammatillisessa koulutuksessa opiskelevat opintolainaa ottaneet ovat kyselymme perusteella noin kolme vuotta vanhempia kuin ilman lainaa opiskelevat. Tämä heijastuu luonnollisesti myös muihin näiden kahden ryhmän välisiin eroihin. Opintolainaa ottaneet asuvat huomattavasti harvemmin vanhempiensa kanssa samassa taloudessa kuin ne, jotka eivät ottaneet lainaa. Lisäksi opintolainaa ottaneet ovat useammin suorittaneet jo yhden tutkinnon ja/tai he ovat olleet työelämässä ennen nykyisen koulutuksen aloittamista. Lainaa ottaneilla on enemmän sekä työllisyys- että työttömyyskokemuksia. Opintolainaan turvautuneiden ammattiin opiskelevien vanhemmista useampi on yksinhuoltaja kuin niiden, jotka eivät ole ottaneet opintolainaa. Lisäksi vanhempien työmarkkina-asema poikkeaa tilastollisesti merkittävästi näiden ryhmien välillä: lainaa ottaneiden vanhemmat ovat merkittävästi harvemmin ansiotyössä verrattuna ilman lainaa olevien opiskelijoiden vanhempiin. Vaikuttaakin siltä, että opintolainaa ottaneet eivät saa vanhemmiltaan yhtä säännöllistä taloudellista tukea kuin lainaa nostamattomat. Tästä huolimatta kolme neljästä kodin ulkopuolella asuvasta ja lainaa ottaneesta ilmoittaa saavansa jotakin tukea vanhemmiltaan (säännöllistä tai satunnaista rahallista tukea, apua laskujen maksuun tai asumismenojen rahoittamista).

Lainaa ottaneiden kokemus omasta taloudellisesta tilanteesta on merkittävästi negatiivisempi kuin niiden, jotka eivät ole ottaneet opintolainaa. Lähes 70 prosenttia ammatillista tutkintoa varten lainaa ottaneista ilmoittaa, että on kokenut merkittäviä taloudellisia vaikeuksia opintojensa aikana. Ilman lainaa opiskelevista näin toteaa joka viides. Taloudellisten vaikeuksien kokeminen heijastuu myös toimeentulotuen tarpeeseen. Useampi kuin joka viides lainaa ottaneista on ollut toimeentulotuen saaja sekä lukuvuoden että kesäloman aikana.

Monien opiskelijoiden mielestä opintotuki on riittämätön ja epäoikeudenmukainen. On luonnollista, että kun opintolainan käyttö on verraten harvinaista ja mielipiteet opintotukijärjestelmästä ovat yleisestikin sangen kielteisiä, opintolainaa ottaneista yli 70 prosenttia on täysin eri mieltä väittämästä, että opintotuen taso on riittävä toisella asteella. Ilman lainaa opiskelevista tätä mieltä on 56 prosenttia vastanneista. Sen sijaan opintotukea koskevaan väittämään ”opintotukijärjestelmä on oikeudenmukainen toisella asteella” lainaa ottaneiden ja sitä ottamattomien välillä ei ole suurta eroa. Väittämästä täysin eri mieltä olevien osuus on kummassakin ryhmässä suuri, mutta ammattiin opiskelevien, itsenäisesti asuvien lainaa ottaneiden ja ottamattomien välillä on vain hyvin pieni ero (45 prosenttia lainaa ottaneista ja 42 prosenttia ilman lainaa opiskelevista on täysin eri mieltä).

Takausvastuunäkökulma toisen asteen opintolainoihin

Laman myötä nopeasti heikentynyt työllisyystilanne vaikeutti merkittävästi opintovelallisten mahdollisuutta maksaa takaisin opintolainansa (Ruotsalainen 1999). Työmarkkinatilanteen heikentyminen kohdistui erityisen voimakkaasti opiskeluaikaiseen työssäkäyntiin (Häkkinen ja Uusitalo 2003) ja juuri työmarkkinoille

siirtymässä olleisiin nuoriin (Hämäläinen ja Hämäläinen 2005). Huono työmarkkinatilanne tarkoitti opintolainojen takaisinmaksun vaikeutumista ja takausvastuun perusteella valtion maksettavaksi tulevien lainojen määrän nopeaa kasvua. Valtion takausvastuu realisoituu silloin, jos henkilö ei suoriudu pankin kanssa tekemästään lainan takaisinmaksusopimuksesta, jolloin pankki irtisanoo opintolainan ja valtio takaajana maksaa sen pankille. Takausvastuiden hallinto on vuodesta 1994 lähtien ollut Kelalla. Kela hoitaa lainan suorituksen pankille ja perii myöhemmin summan lainansa kanssa vaikeuksiin joutuneelta henkilöltä.

Taulukossa 6.7 on esitetty lyhyesti opintolainojen ja takausvastuiden historiaa viimeiseltä 10 vuodelta. Taulukon aikasarjat kuvaavat koko opintotukijärjestelmää, eivät pelkästään toisen asteen lainoja ja niiden takausvastuita. Vaikka opiskelijoiden määrä on kasvanut 25 prosenttia tarkastelujaksolla 1995–2005, opintovelallisten määrä on samaan aikaan vähentynyt yli 20 prosenttia. Opintovelallisten kokonaismäärä oli suurimmillaan juuri ennen lamaa ja vuoden 1992 opintotukiuudistusta: opintovelallisia oli tuolloin lähes puoli miljoonaa (Opintoetuustilasto 2003/04). Opintolainojen suosion hiipuminen opintojen rahoituskeinona näkyy opintovelallisten määrän laskun lisäksi opintolainakannan vieläkin rajumpana laskuna. Lainakanta on supistunut vuodesta 1995 nimellishintaisena 30 prosenttia ja reaalisesti noin 40 prosenttia.

Taulukko 6.7. Opintovelat ja takausvastuut 1995–2005.

Vuosi	Opintovelallisten määrä	Opintolainakanta ^a	Valtion takausvastuumenot ^a	Perintään joutuneet lainat ^b	Perinnässä olevat henkilöt	Valtion takaisin perimä pääoma ja korko yhteensä ^a
1995	419 827	2 142,8	29,5		24 214	
1996	402 864	2 022,1	22,7	4 770	26 860	
1997	391 602	1 894,6	24,7		29 863	
1998	389 602	1 812,2	20,9	5 072	31 992	10,1
1999	383 766	1 726,5	22,7	5 522	34 256	11,2
2000	376 589	1 617,2	25,7	6 275	36 643	12,3
2001	368 098	1 528,1	27,2	6 734	39 233	14,6
2002	354 881	1 405,0	27,2	6 695	41 626	16,4
2003	339 846	1 352,6	19,2	4 905	42 258	18,0
2004	328 523	1 321,9	20,0	4 944	42 616	18,9
2005		1 299,8	18,2	4 587		20,8

^a Milj. e vuoden 2005 rahassa.

^b Perintään joutuneet lainat kuvaavat lainojen määrää, ei henkilöiden määrää. Henkilöiden määrä on tarkasteluvuodesta riippuen ollut 400–600 pienempi kuin lainojen määrä. Henkilöiden määrästä ei ole saatavilla yhtenäistä aikasarjaa.

Lähde: Opintoetuustilasto 2004/05 ja Kelan aktuaari- ja tilasto-osasto.

Lainan ottajien määrän ja samalla lainakannan pienenemisen syyt 1990-luvulla olivat laajan työttömyyden aiheuttama epävarmuus, lainojen muuttuminen markkinaehtoiseksi ilman valtion korkotukea, samaan aikaan kuin korot nousivat merkittävästi. Laman aikana syntyi uusi opiskelijakulttuuri, jossa opintolainaa ei enää aikaisempien vuosikymmenten tapaan mielletty osaksi opintotukijärjestelmää. Siinä missä 1970- ja 1980-luvuilla opiskelijat ajattelivat, että opintolainaa kannattaa ottaa, koska inflaation oletettiin syövän merkittävän osan lainapääomasta ja työllisyysnäkömät olivat erityisesti yliopistotutkinnon suorittaneille suotuisat, 1990-luvun alun jälkeen opiskelijoiden yleinen asenne opintolainaa kohtaan muuttui hyvin negatiiviseksi (ks. esim. Berndtson 2004). Asennemuutos on ollut suuri.

Työllisyystilanteen kohennuttua laman jälkeen opiskelijoiden työssäkäynti alkoi uudelleen yleistyä, jolloin uudet, aikaisempaa suuremmat opiskelijakohortit omaksuivat uuden opintojen aikaisen toimeentulon rahoitusjärjestelmän: suuremman opintorahan ja asumislisän, tulojen ja vanhempien taloudellisen tuen turvin oli mahdollista opiskella ilman lainaa. Laina on yleensä korkeakouluopiskelijoita koskevien tutkimusten mukaan rahoituskeinona viimesijainen työssäkäyntiin ja/tai vanhempien taloudelliseen tukeen verrattuna. Pekka Myrskylän (2006) mukaan työssäkäyvien opiskelijoiden määrä kahdeksankertaistui vuosien 1996 ja 2004 välillä, ja joka seitsemäs työllinen henkilö vuonna 2004 oli myös opiskelija.

Valtion vuosittain suorittamien opintolainojen määrä kaksinkertaistui vuosina 1990–1995. Laman aikana ennätystasolle kohonneet pankeille maksettavat takausvastuusuuritukset laskivat hieman 1990-luvun lopulla. Uusi huippu, noin 27 miljoonaa euroa, saavutettiin vuonna 2002. Tämän jälkeen takausvastuumenoissa on saavutettu laskeva trendi. Vuosittain maksettavien takausvastuiden suhde lainakantaan on ollut tarkastelujaksolla 1–2 prosenttia, ja vaikuttaa siltä, että tämäkin suhde on lähtenyt laskuun.

Vuositasolla perintään joutuneiden lainojen määrät ovat olleet 4 500:n ja 6 700:n välillä. Koska osalla lainaa ottaneista on useampi kuin yksi laina, henkilöiden määrä on 400–600 pienempi kuin lainojen määrä. Sekä henkilöiden että lainojen määrä on laskenut vuoden 2002 jälkeen. Kelan takausvastuuyksikkö pyrkii tekemään lainansa kanssa vaikeuksiin joutuneen henkilön kanssa takaisinmaksusopimuksen. Takausvastuuperinnässä olleiden henkilöiden määrä on kasvanut vuosi vuodelta, sillä perinnästä tehdyt sopimukset ovat usein pitkiä, jolloin perintään vuosittain joutuneet ovat tähän saakka lähinnä kasvattaneet perinnässä olevien henkilöiden määrää. Vuoden 2005 tietojen mukaan ensimmäistä kertaa perinnässä olleiden lainojen määrän ja saatavien yhteismäärän kasvu olisi pysähtynyt tai kääntynyt jopa hienoiseen laskuun. Kuitenkin lähes 43 000 henkilöä, joista suurin osa toisen asteen tutkinnon suorittaneita/keskeyttäneitä kuuluu opintolainojensa vuoksi vaikeuksiin joutuneisiin. Viimeisestä sarakkeesta nähdään, että perinnässä valtiolle takaisin saatujen opintolainarästisuoritusten summa oli vuonna 2005 ensimmäistä kertaa suurempi kuin takausvastuista aiheutuneet menot.

Orastavaan positiiviseen kehitykseen voi olla monia syitä. Syyt voivat liittyä työmarkkinoiden nopeasti parantuneeseen tilanteeseen aivan viime aikoina. Toisaalta siihen vaikuttavat lukuisat pienet muutokset, jotka on tehty 2000-luvulla nimenomaan valtion takausvastuiden kasvun hillitsemiseksi. Nämä muutokset ovat perustuneet opetusministeriön vuonna 2001 mietintönsä jättäneen Takausvastuutyöryhmän ehdotuksiin. Uudistuksilla on pyritty mm. lisäämään opiskelijoiden tietoisuutta siitä, että opintolainaa on nimenomaan lainaa, joka tulee maksaa takaisin. Tällaisia pienehköjä uudistuksia ovat olleet mm. luottorekisteritietojen tarkastaminen vuodesta 2002 alkaen. Mikäli hakijalla on luottorekisterissä merkintä maksuhäiriöstä, opintolainan valtiontakaus myönnetään vain perusteellisen selvityksen jälkeen. Lisäksi opintolainaa ei voi nykyisin enää nostaa yhdessä erässä vaan korkea-asteella kahdessa ja toisella asteella neljässä erässä lukuvuoden aikana. Tällä on pyritty rajoittamaan suurien opintolainasummien kertymistä esimerkiksi opintonsa keskeyttäneille. Vuoden 2003 syyslukukaudesta alkaen opiskelijan on pitänyt maksaa jo opiskeluaikana yksi prosentti opintolainan korosta ja vain ylimenevä osa korosta on pääomitettu. Tähän päädyttiin, koska epäiltiin, että osa opiskelijoista ei mieltänyt opintolainan olevan takaisin maksettavaa lainaa. Tämä johtuu siitä, että 1990-luvun opintotuki uudistuksista lähtien opintolainan koko korko oli pääomitettu ja se lankesi maksettavaksi ensimmäistä kertaa vasta opintojen päätyttyä. Pieni korjaus pääomitukseen tehtiin vielä niin, että korot lisätään pääomaan vielä yhdeltä lukukaudelta viimeisen opintotukilukukauden jälkeen, jotta heti valmistumisen jälkeiset työllistymisongelmat eivät johtaisi vaikeuksiin lainan takaisinmaksussa alussa.

Taulukossa 6.8 on kuvattu takausvastuiden jakautuminen eri koulutusasteille vuonna 2005. Totesimme edellä lukiolaisten lainojen osuudeksi noin kaksi prosenttia, mikä on hyvin lähellä heidän osuuttaan myös perintään ajautuneista henkilöistä. Toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa olleet tai kyseisen koulutuksen keskeyttäneet ovat yliedustettuina perintään joutuneista. Kaikista perintään joutuneista ammatillisen tutkinnon suorittajien osuus on yli 60 prosenttia, kun heidän osuutensa lainaa ottaneista on noin kolmannes. Ammattikorkeakouluissa ja yliopistoissa opiskelevista puolestaan lähes samansuuruinen lainaa ottavien osuus johtaa merkittävästi harvemmin lainan takaisinmaksuongelmiin.

Taulukko 6.8. Valtion maksamat opintolainojen takaussuoritukset pankeille koulutusasteen mukaan vuonna 2005.

	Henkilöt	Osuus (%)
Lukio	114	3
Ammatillinen koulutus	2 681	64
Ammattikorkeakoulu	503	12
Yliopisto	242	6
Muut (muut oppilaitokset, ulkomailla opiskelleet tai oppilaitostieto puuttuu)	647	15
Yhteensä	4 187	100

Lähde: Kelan aktuaari ja tilasto-osaston opintotukirekisterit.

Toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittajat ovat siis yliedustettuina maksuvaikeuksiin joutuneiden opintovelallisten keskuudessa. Tarkempi tarkastelu toisen asteen tutkinnon perusteella opintolainaa saaneiden ja sen kanssa vaikeuksiin joutuneiden keskuudessa osoittaa, että suurin osa lainansa kanssa vaikeuksissa olevista on ottanut lainansa varsin nuorina. Valtaosalla perintäreskontraan merkityistä ammatillisen tutkinnon suorittaneista (tai tällaisen tutkinnon keskeyttäneistä) on ongelmia lainan takaisinmaksussa heidän ollessaan 20–24-vuotiaita (57 prosenttia), seuraavaksi eniten 25–29-vuotiailla (noin neljännes). (Kelan aktuaari- ja tilasto-osaston erillisselvitykset vuodelle 2005.) Takausvastuita koskevista tilastoista havaitaan, että valtaosassa takajan maksettaviksi päätyvien opintolainojen viimeinen erä on nostettu 3–4 vuotta sitten. Tämä tarkoittaa sitä, että valtaosa perintään ajautuvista ongelmalainoista on nostettu alle 20-vuotiaana, osa jopa alle 18-vuotiaana. Lainaa ottaneiden suurin ryhmä sekä ammatillisessa että lukiokoulutuksessa ovat 19-vuotiaat (Opintoetuustilastot 2004/05). Alaikäisiä eli 17-vuotiaita tai tätä nuorempia lainan ottajia oli ammatillisessa koulutuksessa noin 1 900 vuonna 2003 ja noin 1 600 vuonna 2004.

Puhtaan teoreettisesti opintolaina on järkevä investointituki silloin, kun opintolainan korko on alhaisempi kuin sijoituksen (koulutuksen) tuotto koulutuksen jälkeen. Koulutuksen tuottoon vaikuttavat yksilön työllisyysnäköymät sekä odotettu ansiotaso koulutuksen jälkeen. Kansainvälinen opintojen rahoitusta koskeva kirjallisuus ei käsittele opintolainaa toisen asteen opiskelijoiden tukena, vaan opintolainasta puhutaan osana korkea-asteen koulutuksen rahoitusta. Tähän on syynä se, että toisen asteen opintojen aikainen toimeentulo on useimmiten järjestetty vanhempien tulojen ja/tai mahdollisesti lapsilisäjärjestelmän kautta (Blöndal ym. 2002). Liitetaulukossa on kuvattu oppivelvollisuusiän, peruskoulun päättymisiän, ammatillisen koulutuksen vaiheen sekä lapsilisäjärjestelmien piirteitä Euroopassa. Liitetaulukosta nähdään, että hyvin monet maat hoitavat toisen asteen koulutuksen aikaisesta opintojen rahoituksesta joko alkuvaiheen tai koko opiskeluvaiheen lapsilisäjärjestelmän kautta. Jopa Pohjoismaiden välillä käytännöt vaihtelevat tässä suhteessa. Erilaisissa eurooppalaisissa variaatioissa lapsilisäjärjestelmästä on mm. ehtoja, että lapsilisää maksetaan niin kauan kuin henkilö on toisen asteen (jopa korkea-asteen) opiskelija tai että on olemassa erillinen opintotukijärjestelmä, jossa etuus on lapsilisän suuruinen. Tällöin etuus voidaan rajata pois ei-opiskelevilta nuorilta.

Opintolaina osana opintojen aikaisen toimeentulon rahoitusta perustuu ajatukseen, että koulutus on yksilön vapaaehtoinen investointi omaan tulevaisuuteen. Suomessa toisen asteen tutkinnon suorittaminen on vapaaehtoista: mikäli pystyy itse tai vanhempiensa tukemana elättämään itsensä, koulutukseen osallistuminen ja tutkinnon suorittaminen ei ole oppivelvollisuuden suorittamisen jälkeen pakollista. Vuosina 1996 ja 1997 toteutetut nuorten työmarkkinatukea koskevat lakimuutokset tekivät koulutukseen osallistumisesta sosiaaliturvan saantiehtojen näkökulmasta velvoittavaa niille alle 25-vuotiaille, jotka eivät ole vielä suorittaneet toisen asteen ammatillista tutkintoa (ylioppilastutkinto ei ole riittävä koulutus työmarkkinatuen näkökulmas-

ta).²⁹ Pian näiden kahden samansisältöisen lakimuutoksen jälkeen nuoria ja koulutusta tutkineet Vehviläinen (1998) ja Martti (1999) tulkitsivat lakimuutosta siten, että toisen asteen koulutus muuttui lakimuutosten myötä oikeudesta velvollisuudeksi, jopa pakoksi. Työmarkkinatukilainsäädännön tiukennuksista huolimatta työmarkkinoille on lakimuutosten jälkeenkin tullut henkilöitä, joilla ei ole toisen asteen koulutusta. Tilastokeskuksen mukaan ilman peruskoulun jälkeistä koulutusta vuonna 2005 on 25-vuotiaista 14 prosenttia ja 22-vuotiaista 18 prosenttia.³⁰

Suomalaisessa yhteiskunnassa koulutusta arvostetaan ja työvoiman kysyntä kohdistuu koulutettuun työvoimaan, joten peruskoulun jälkeen ilman jatkotutkintoa jääminen on yksilölle itselleen huono valinta. Nuoret ovat tästä hyvin tietoisia, mihin viittaa se, että 98 prosenttia nuorista hakee koulutukseen peruskoulun päättyessä. Kuvaa vahvistaa edellä luvussa 5.3 raportoidut opiskelijoiden hyvin yksimieliset näkemykset siitä, että koulutukseen hakeutuminen on ollut heille itsestään selvä asia. Koulutuksen ulkopuolelle jättäytymiseen ei ole varaa. Vaikka koulutusta ei voida pitää pakollisena, kouluttautumatta jättäytyminen ei kuitenkaan ole nuorelle todellinen vaihtoehto.

Edellä esitettyä taustaa vasten toisen asteen opintolainajärjestelmää tulisi pyrkiä arvioimaan ainakin kaikkein nuorimpien opiskelijoiden osalta. Työttömyysriski valmistumisen jälkeen on suurempi toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittaneilla kuin korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla. Tämä pienentää koulutusinvestoinnista saatavaa tuottoa. Toisaalta ammatillisen tutkinnon suorittaneiden työttömyysriski on kuitenkin pienempi kuin pelkän perusasteen tutkinnon varassa työmarkkinoille pyrkivillä. Nuorten toisen asteen opiskelijoiden suuri yliedustus opintolainansa kanssa vaikeuksiin joutuneista viittaa kuitenkin siihen, että koulutuksen tuotto ei kaikkien kohdalla ole realisoitunut ja työmarkkinoille siirtymisessä on vaikeuksia. Tämä antaa aiheutta epäillä, pitääkö opintolainan sisältyä alaikäisten, alle 18-vuotiaiden opintojen rahoitusjärjestelmään.

6.3 Toisen asteen opiskelijoiden näkemykset opintotuesta

Opiskelijakyselyssämme kysyttiin myös opiskelijoiden näkemyksiä opintotuesta toisella asteella. Kysymykset esitettiin väittämien muodossa, ja niistä keskeisimmät liittyivät opintotuen riittävyteen ja toisen asteen opintotukijärjestelmän oikeudenmukaisuuteen. Väittämien analysointia vaikeuttaa merkittävästi se, että suuri osa sekä opintorahan saajista että järjestelmän ulkopuolella olevista pitää toisen asteen

29 Lakimuutoksista on tehty kaksi arviointitutkimusta (Aho ja Vehviläinen 1997; Hämäläinen 2006), joista löytyy myös tarkka kuvaus lakimuutoksen sisällöstä.

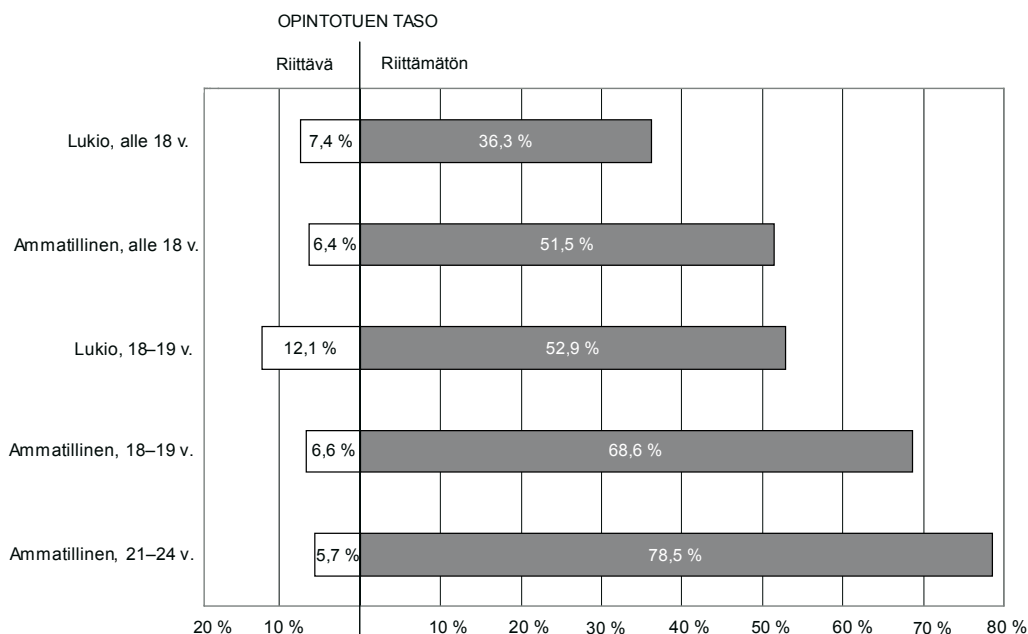
30 Tiedot perustuvat Tilastokeskuksen toimittamaan laskelmaan. Ensimmäistä perusasteen jälkeistä tutkintoa suoritetaan vielä 22 ikävuoden jälkeenkin. Mikäli 22-vuotiaiden tutkintoa suorittamattomien osuus olisi pienempi kuin 25-vuotiaiden, tämä osoittaisi kouluttautumisen lisääntyneen vuonna 1998 perusasteelta päässeiden kohortissa, mikä puolestaan olisi yksi pieni indikaattori siitä, että 1990-luvun puolivälin lakimuutoksilla olisi ollut vaikutusta kouluttautumisen kasvuun. Tätä ei kuitenkaan havaita.

opintotukea riittämättömänä ja epäoikeudenmukaisena. Esimerkkinä ohessa kuviossa 6.7 on kuvattu opintotuen riittävyyttä kuvaavia mielipiteitä erikseen lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa kolmessa eri ikäryhmässä.

Yleiskuva on, että lukiolaisten käsitys opintotuesta on aavistuksen positiivisempi, mutta lukiolaisista niiden osuus, jotka eivät ole ottaneet kantaa järjestelmää koskeviin väittämiin, on suurempi. Tuen tasoa riittävänä pitävien osuus on ammatillista tutkintoa suorittavista kaikissa ikäryhmissä hyvin pieni, vain 6–7 prosenttia vastanneista. Sen sijaan tukea riittämättömänä pitävien osuus kasvaa iän myötä huomattavasti. Ne jotka saavat opintotukea, suhtautuvat sen riittävyyteen huomattavasti negatiivisemmin kun ne, jotka eivät saa tukea. Omassa kotitaloudessa asuvista ammatillista tutkintoa suorittavista 85 prosenttia on sitä mieltä, että tuen taso on riittämätön. Tätä voidaan tulkita siten, että niillä henkilöillä, jotka ovat olleet jollain tavoin tekemisissä opintukijärjestelmän kanssa, näkemys tuen riittävyydestä on kaikkein negatiivisin.

Yhteenvedona opintotuen riittävyyttä ja oikeudenmukaisuutta koskevista väittämistä voidaan sanoa, että käsitys opintotukijärjestelmästä on hyvin negatiivinen koko toisen asteen opiskelijajoukossa. Positiivisin asenne on niillä, jotka asuvat kotona vanhempiensa taloudessa ja jotka ilmeisesti eivät vielä kannu vastuuta omasta taloudenpidostaan. Sen sijaan erityisesti niiden mielestä, joilla on etuusjärjestelmästä kokemusta, tuki ei ole riittävä eikä järjestelmä oikeudenmukainen.

Kuvio 6.7. Opintotuen riittävyys toisella asteella -väittämän tuloksia.

6.4 Opiskelijoiden ansiotulot

Opiskelijoiden mahdollisuus ansiotyöhön lomien tai lukuvuoden aikana paranee iän karttuessa. Tilastokeskuksen vuotta 2004 koskevien opiskelijoiden työssäkäyntiä kuvaavien tietojen mukaan 17-vuotiaista³¹ joka kuudes opiskelija, 20-vuotiaista joka kolmas ja 24-vuotiaista joka toinen kävi opintojen ohessa ansiotyössä. Erityisesti itsenäisesti asuville opiskelijoille ansiotyö voi olla tärkeä keino täydentää toimeentuloa. Vuoden aikana työssäkäyvien opiskelijoiden osuus lukiassa opiskelevista on säilynyt vuosina 1999–2004 noin viidenneksenä kaikista lukiolaisista (Oppilaitostilastot 2005). Ammatillisessa koulutuksessa olevat ovat koko tarkastelujakson olleet enemmän ansiotyössä kuin lukiolaiset. Työssäkäyvien osuus kaikista ammatillisessa peruskoulutuksessa olevista kasvanut (taulukko 6.9). Vuonna 2003 työllisten osuus oli 37 prosenttia.

Taulukko 6.9. Työssäkäyvien opiskelijoiden osuus vuosina 1999–2003^a (%).

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Lukio	20,7	21,6	21,7	21,1	20,2	20,5
Ammatillinen	31,1	33,5	34,7	35,4	37,0	

^a Vuoden 2004 tieto ammatillisen koulutuksen osalta ei ole vertailukelpoinen aikaisempien vuosien kanssa, sillä vuoden 2004 opiskelijamääritelmissä ovat mukana myös oppisopimuskoulutusta ja näyttötutkintoja tekevät.

Lähde: Tilastokeskus, oppilaitostilastot 2005.

Opintotuen ehtona on, että opiskelu voidaan katsoa päätoimiseksi ja että opiskelijalla on tarve taloudelliseen tukeen. Opintotuen säännösten mukaan opiskelijan omat tulot voivat siten vaikuttaa opintorahan saantiin. Opiskelijoille on vuodesta 1998 alkaen määritelty ns. vapaan tulon rajat kalenterivuodeksi.³² Opiskelijan on itse huolehdittava, etteivät hänen vuositulonsa ylitä tulorajaa. Varsinainen tulovalvonta tehdään jälkikäteen verotustietojen perusteella. Mikäli opiskelijan ansiotulot ovat olleet liian suuret maksettuun tukeen nähden, tukea peritään takaisin. Vapaaehtoinen palauttaminen on opiskelijalle edullisempi ratkaisu kuin takaisinperintä, sillä takaisin perittävään summaan lisätään 15 prosentin korotus. Korotuksella on pyritty vähentämään opintorahan käyttöä ilmaisena lainana ja ohjaamaan opiskelijoita omien tulojensa huolelliseen seurantaan (HE 143/2000). Vuoden 2004 tuloihin perustuvassa takaisinperinnässä annettiin noin 35 000 henkilölle päätösehdotus, joista noin neljännes oli selvitysten perusteella aiheettomia. Tuen takaisinperintään asti ajautuneista

31 Käytännössä 17-vuotiaat ovat lukiolaisia ja ammatillisen peruskoulutuksen suorittajia.

32 Tulorajan suuruus vaihtelee tukikuukausien ja tuettomien kuukausien määrän mukaan. Jokaista tukikuukautta kohden opiskelija voi ansaita 505 euroa ja tuetonta kuukautta kohden 1 515 euroa. Jos opiskelija nostaa esimerkiksi 9 kk opintotukea vuoden aikana, hänellä voi olla muita tuloja 9 090 euron verran. Ennen opintojen aloittamista tai heti opintojen päättymisen jälkeen ansaitut tulot jätetään huomioimatta.

opiskelijoista enemmistö (lähes 80 prosenttia) on luonnollisesti ammattikorkeakoulu- ja yliopisto-opiskelijoita, joilla keskimääräiset työkuukaudet ja vuositulot ovat merkittävästi suuremmat kuin toisen asteen opiskelijoilla.

Opiskelijakyselyyn vastanneiden lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien välillä ei ole suuria eroja kesätöissä tai opiskelun aikaisessa ansiotyössä. Noin joka kolmas kummassakin ryhmässä ilmoitti käyneensä edellisen kuuden kuukauden aikana joko satunnaisesti tai säännöllisesti töissä. Säännöllisesti lukuvuoden aikana työssäkäyviä on sekä lukiossa että ammatillisessa koulutuksessa noin joka kymmenes opiskelija. Säännöllisen työajan työtunnit ovat lukiolaisilla merkittävästi vähäisempiä kuin ammattiin opiskelevilla. Lukiolaisilla mediaani on 7,5 tuntia ja samaan ikäryhmään (alle 20-vuotiaisiin) kuuluvilla ammattiin opiskelevilla 11 tuntia. Ilman ikärajausta ammatillisessa koulutuksessa olevista säännöllistä ansiotyötä tekevien työtunnit nousevat 14 tuntiin viikossa. Kesälomalla työssäkäyvien osuus on noin 60 prosenttia. Kyselyn osuuksissa on selvä ero Tilastokeskuksen rekisteritietoihin, mikä johtuu sekä määritelmä- että otantaeroista.

Ansiotulojen merkitystä opintojen aikaisen toimeentulon turvaajana voidaan pitää vähäisenä alle 20-vuotiaiden toisen asteen opiskelijoilla. Tähän viittaa edellä esitetty tieto siitä, että säännöllistä ansiotyötä tekee vain noin 10 prosenttia vastaajista (taulukko 6.10). Säännöllisessä ansiotyössä olevilla ansiotulojen mediaani kuukaudessa on 200 euroa ja satunnaisessa ansiotyössä olevilla 100 euroa kuukaudessa. Kesätöiden ansioita ei kyselyssä tiedusteltu.

Taulukko 6.10. Toisen asteen opiskelijoiden työssäkäynti (%).

	Lukio	Ammatillinen
Ei ansiotyössä lukuvuoden aikana	66,0	65,3
Ansiotyössä lukuvuoden aikana		
– säännöllisesti	11,7	9,5
– satunnaisesti	22,2	25,2
Ansiotyössä kesällä 2005	61,3	59,9

Lähde: Opiskelijakysely.

7 OPISKELIJOIDEN KOKEMA TOIMEENTULO

7.1 Taloudellisen aseman kokeminen

Opiskelijoiden ja aivan erityisesti toisen asteen opiskelijoiden toimeentulo ja mahdolliset toimeentulon ongelmat, kuten tuloköyhyys, ovat vaikeasti tutkittavissa ja tulkittavissa. Tyypillisesti tulonjakoa ja tuloköyhyyttä tarkastelevissa tutkimuksissa ei opiskelijoita oteta ollenkaan huomioon. Tähän on useita syitä – sekä periaatteellisia että hyvin käytännöllisiä (Kuoppala ym. 1996; Hämäläinen 2004). Periaatteelliset kysymykset liittyvät opiskelun investointiluonteeseen. Opiskeluajan nähdään olevan välivaihe ihmisen elinkaarella; sen aikana hän hankkii inhimillistä pääomaa vaihdettavaksi suurempiin ansioihin tulevaisuudessa. Näin ollen opiskelun ajatellaan olevan vapaaehtoista pidättäytymistä nykyisestä kulutuksesta. Köyhyyden käsitteen näkökulmasta ajatus vapaaehtoisesta köyhyydestä on pulmallinen (Kuoppala ym. 1996).

Ongelmia liittyy myös tulojen mittaamiseen. Ensinnäkin pitää päättää, miten suhtaudutaan opintolainaan opiskelijan tulona. Joissakin suomalaisissa tulonjakotutkimuksissa on otettu huomioon opintolaina opiskelijan tulona, mutta suurimmassa osassa tutkimuksista laina on jätetty tulolaskelman ulkopuolelle (Kuoppala ym. 1996). Toinen ongelmallinen tulolähde on vanhempien taloudellinen tuki. Sekä yliopistoissa että ammattikorkeakouluissa opiskelevat ilmoittavat Berndtsonin (2004) tutkimuksessa, että vanhempien tuki³³ on tärkeämpi osa opintojen rahoitusta kuin opintolaina. Opintotukijärjestelmän alle 20-vuotiaita, toisen asteen opiskelijoita koskevat vanhempien tulorajat johtavat siihen, että vanhempien taloudellinen tuki on usein ainoa tulonlähde, ei vain vanhempiensa taloudessa asuville vaan myös itsenäisesti asuville opiskelijoille. Lisäksi voidaan olettaa, että toisen asteen opiskelijoilla, joilla ansiotulojen saamisen mahdollisuudet ovat merkittävästi heikommat kuin korkeakouluopiskelijoilla, vanhemmilta saatava suora tuki on merkittävämpi rahoituslähde kuin korkeakouluopiskelijoilla.

Toisen asteen opiskelijoiden taloudellisen aseman tarkastelun vaikeutta lisää ryhmän heterogeisuus. Mukana on niin 16-vuotiaita erittäin hyvätuloisessa perheessä lukio-opintojaan suorittavia kuin pakon edessä oman talouden yksin perustamaan joutuneita nuoria tai jo oman perheen perustaneita puolison palkkatulojen varassa opintojaan suorittavia henkilöitä. Näiden ryhmien köyhyysriskissä on merkittävä ero. Toisen asteen opiskelijoista kaikkein nuorimpien asemaa tulonjaossa tulisi siis tarkastella lähinnä lapsiköyhyyden näkökulmasta (ks. Bradbury ja Jäntti, 2001).

Suomessa tulonjakotutkimukset perustuvat yleensä Tilastokeskuksen tulonjakotilastoon. Kyseisessä aineistossa toisen asteen opiskelijoiksi ovat tunnistettavissa vain ne, jotka ovat saaneet opintotukea. Kuten luvussa 6 todettiin, vain harvat saavat opintorahaa ja/tai asumislisää lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa, joten vain pieni osa

33 Puolison kanssa samassa taloudessa asuvilla puolison tuki on merkittävä tulojen lähde. Tuloköyhyydestä tarkasteluissa näkökulma on kotitaloudessa, jolloin puolison tulot tulevat paremmin huomioituksi kuin yksin asuvien, mutta vanhemmilta tukea saavien opiskelijoiden tulot.

toisella asteella opiskelevista nuorista on tunnistettavissa tätä kautta opiskelijoiksi. Luonnollisesti tulonjakoaineistoa koskevat kaikki samat opiskelijan toimeentulon mittaamista vaikeuttavat asiat kuin muitakin aineistoja.

Tässä tutkimuksessa tuloköyhyysasetelma ei ole järkevä, ja käytettävissä olevien aineistojen avulla sitä ei ole edes mahdollista toteuttaa edellä mainituista periaatteellisista ja käytännöllisistä syistä. Sen sijaan pyrimme tarkastelemaan yksilön kokemusta omasta ja perheensä taloudellisesta hyvinvoinnista useamman subjektiivisen mittarin avulla. Tarkastelussa pyritään kuitenkin huomioimaan subjektiivisten mittareiden rinnalla erilaisia henkilön ja perheen tuloja kuvaavia tietoja, sillä henkilön subjektiivista kokemusta sellaisenaan ei voida pitää vaikkapa opintotuen riittämättömyyden mittarina. Tarkastelemme myös toimeentulotukiasiakkuutta yhtenä indikaattorina toimeentulo-ongelmista. Opiskelijoille toimeentulotuki ei kuitenkaan voi olla pääasiallinen mittari, sillä pääsääntöisesti opiskelijat, ja varsinkin nuoret toisen asteen opiskelijat, joiden vanhemmat ovat elatusvelvollisia, eivät saa toimeentulotukea. Lisäksi on hyvin luultavaa, että vanhempiensa taloudessa asuvat toisen asteen opiskelijat eivät ole aina edes tietoisia vanhemmilleen maksetusta toimeentulotuesta.

Opiskelijoita koskevista tutkimuksista Kuoppalan ym. julkaisu (1996) on ollut edelläkävijä yhdistäessään erilaisia toimeentuloa kuvaavia subjektiivisia ja objektiivisia mittareita. Heidän tutkimuksessaan havaittiin, että opiskelijat olivat usein tuloköyhyysmittarein mitattuna köyhiä, mutta subjektiivisten köyhyysmittareiden mukaan opiskelijoiden köyhyysaste oli joko samalla tai jopa alemmalla tasolla kuin koko väestön köyhyysaste. Näin ollen opiskelijat itsekin kokevat niukan toimeentulonsa elämänvaiheeseen kuuluvana välivaiheena.

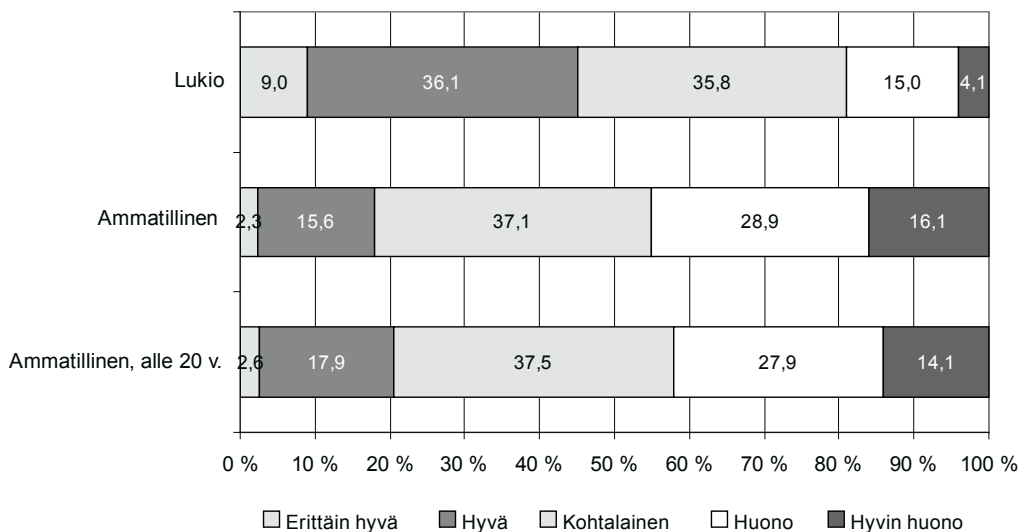
Opiskelijoiden suhteellista asemaa tulonjaossa on rekisteriaineiston valossa tarkastellut Hämäläinen (2004). Tässä tutkimuksessa pienituloisten osuus on laskettu opiskelijoille koulutusasteen mukaan eriteltynä. Toisen asteen opiskelijat ovat tässä tutkimuksessa sangen ongelmallinen ryhmä, sillä käytettävissä olevat tulot on voitu laskea vain niille henkilöille, jotka ovat muuttaneet pois vanhempiensa taloudesta. Tämä koskee rekisteriaineiston mukaan (vaihdellen eri vuosina) vain 3–5 prosenttia lukiolaisista. Sama rajoite koskee luonnollisesti ammatillisessa koulutuksessa olevia, sillä myös heistä valtaosa asuu vanhempiensa taloudessa alle 20-vuotiaana. Opintolainaa ei ole laskettu opiskelijoiden tuloksi. Kaikkien opiskelijoiden köyhyysaste vaihteli vuosina 1995–1999 noin 22 ja 28 prosentin välillä, kun mittarina käytetään 50 prosenttia ekvivalenttitulon mediaanista.³⁴ Lukiolaisista tuloköyhiä oli 73–80 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevista 27–35 prosenttia. Ammatillisessa koulutuksessa olevien ikäjakauma vaikuttaa merkittävästi saatuun tulokseen, sillä heillä työllisyyskuukausia oli selvästi enemmän kuin lukiolaisilla ja yli 20-vuotiaiden suuri osuus nostaa myös heidän saamansa opintotuen tasoa. Hämäläinen huomauttaa (2004, 49), että opiskelijoiden pienituloisuuden lisääntymisen taustalla voi olla se,

34 Ekvivalenttitulo tarkoittaa tulokäsitettä, jossa kotitalouden tulot on jaettu kotitalouden kulutusyksiköille. Tämä mahdollistaa erikokoisten perheiden ja eri perherakenteiden vertailun keskenään.

että toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa opiskelevista yhä suurempi osa asui vanhempien talouden ulkopuolella lähestyttyessä 2000-lukua. Tämän takana voi olla mm. vuosina 1997–1998 toteutettu muutos asumistuen tason määrätymisperusteissa sekä vuonna 1994 toteutettu kotipaikkalain muutos, joka mahdollisti opiskelijoiden kirjoilla olemisen opiskelupaikkakunnalla.

Toisen asteen opiskelijoille lähetetyssä kyselyssä kysyimme suoraan yksilön näkemystä omasta taloudellisesta tilanteestaan. Vastausasteikko on viisiportainen: *erittäin hyvä, hyvä, kohtalainen, huono ja hyvin huono*. Kuviossa 7.1 on kuvattu erikseen lukiossa ja ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevien subjektiivinen näkemys omasta toimeentulosta. Tämän lisäksi kuvioon on tehty ammatillisella puolella ikärajaus alle 20-vuotiaisiin opiskelijoihin, jotta lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelevia voitaisiin paremmin verrata keskenään. Kuvioista 7.1 nähdään, että toisen asteen opiskelijoiden kokemukseen toimeentulosta vaikuttavat niin koulutusväylä kuin ikäkin. Lukiolaisista erittäin hyväksi tai hyväksi toimeentulonsa kokee 45 prosenttia vastaajista. Ammatillisessa koulutuksessa olevilla oman taloudellisen asemansa hyväksi kokevia on merkittävästi vähemmän: kaikista ammatillisessa koulutuksessa olevista alle viidennes ja lukiolaisiin verrattuna noin viidennes. Ero ei selity sillä, että ammatillisessa koulutuksessa useammat olisivat vastanneet tulevansa toimeen kohtalaisesti, vaan heistä nimenomaan huonosti ja hyvin huonosti toimeentulevien osuus on merkittävästi suurempi kuin lukiolaisista. Eräs merkittävä selittäjä tässä on luonnollisesti se, että lukiolaiset asuvat huomattavasti yleisemmin vanhempiensa kanssa samassa taloudessa, ja ero asumismuodossa on tilastollisesti merkitsevä, vaikka huomioisimme opiskelijoiden iänkin. Tämä ei ole kuitenkaan ainoa selitys eroihin lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien subjektiivisten kokemusten välillä.

Kuvio 7.1. Taloudellisen tilanteen kokeminen lukiossa ja ammatillisessa peruskoulutuksessa opiskelevilla yleensä sekä erikseen ammatillisessa koulutuksessa opiskelevilla alle 20-vuotiailla.

Yliopisto- ja ammattikorkeakouluopiskelijoille suunnatuissa kyselyissä on myös kysytty subjektiivista kokemusta taloudellisesta hyvinvoinnista (Lempinen ja Tiilikainen 2001; Karjalainen 2003; Berndtson 2004; Viuhko 2006). Kysymysten muotoilut ovat hieman vaihdelleet kyselyittäin ja vastausvaihtoehdoissa on käytetty erilaisia sanallisia kuvauksia viisiportaisesta asteikosta.³⁵ Parhaiten vertailukelpoisia tämän tutkimuksen kanssa ovat vuosien 2000 ja 2006 EuroStudent-kyselyt, joista ensimmäisen tuloksia ovat raportoineet Lempinen ja Tiilikainen. Jälkimmäinen eli Viuhkon raportoima korkeakoulutettuja koskeva kysely on toteutettu lähestulkoon samaan aikaan tämän kyselyn kanssa. Kyselyiden kohderyhmät ovat kuitenkin hyvin erilaiset tämän tutkimuksen kohdejoukkoon verrattuna. Lukiolaisten antamien vastausten jakauma on hyvin lähellä vuonna 2000 yliopistossa opiskelleiden vastauksia ja hieman positiivisempi kuin vuonna 2006 yliopisto-opiskelijoiden raportoima toimeentulo. Huonoksi tai erittäin huonoksi toimeentulonsa kokevia on lukiolaisista hieman vajaa viidennes vastaajista. Tässä tutkimuksessa toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa vuonna 2006 olleet vastaajat kokivat toimeentulonsa heikoksi verrattuna samaan aikaan lukiossa olleisiin sekä vuosina 2000 ja 2006 yliopistossa ja ammattikorkeakoulussa olleiden raportoimiin kokemuksiin. Ammatillisessa koulutuksessa huonoksi tai erittäin huonoksi toimeentulonsa kokevia oli peräti 45 prosenttia vastanneista, ja vastaajien iän vakioiminen lukiolaisten kanssa samanikäisiin pudotti osuutta vain 3 prosenttiyksikköä.

Kyselyssämme oli kaksi väittämää, joiden vastauksia voidaan rinnastaa edellä kuvattuun suoraan kysymykseen taloudellisesta tilanteesta. Väittämät ”Olen kokenut merkittäviä taloudellisia vaikeuksia opintojeni aikana” sekä ”Tulen taloudellisesti toimeen huonommin kuin opiskelukaverini” korreloivat hyvin voimakkaasti edellä esitetyn toimeentulokysymyksen kanssa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että nämä kaksi tarkentavaa väittämää tuottavat hieman varovaisempia arvioita oman toimeentulon vaikeuksista. Kolmanteen mahdolliseen väittämään, jota voitaisiin käyttää tässä samassa yhteydessä eli ”Yllättävä, välttämätön menoerä (esim. 150 euroa lääkkeisiin) aiheuttaisi ongelmia taloudelleni”, on puolestaan valtaosa (2/3) opiskelijoista vastannut olevansa täysin samaa mieltä. Tähän voi olla syynä joko valitun esimerkkisumman suuruus suhteessa ryhmän pieniin tuloihin tai väittämän epämääräisyys taloudelle aiheutuviin ongelmiin nähden. Tätä kysymystä ei tulla hyödyntämään taloudellisten ongelmien mittarina toisen asteen opiskelijoiden toimeentulon tutkimisessa.

35 Esimerkiksi Berndtsonin (2004) tutkimuksessa kysymys on muotoiltu ”Kuinka helppoa tai vaikeaa Sinun/perheesi toimeentulo on?”. Vastausvaihtoehdot ovat ”helppoa, melko helppoa, vain pieniä vaikeuksia, melko vaikeaa tai erittäin vaikeaa”. Lempisen ja Tiilikaisen (2001) tutkimuksessa kysymys ja vastausvaihtoehdot ovat huomattavasti lähempänä tämän tutkimuksen kysymyksenasettelua. Tässä tutkimuksessa kysymys on ”Millaiseksi koet tämänhetkisen taloudellisen tilanteesi?” ja vastausvaihtoehdot ovat ”erittäin hyvä, hyvä, kohtalainen, huono tai hyvin huono”. On oletettavaa, että esimerkiksi nämä kaksi kysymystä ja vastausasteikot ovat verraten erilaisia vastaajien mielestä, sillä Berndtsonin tutkimuksessa korkeakouluopiskelijoiden vastausjakauma on 36 % / 29 % / 10 % / 18 % / 6 %, kun vastaavasti Lempinen ja Tiilikainen vuonna 2001 ovat saaneet ammattikorkeakouluopiskelijoille jakauman 7 % / 24 % / 42 % / 21 % / 6 % ja yliopisto-opiskelijoille 9 % / 33 % / 38 % / 16 % / 3 %. Merkittävä ero on ainakin siinä, miten vähän Berndtsonin keskimäiseen luokkaan *pieniä vaikeuksia* on vastattu verrattuna Lempisen ja Tiilikaisen sekä tämän tutkimuksen keskimäiseen luokkaan *kohtalainen*. Asteikot vaikuttavat ilmeisen erilaisilta, eikä niitä tule verrata keskenään. Uusimmassa eli Viuhkon (2006) opiskelijatutkimuksessa kysymys ja vastausten jakauma ovat myös hyvin linjassa tämän tutkimuksen kanssa.

Kolmea samansuuntaista kysymystä voidaan hyödyntää niiden henkilöiden identifioimiseen, joilla taloudellinen tilanne edustaa ääripäitä eli on joko erittäin hyvä tai hyvin heikko. Muuttujista voidaan muodostaa summamuuttuja, joka saa arvon 3–15. Mitä suurempi luku on, sitä paremmin opiskelevalla nuorella menee taloudellisesti. Koko aineistolle laskettuna ilman mitään rajoituksia taloudellisen kokemuksen summamuuttuja saa keskiarvon 9,8 ja mediaani on 10. Annettu keskimääräinen arvo voidaan tulkita siten, että toisen asteen opiskelijat mieltävät tulevansa toimeen keskimäärin ainakin kohtalaisesti. Keskiarvo ja mediaani peittävät kuitenkin alleen vastausten laajan kirjon koulutuslinjojen ja eri asumismuotojen välillä. Ensimmäinen silmiinpistävä ero havaitaan lukiolaisten ja ammatillisessa koulutuksessa olevien toimeentulossa: lukiolaisille toimeentulon summamuuttuja saa arvon 10,9 kun vastaava luku ammatillisessa koulutuksessa on 8,7. Seuraavassa paneudutaan tähän eroon tarkemmin.

Taulukossa 7.1 on kuvattu taloudellista tilaa kuvaavan summamuuttujan arvot koulutuksen ja asumismuodon mukaan. Lukiolaisten ja ammatillisessa koulutuksessa olevien kokemus taloutensa tilasta poikkeaa tilastollisesti merkittävästi toisistaan silloinkin, kun vertaamme vanhempiensa taloudessa asuvia opiskelijoita keskenään. Sen sijaan vanhempiensa talouden ulkopuolella asuvilla ero ei ole tilastollisesti merkitsevä. Lukiolaisista vain hyvin harvat asuvat vanhempiensa talouden ulkopuolella (tässä aineistossa heitä oli vain 61), joten pitkälle meneviä johtopäätöksiä heidän taloudellisesta asemastaan ei voida tehdä. Taulukkoon 7.1 on merkitty tilastollisesti merkitsevät erot lukion ja ammatillisen koulutuksen välillä, kun otetaan huomioon asumismuoto.³⁶

Taulukko 7.1 osoittaa, että vanhempien talouden ulkopuolella asuvat kokevat tulevansa heikommin toimeen kuin vanhempiensa luona asuvat. Kaikkein tyytyväisimpiä omaan tilaansa ovat kahden huoltajan perheessä asuvat lukiolaiset. Taulukosta havaitaan, että lukiolaisten kokemus taloudellisesta asemasta vaihtelee perhemuodon mukaan. Yksinhuoltajataloudessa asuvat lukiolaiset kokevat taloudellisen asemansa merkittävästi heikommaksi kuin kahden huoltajan taloudessa asuvat.³⁷ Ammatillisessa koulutuksessa olevilla, vanhempien taloudessa asuvilla vastaava ero on huomattavasti pienempi ja tilastollisesti melkein merkitsevä (tilastollista merkitsevyyttä ei ole merkitty taulukkoon).

Vanhempien tulojen ja asumismuodon yhtäaikainen kontrollointi häivyttää jossain määrin eroa lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien välillä. Ilmiötä on havainnollistettu kuviossa 7.2, jossa on kuvion avulla esitetty taulukon 7.1 vanhempien tulojen ja asumismuodon yhteys taloudellisen aseman kokemiseen. Taloudellisen tilanteensa kokevat vaikeimmaksi ne, joiden vanhempien tulot ovat hyvin pienet

36 Tilastollista merkitsevyyttä kuvaavat asteriskit (*) viittaavat siis eroon vanhempien luona asuvan lukiolaisen ja ammatillisessa koulutuksessa olevan välillä, eivät eroon lukiolaisten kesken, jos he asuvat vanhempiensa taloudessa tai omillaan (jälkimmäinen on käytännössä aina tilastollisesti merkitsevä).

37 Tämä lukiolaisten sisäinen ero perhemuotojen välillä on tilastollisesti erittäin merkitsevä.

Taulukko 7.1. Taloudellisen tilan kokeminen koulutuslinjan ja asumismuodon mukaan.

	Lukio		Ammatillinen	
	Asuu vanhempiensa taloudessa	Asuu vanhempiensa talouden ulkopuolella	Asuu vanhempiensa taloudessa	Asuu vanhempiensa talouden ulkopuolella
Ei muita rajoituksia kuin koulutusväylä ja asumismuoto	11,1 ^{***}	8,6	9,3 ^{***}	8,0
Ikä				
enintään 17-vuotias	11,3 ^{***}	10,6	10,0 ^{***}	9,1
18–19	10,9 ^{***}	8,2	9,0 ^{***}	8,0
Yli 20	–	–	8,9	7,7
Asumismuoto				
Asuu asuntolassa	–	–	–	8,0
Asuu vuokralla	–	8,0		7,7
Muu	–	9,8		8,9
Vanhempien tulot				
Alin desiili	7,9	–	8,1	7,3
Alle alin kvarttiili	9,1	–	8,7	7,9
Toinen ja kolmas kvarttiili	11,0 ^{***}	–	9,3 ^{***}	8,3
Ylin kvarttiili	12,2 [*]	–	10,9 [*]	–
Ylin desiili	12,8	–	–	–
Perhemuoto				
Yhden huoltajan talous	9,6 [*]	–	8,9 [*]	7,4
Kahden huoltajan talous	11,4 ^{***}	8,8	9,5 ^{***}	8,2
Vanhempien taloudellinen tuki (vain vanhempien talouden ulkopuolella)				
Säännöllistä tukea (sis. asumisen ja laskut)		9,2 [*]		8,3 [*]
Vain satunnaista tukea		–		7,2
Ei saa vanhemmilta mitään tukea		–		7,9

Tilastollinen merkitsevyys: $p < 0,001$ ^{***}, $0,001 \leq p < 0,01$ ^{**} ja $0,01 \leq p < 0,05$ ^{*}.

Lähde: Opiskelijakysely.

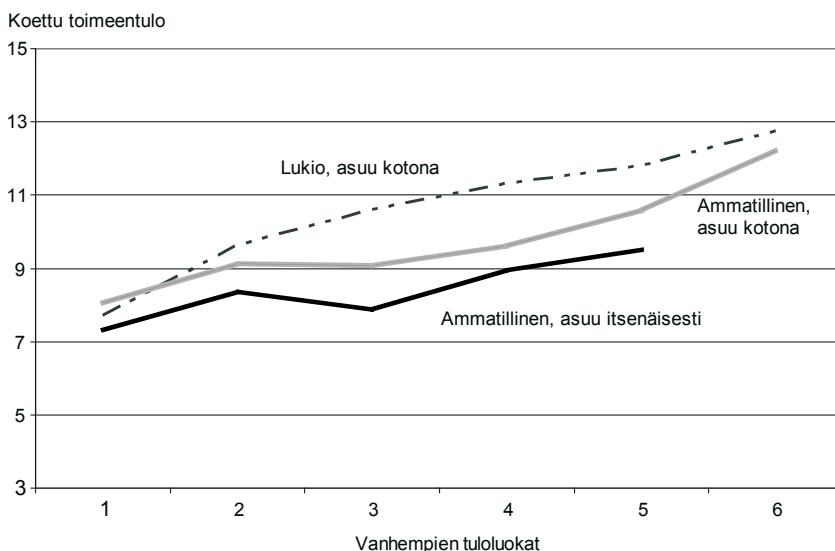
(alin tuloluokka). Pienituloisissa perheissä ero eri koulutusväylillä opiskelevien välillä on pieni eikä asumismuotokaan vaikuta kokemukseen. Mitä suuremmat ovat vanhempien tulot, sitä turvatumaksi lukiolaiset kokevat oman taloudellisen asemansa suhteessa ammatillista perustutkintoa suorittaviin, silloinkin kun vanhempien tulot on huomioitu. Keskituloisten perheiden alle 20-vuotiaat nuoret, jotka suorittavat

ammatillista tutkintoa, kokevat toimeentulonsa heikommaksi kuin vastaavassa asemassa olevat lukiolaiset. Ero lukiolaisiin on tilastollisesti merkitsevä. Vanhempien taloudesta pois muuttaneet nuoret kokevat toimeentulonsa kaikkein vaikeimmaksi, vaikka vertaamme samalla tulotasolla olevien vanhempien lapsia.

Opintotukijärjestelmässä oletetaan, että alle 20-vuotiaiden toisen asteen opiskelijoiden vanhemmat tukevat taloudellisesti myös itsenäisesti asuvia nuoria. Tämä heijastuu mm. siinä, että alle 20-vuotiaiden opintorahan suuruuteen vaikuttavat vanhempien tulot silloinkin, kun nuori asuu vanhempiensa talouden ulkopuolella. Vanhemmat korvaavatkin hyvin yleisesti alle 20-vuotiaiden omilleen muuttaneiden nuorten opiskeluaikaisia menoja. Yli 90 prosenttia vastaajista ilmoittaa saavansa vanhemmilta jotain tukea, joko suorana rahallisena tukena säännöllisesti tai satunnaisesti tai asumiskulujen tukea tai vanhemmat maksavat heidän laskujaan. Pelkästään satunnaista rahallista tukea saa kodin ulkopuolella asuvista alle 20-vuotiaista joka viides sekä lukiossa että ammatillisessa koulutuksessa. Kokonaan ilman vanhempien tukea on vain noin kahdeksan prosenttia kaikista kodin ulkopuolella asuvista alle 20-vuotiaista toisen asteen opiskelijoista. Osuus jää niin pieneksi, että taloudellisen kokemuksen summamuuttujan arvoja ei voida luotettavasti esittää (taulukossa 7.1 esitetty luku sisältää myös 20-vuotiaat ja sitä vanhemmat).

Keskeisin selittävä tekijä toimeentulon kokemuksessa on se, asuuko nuori kotona vai ei. Jos tarkastellaan pelkästään vanhempiensa taloudessa asuvia alle 20-vuotiaita nuoria, vanhempien tulot ja työttömyyskokemukset selittävät toimeentulon kokemusta. Kodin ulkopuolella asuvilla nuorilla vanhempien tulojen vaikutus oman toimeentulon kokemukseen ei ole tilastollisesti merkitsevä.

Kuvio 7.2. Taloudellisen kokemuksen summamuuttuja vanhempien tulojen, asumismuodon ja koulutusväylän mukaan.

Aivan hiljattain ilmestyneessä toimeentulotuen saajia koskevassa tutkimuksessaan Haapola ja Kauppinen (2007) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että alle 20-vuotiaiden toimeentulotuen saajien määrä on kasvanut lähes 40 prosenttia syvimmän laman aikaiseen tilanteeseen verrattuna samaan aikaan kuin muiden ikäryhmien toimeentulotukiasiakkuudet ovat vähentyneet. Syyksi tutkijat epäilevät 1990-luvulla tehtyjä nuorten työmarkkinatuen rajoitteita. Tätä tutkimusraporttia varten he tekivät pyynnöstämme pienen opiskelijoita koskevan lisäanalyysin. Tämä lisätarkastelu osoittaa, että eniten kasvaneessa toimeentulotukiasiakasryhmässä eli 18–19-vuotiaiden keskuudessa opiskelijoiden osuus on jopa 45–50 prosenttia tuen saajista. Lisäksi tutkijat toteavat lisätarkastelujen jälkeen, että yksivuotisikäryhmittäin tarkasteltuna määrällisesti suurimmat opiskelijoiden ryhmät toimeentulotuen saajissa ovat alle 20-vuotiaat opiskelijat, eivät yli 20-vuotiaat. Vertailu 1990-luvun alun tilanteeseen osoittaa, että opiskelijoiden osuus toimeentulotukiasiakkaista on kasvanut 65 prosenttia pahimman laman ajoista. Kaikki tämä viittaa siihen, että opiskelijoista ja varsinkin alle 20-vuotiaista toisen asteen opiskelijoista on tullut keskeinen ryhmä toimeentulotukiasiakkaina. Tämä kehitys heijastaa vanhempien tulorajojen vaikutusta ja nimenomaan kodin ulkopuolella asuvien opiskelijoiden vaikeaa taloudellista asemaa toisella asteella.

7.2 Opiskelijoiden tulot ja menot

Toisen asteen opiskelijoiden toimeentulon ja opintotukijärjestelmän arvioimiseksi on tarpeen määrittää ja analysoida opiskelijoiden keskimääräiset kuukausitulot ja -menot. Yhteismitallisen kuvan aikaansaaminen on käytännössä kuitenkin lähes mahdotonta. Kyselytutkimuksessa kotona asuvien nuorten – joita on kuitenkin lukiolaisista lähes 93 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevista alle 20-vuotiaista 71 prosenttia ja yli 20-vuotiaista joka viides – on lähes mahdotonta arvioida sekä tulojaan että menojaan. Jotta voisimme verrata vanhempiensa taloudessa asuvien ja muualla asuvien nuorten taloudellista asemaa, tulisi arvottaa kotona asuvien nuorten saamat eirahalliset etuudet, kuten ruoka, majoitus, matkat jne. Kotona asuvat nuoret vastasivat postikyselyssä hyvin vaihtelevasti näitä tuloja ja menoja koskeviin kysymyksiin.

Vanhempiensa talouden ulkopuolella asuvien nuorten keskimääräisten kuukausitulojen arvioiminen on jossain määrin mielekkäämpää, sillä tällä ryhmällä on hieman parempi kuva tulojensa ja menojensa koostumuksesta. Vanhemmilta saatujen suorien tulonsiirtojen suuruutta on kuitenkin vaikea arvioida, vaikka näitä tulonsiirtoja ilmoittaa saavansa yli 90 prosenttia kodin ulkopuolella asuvista vastaajista. Tuki on usein satunnaista ja osin eirahallista tukea, joten euromääräisiä tarkkoja arvioita on annettu ehkä satunnaisesti kohdassa *muut merkittävät tulot*. Vanhempien antaman taloudellisen tuen merkitystä voidaan tarkastella ainoastaan väittämien avulla, koska avun suuruusluokkaa on mahdotonta vastauksista arvioida. Kyselyssä esitettiin väittämä ”Olen taloudellisesti riippuvainen vanhemmistani.”, johon vastaukset ovat viisiportaisella asteikolla ”Täysin samaa mieltä ... Täysin eri mieltä”. Kaikista vanhempiensa talouden ulkopuolella asuvista ammatillisessa koulutuksessa olevista

neljännes ja alle 20-vuotiaista 12 prosenttia vastaa olevansa täysin riippumaton vanhemmistaan taloudellisesti. Itsenäisesti asuvista taloudellisesti täysin vanhemmistaan riippumattomaksi itsensä kokevien keski-ikä on lähes 24 vuotta.

Edellistä täydentävän kuvan toimeentulon järjestämisestä saa väittämästä ”Toimeentuloni järjestäminen rasittaa kohtuuttomasti vanhempieni taloutta” (taulukko 7.2). Sen mukaan alle 20-vuotiaista ammatillisessa koulutuksessa olevista kolmannes kertoo oman toimeentulonsa järjestämisen rasittavan kohtuuttomasti vanhempiaan. Samanikäiset mutta jo itsenäistyneet ilmoittavat hieman useammin rasittavansa kotiväkeään taloudellisesti. Mielenkiintoista on, että ne kohtalaisen harvalukuiset vanhempiensa taloudessa asuvat 20-vuotiaat ja tätä vanhemmat ovat eniten huolissaan siitä, että he aiheuttavat vanhemmilleen taloudellista rasitetta. Ero ei ole kuitenkaan tilastollisesti merkitsevä yli ja alle 20-vuotiaiden kotona asuvien välillä. Sen sijaan vanhempiensa talouden ulkopuolella asuvien välillä ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä ammatillista tutkintoa suorittavilla. Lukiolaisille vastaavia vertailuja iän mukaan ei voida tehdä.

Taulukko 7.2. ”Toimeentuloni järjestäminen rasittaa kohtuuttomasti vanhempieni taloutta” -väittämästä täysin tai jokseenkin samaa mieltä olevat (%).

	Vanhempien taloudessa asuvat		Vanhempien talouden ulkopuolella asuvat	
	Alle 20-vuotiaat	20 vuotta tai yli	Alle 20-vuotiaat	20 vuotta tai yli
Lukio	22	–	33	–
Ammatillinen koulutus	34	42	39***	17,5***

$p < 0,001$ *** Tilastollinen merkitsevyys iän mukaan koulutusasteen ja asumismuodon sisällä.

Lähde: Opiskelijakysely.

7.2.1 Toisen asteen opiskelijoiden tulojen rakenteesta

Opiskelijan on usein hyvin vaikea esittää arvioita omista tuloistaan ja menoistaan ilman ennalta määrättyä seurantajaksoa ja siihen liittyvää päiväkirjanpitoa. Kysymme opiskelijoilta kuitenkin arvioita keskimääräisistä kuukausituloista ja -menoista lukuvuoden aikana. Voidaan olettaa, että kotona asuvat nuoret ovat perillä lähinnä heille itselleen suoraan maksetuista etuuksista ja omista työtuloistaan, mutta jopa vanhempien antaman suoran rahallisen tuen määrää, puhumattakaan epäsuorista avustuksista, on käytännössä mahdoton arvioida. Menojen arviointi on heille tulojen arviointia vaikeampaa. Kotona asuvat nuoret ovat yleensä – ymmärrettävistä syistä – varsin tietämättömiä omasta osuudestaan perheen ruoka-, asumis-, terveys- ja matkakustannuksista. On luultavaa, että he eivät ole myöskään hyvin perillä perheelle heidän omasta opiskelustaan aiheutuvista kaikista menoista.

Parhaiten omia tuloja koskeviin kysymyksiin osasivat vastata vuokralla asuvat opiskelijat, joilla on kokemusta itsenäisestä talouden hoitamisesta ja henkilökohtaisista tuloista ja ainakin tietyistä säännöllisistä menoista. Tämä ryhmä ei luonnollisestikaan ole edustava otos lukiolaisista eikä edes ammatillista perustutkintoa suorittavista, joten tässä esitetyjä lukuja ei tule ajatella koko opiskelijapopulaatioita kuvaavina keskiarvoina.

Itsenäisesti asuvien 16–25-vuotiaiden ammatillista tutkintoa suorittavien yhteenlasketut nettomediaanitulot kuukaudessa olivat 384 euroa. Vastauksista ei voida päätellä esimerkiksi säästöjen tai muiden satunnaisten tulojen merkitystä. Epävarmaa on myös se, missä määrin opiskelijat ovat raportoineet vanhemmiltaan saamansa taloudellisen tuen kuukausituloja kysyttäessä. Toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittajien kokonaistulotaso jää selvästi alhaisemmaksi – lähes puoleen – korkeakouluopiskelijoiden samaan aikaan raportoimista tuloista. Korkeakouluopiskelijoiden kokonaisnettotulot keväällä 2006 olivat 733 euroa (Viuhko 2006). Ero eri koulutusasteilla opiskelevien välillä nettotuloissa selittyy sekä opintososiaalisten etuuksien että ansiotulojen alhaisemmalla tasolla toisella asteella.

Opintoraha ja asumislisä (tai yleinen asumistuki) ovat tämän ryhmän opiskelijoiden merkittävimmät yksittäiset tulonlähteet. Osalla toisen asteen opiskelijoista ansiotulot täydentävät toimeentuloa. Lukuvuoden aikana hieman yli 40 prosenttia ammattiin opiskelevista, itsenäisesti asuvista nuorista on käynyt ansiotyössä, mutta vain pieni osa on antanut arvion ansiotulojensa määrästä kuukaudessa. Säännöllisesti työssä käyvien ilmoittamat mediaanitulot kuukaudessa olivat 200 euroa. Joka kolmas vanhempiensa taloudessa asuvista lukiolaisista sekä ammattiin opiskelevista on käynyt ansiotyössä lukuvuoden aikana. Muita etuuksia (esim. lapsilisää tai kuntoutustukea) ilmoitti saavansa noin joka kuudes. Muihin tulonlähteisiin on osa ehkä ilmoittanut arvion vanhemmilta saamaansa taloudellisen tuen suuruudesta, mutta kysyttäessä vanhempien antamaa taloudellista tukea eri muodoissaan huomattavasti useampi ilmoitti sitä saavansa kuin on vastattu kohdassa ”Muut tulonlähteet”.

Aineistossa on vain 43 itsenäisesti asuvaa, kuukausitulonsa ilmoittanutta lukiolaista. Havaintojen vähäisyyden vuoksi heidän tulojaan ei ole tässä raportoitu. Yleisvaikutelma on kuitenkin se, että itsenäisesti asuvat lukiolaiset ovat tulotasoltaan ja tulojen rakenteeltaan hyvin lähellä edellä esitettyä kuvaa ammatillisen tutkinnon suorittajista.

Opiskelijoilta tiedusteltiin vanhempien antamaa tukea kysymällä rahamäärien sijasta säännöllisen ja epäsäännöllisen tuen saantia sekä erilaisia epäsuoria kustannusten korvauksia asumismenojen ja laskujen maksun muodossa. Kaikista ammatillisessa koulutuksessa olevista itsenäisesti asuvista opiskelijoista kokonaan ilman vanhempien tukea on noin joka viides. Mikäli tarkastelu rajataan vain lukiolaisten kanssa samoihin ikäryhmiin ja tarkastellaan itsenäisesti asuvia nuoria, kokonaan ilman vanhempien tukea on tällöin puolet vähemmän vastaajista kuin edellä (8 prosenttia) eikä osuudessa ole tilastollisesti merkitsevää eroa lukiolaisiin verrattuna. Vain satunnaisesti suoraa

taloudellista tukea ilmoittaa saavansa joka viides. Asumiskustannuksiin osallistuu melkein puolet alle 20-vuotiaiden itsenäisesti asuvien nuorten vanhemmista. Lisäksi tässä ryhmässä yli 60 prosenttia opiskelijoista ilmoittaa vanhempiensa osallistuvan heidän laskujensa maksamiseen. Viuhkon (2006) korkeakouluopiskelijoita koskevan tutkimuksen mukaan vanhempien maksamien menojen mediaani kuukaudessa on 200 euroa.

7.2.2 Opiskelusta aiheutuvat suorat kustannukset³⁸

Toisen asteen koulutus on maksutonta. Käytännössä opiskelusta aiheutuu kuitenkin suoria kustannuksia myös opiskelijalle ja/tai hänen perheelleen. Erityisesti opiskelijajärjestöt ovat esittäneet huolensa opiskelijoiden opiskelutarvikekustannuksista ja erilaisista oppilaitosten perimistä maksuista. Kulut ja maksut vaihtelevat oppilaitoksittain ja opiskelualoittain. Opetusministeriön vuonna 2001 antaman asetuksen mukaan oppilaitokset eivät saa periä maksua maksuttomaan opetukseen kuuluvista opetuksen järjestämisen edellyttämistä työvälineistä, suojavaatteista tai turvallisuuteen liittyvistä varusteista tai opetuksessa käytettävistä koulutuksen järjestäjälle kuuluvista materiaaleista, tarvikkeista tai opetusvälineistä (Opetusministeriön asetus 1323/2001). Opiskelijoiden ja oppilaitosten välillä on kuitenkin ollut jonkun verran tulkintaeroja asetuksen rajauksista.

Lukiolaisilla merkittävimmät opiskelukustannukset syntyvät oppikirjoista ja muista opiskelutarvikkeista sekä abiturienteilla ylioppilaskirjoitusmaksuista³⁹. Opiskelijakyselyssämme tiedusteltiin lukuvuoden aikaisia oppikirja- ja muita opiskelutarvikekustannuksia (kynät, vihkot jne.). Lukiolaisten arvion mediaani oppikirjakustannuksista oli 380 euroa eli hieman yli 40 euroa kuukaudessa. On luultavaa, että lukuvuoden 2005–2006 kustannukset ovat olleet suuremmat kuin aikaisempina vuosina, sillä opetussuunnitelmia uudistettiin syksyllä 2005, mikä johti kirjojen laajamittaiseen uusimiseen lukioissa. Ammatillista peruskoulutusta suorittavilla oppikirjakulut ovat selvästi pienemmät eli noin 100 euroa vuodessa (11 euroa kuukaudessa). Ammatillisen tutkinnon suorittajista yli puolet ilmoitti maksavansa myös erilaisista erikoistyövälineistä ja suojarusteista. Niiden mediaanikustannus vuodessa on samansuuruinen kuin kirjahankintojen eli noin 100 euroa.

Oppilaitosten perimät maksut, niiden oikeutus ja oikeellisuus puhuttavat toisen asteen opiskelijoita. Opiskelijakyselyyn vastanneista lukiolaisista kuitenkin vain 14 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa olevista joka viides ilmoitti maksavansa vuoden aikana kiinteitä maksuja oppilaitoksille. Kyselyn perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä siitä, missä määrin kyse on esimerkiksi varusteiden yhteistilauksista, jotka vain hoidetaan koulujen kautta mutta joiden kustannus lakisääteisestikin kuuluu oppilaalle itselleen.

38 Luvussa 6.2.2 on käsitelty opiskelijoiden suurinta kustannuserää eli asumiskuluja.

39 Ylioppilaskirjoituksista peritään perusmaksu 22 euroa ja tarkistusmaksu 24 euroa jokaisesta kokeesta.

8 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu toisen asteen opiskelijoista lukion ja oppilaitosmuotoisen opetussuunnitelmaperusteisen ammatillisen perustutkinnon suorittajien elämäntilannetta ja toimeentuloa. Tutkimuksessa on kuvattu lukiolaisten ja ammatillista tutkintoa suorittavien eroja ja yhtäläisyyksiä erityisesti opintojen rahoittamisen näkökulmasta. Tulokset perustuvat sekä useisiin eri rekisterilähteisiin että opiskelijoille suunnattuun postikyselyyn, johon saimme 1 663 vastausta.

Lukiolaiset ovat selvästi ammatillista tutkintoa suorittavia homogeenisempi ryhmä. Suurin osa lukiolaisista on siirtynyt koulutukseen heti peruskoulun jälkeen, he ovat 16–19-vuotiaita ja 93 prosenttia heistä asuu vanhempiensa taloudessa. Ammatillisen tutkinnon suorittajat ovat keskimäärin vanhempia, joten asumisjärjestelyt ja täten myös toimeentulon kysymykset ovat heillä erilaisia. Postikyselyn tulosten mukaan alle 20-vuotiaista ammatillista tutkintoa suorittavista 30 prosenttia ja yli 20-vuotiaista 80 prosenttia asuu itsenäisesti, vanhempiensa talouden ulkopuolella.

Opiskelijakyselyssä kartoitettiin opiskelijoiden subjektiivista kokemusta omasta toimeentulostaan, sillä tällaisen kohdejoukon tarkasteleminen varsinaisesta tuloköyhyysnäkökulmasta on vaikeaa ja tässä kohdejoukossa myös periaatteiltaan kyseenalaista. Yleiskuva toisen asteen opiskelijoista on, että oman toimeentulon kokemus on positiivisempi kuin heidän yleensä todella pienten tulojensa perusteella voitaisiin olettaa. Tähän vaikuttaa ensinnäkin se, että merkittävä osa asuu vanhempiensa taloudessa, joten useimmat heistä eivät hoida itse omaa rahatalouttaan, ja kyse on varsinkin vanhempiensa taloudessa asuvilla nuorilla kokemuksesta koko perheen talouden tilasta. Vastaavia tuloksia on kuitenkin saatu aikaisemmissa tutkimuksissa myös itsenäisemmistä korkeakouluopiskelijoista (esim. Kuoppala ym. 1996; Berndtson 2004). Yksi mahdollinen tulkinta tälle on se, että opiskelijat mieltävät opiskeluaajan sisältävän senhetkisestä kulutuksesta luopumista ja ajattelevat opiskelun olevan investointi tulevaan. Lisäksi eräs mahdollinen syy tulojen tason ja koetun toimeentulon välillä vallitsevaan eroon liittyy vaikeuteen arvioida vanhemmilta saatavan suoran ja varsinkin epäsuoran taloudellisen tuen määrää, joten omat tulot tulevat näin aliarvioiduiksi.

Lukiolaisista noin puolet kokee oman taloudellisen tilanteensa erittäin hyväksi tai hyväksi ja 36 prosenttia kohtalaiseksi. Huonoksi tai hyvin huonoksi taloudellisen tilanteensa kokee viidennes lukiolaisista. Ero taloudellisen tilanteen subjektiivisessa kokemuksessa samanikäisiin ammatillista perustutkintoa suorittaviin verrattuna on suuri. Hyväksi tai erittäin hyväksi taloudellisen tilanteensa kokee vain joka viides ammattiin opiskeleva. Kohtalainen taloudellinen tilanne on yhtä monella ammatitutkintoa suorittavalla kuin lukiolaisellakin, mutta huonoksi tai hyvin huonoksi tilanteensa raportoi joka kolmas ammattitutkintoa suorittava. Kun mukaan otetaan yli 20-vuotiaiden ammattiin opiskelevien vastaukset, subjektiivinen kokemus taloudellisesta tilanteesta on tätäkin negatiivisempi: jopa 45 prosenttia kertoo tilanteensa olevan huono tai hyvin huono. Keskeisin selittäjä näille eroille on asumismuoto: selkeästi vaikein taloudellinen tilanne on itsenäisesti asuvilla nuorilla.

Suoran toimeentulokysymyksen rinnalle muodostettiin viidestä eri toimeentuloa koskevasta väittämästä summamuuttuja, jota hyödynnettiin taloudellisen tilanteen kokemisen taustatekijöiden selvittämiseen. Vanhempien talouden ulkopuolelle muuttaneet kokevat toimeentulonsa merkittävästi huonommaksi kuin vanhempien taloudessa asuvat. Vanhempien tulot selittävät toimeentulon kokemusta kotona asuvilla: mitä suuremmat tulot vanhemmilla on, sitä paremmaksi nuori ilmoittaa taloudellisen asemansa. Vanhempien tulot eivät vaikuta omaan koettuun taloudelliseen tilanteeseen niillä, jotka ovat muuttaneet pois vanhempiensa taloudesta. Kokemusta huonosta toimeentulosta selittää myös vastaajan ikä: mitä vanhemmasta opiskelijasta on kysymys, sitä heikommaksi hän kokee oman taloudellisen asemansa.

Lukiokoulutuksessa olevista 18 prosenttia ja ammatillista perustutkintoa suorittavista noin puolet sai opintorahaa keväällä 2006. Ammatillista tutkintoa suorittavista opintorahaa saavien osuus on suurempi, mikä johtuu vanhempien tulojen vuoksi tarveharkinnan ulkopuolella olevien yli 20-vuotiaiden opiskelijoiden osuudesta, vanhempien pienemmistä tuloista ja yksinhuoltajavanhempien suuremmasta osuudesta.

Keskeinen kysymys toisen asteen opintotuessa on koko sen historian ajan ollut vanhempien vastuu opintojen rahoittamisesta. Nykymuotoinen opintotukijärjestelmä on ratkaissut asian siten, että opintorahan saamiseen vaikuttaa voimakas tarveharkinta vanhempien tulojen suhteen kaikilla alle 20-vuotiailla toisen asteen opiskelijoilla. Tämä koskee myös itsenäisesti asuvia nuoria. Opintojen aikaisen toimeentulon rahoitus ensimmäisen (alle 20-vuotiaana suoritettun) peruskoulun jälkeisen tutkinnon osalta on lähinnä perheen tehtävä. Vanhempien tuloja koskevien tuloarajojen muuttumattomuus vuosina 1995–2005 johti käytännössä siihen, että 17–19-vuotiaiden opintojen rahoitus muodostui pikkuhiljaa lähes täysin perheiden tehtäväksi kahden huoltajan lapsiperheissä, asuipa opiskeleva nuori vanhempiensa taloudessa tai itsenäisesti. Vähitellen tapahtunut muutos johti siihen, että vain aivan kaikkein pienituloisimpien kahden huoltajan perheiden lapsi on voinut saada opintorahaa. Alkuvuodesta 2007 valmistuneen, toimeentulotukea koskevan tutkimuksen mukaan (Haapola ja Kauppinen 2007) toimeentulotukiasiakkuus on kasvanut huomattavasti alle 20-vuotiaiden opiskelijoiden ryhmässä, mikä heijastelee itsenäisesti asuvien toisen asteen opiskelijoiden toimeentulon mahdollisuuksien selvää heikkenemistä. Kyselyyn vastanneet itsenäisesti asuvat 16–25-vuotiaat ammatillista perustutkintoa suorittavat raportoivat nettokuukausituloikseen 384 euroa kuukaudessa. Tämä on vain noin puolet korkeakouluopiskelijoiden samaan aikaan raportoimista nettokuukausituloista (Viuhko 2006) ja hyvin kaukana Tilastokeskuksen laskemista pienituloisuusrajoista.

Yksinhuoltajien osuus toisen asteen opiskelijoiden vanhemmista on suuri (lukiossa 19 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa peräti 27 prosenttia). Yksinhuoltajilla on luonnollisesti käytettävissään vain yhden aikuisen tulot perheen elatukseen. Tuloeroa kahden elättäjän lapsiperheisiin kasvattaa lisäksi se, että yksinhuoltajat ovat yleensä naisia. Naisten tulot ovat keskimäärin pienemmät kuin miesten. Tämän lisäksi yksinhuoltajaperheiden äitien tulot ovat pienemmät kuin kahden elättäjän lapsiperheiden äitien tulot keskimäärin. Yksinhuoltajien tulot ovat niin pienet, että vain hyvin har-

voissa tapauksissa yksinhuoltajan lapset eivät ole saaneet opintorahaa (ja 17-vuotiaana asumislisää). Yksinhuoltajien lasten on ollut mahdollista saada opintoihinsa valtion tukea kaikkein suurituloisimpia yksinhuoltajia lukuun ottamatta (kaksi ylintä yksinhuoltajien tulonsaajakymmenystä ei ole saanut tukea). Tulorajojen tiukentuminen ansiotason nousun myötä on toki vaikuttanut myös yksinhuoltajaperheissä maksettavan etuuden tasoon, mutta toisin kuin kahden elättäjän lapsiperheissä, opintorahaa on kuitenkin voinut saada suurin osa yksinhuoltajien lapsista.

Vuonna 2006 toteutettu 15 prosentin korotus ja vuoden 2007 lopulla toteutettava 30 prosentin korotus vanhempien tulorajoihin tulevat muuttamaan vanhempien tulorajoja siten, että valtion ja vanhempien/yksilön vastuun raja tulee muuttumaan lähemmäs 1990-luvun puolivälin tasoa. Nykyistä useampi toisen asteen opiskelija palaa muutoksen jälkeen opintorahan piiriin ja tuen määrä nousee osalla tukeen oikeutetuista merkittävästi. Vaikuttaa siltä, että kahden elättäjän lapsiperheissä tulorajojen muutos tuo etuuden saajien joukkoon lapsia verraten läheltä mediaanituloisten ryhmää. Muutoksen jälkeen vain ylimpään tulokymmenykseen kuuluvien yksinhuoltajien lapset jäävät järjestelmän ulkopuolelle. Tulorajojen indeksijärjestelmä tai säännölliset tulorajojen tarkistukset estäisivät tämän kaltaisen vaivihkaa tapahtuvan tuen saatavuuden ja tuen tason laskun.

Toisen asteen opintotukijärjestelmä on alle 20-vuotiaiden osalta varsin monimutkainen johtuen vanhempien tulorajoihin perustuvasta tarveharkinnasta. Tämä johtaa siihen, että opiskelijalla tai hänen perheellään ei liene kovinkaan usein etukäteiskuvaa siitä, saako toisen asteen opiskelija opintotukea ylipäättään, ja jos saa, minkä suuruisena. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että opintotuen tasolla tai saatavuudella lienee verraten marginaalinen vaikutus opiskelupäätöksiin ja halukkuuteen opiskella.

Tämän tutkimuksen avulla ei voida vastata seuraavaan tärkeään kysymykseen: missä määrin kesken opintojen lakkaava oikeus lapsilisään ja hyvinkin pienillä vanhempien tuloilla kokonaan leikkautuva opintoraha (ja alle 18-vuotiaan asumislisä) ovat vaikuttaneet opintojen keskeyttämiseen. Nykymuotoinen opintotukijärjestelmä johtaa siihen, että tutkinnon suorittamiseksi vanhempiensa taloudesta pois muuttamaan joutunut nuori voi jäädä 17 vuotta täyttäessään kokonaan ilman taloudellista tukea vanhempien tulojen vuoksi. Tämä ongelma koskee luonnollisesti eniten niitä nuoria, jotka ovat oppilaitoksen sijainnin vuoksi muuttaneet toiselle paikkakunnalle. Vaikka emme tiedä nimenomaan tämän tekijän vaikutusta opintojen keskeyttämisiin, tiedämme kuitenkin, että 14–15 prosenttia 25-vuotiaista ja 18 prosenttia 22-vuotiaistakin vuonna 2005 ei ole suorittanut mitään tutkintoa peruskoulun jälkeen. Lopullisiakin keskeyttämisistä siis tapahtuu koulutuspolulla vielä paljon. Taloudellisten tekijöiden rooli näissä keskeyttämisissä on eräs jatkoselvitysten aihe. On kuitenkin syytä korostaa, että valtaosa nuorista saa kuitenkin vanhemmiltaan taloudellista tukea ja toisen asteen koulutus saatetaan loppuun eikä opintotuen saatavuus tai tuen taso estä tutkinnon suorittamista.

Vanhemmat korvaavat opiskelijakyselyn mukaan hyvin yleisesti alle 20-vuotiaiden omilleen muuttaneiden nuorten opiskeluaikaisia menoja. Itsenäisesti asuvista vastaajista yli 90 prosenttia ilmoittaa saavansa vanhemmilta jotain tukea, joko suoraan rahallisesti säännöllisesti tai satunnaisesti tai asumiskulujen tai laskujen maksun muodossa. Joka viidennellä itsenäisesti asuvista vastaajista tuki on kuitenkin vain satunnaista. Vain satunnaista rahallista tukea saa kodin ulkopuolella asuvista alle 20-vuotiaista joka viides sekä lukiossa että ammatillisessa koulutuksessa. Kokonaan ilman vanhempien tukea on noin kahdeksan prosenttia kaikista kodin ulkopuolella asuvista alle 20-vuotiaista toisen asteen opiskelijoista. Heidänkin keskuudessaan on oletettavasti myös niitä, jotka eivät saa opintorahaa, mutta aineiston pieni koko ei riitä heidän asemansa tarkempaan analysointiin.

Opintojen aikaisen toimeentulon rahoitus perustuu kaikilla koulutusasteilla suoraan tukeen ja opintolainaan. Opintojen aikaisen toimeentulon turvaaminen suoralla taloudellisella tuella ja ilmaisella koulutuksella perustuu ajatukseen, että koulutus tuottaa ”yhteiskunnallista hyvää” mm. talouskasvun ja tuottavuuden kasvun muodossa tai vaikeammin määriteltävien ja mitattavien erilaisten ulkoisvaikutusten kautta (vaikutus hyvinvointiin, terveyteen tai vaikkapa demokratiakehitykseen). Suoran taloudellisen tuen tarkoitus on mahdollistaa yksilön kouluttautuminen varakkuudesta riippumatta, mistä ajatellaan hyötyvän koko yhteiskunnan. Opintolaina puolestaan perustuu ajatukseen, että koulutus on yksilölle vapaaehtoinen investointi omaan tulevaisuuteen. Koulutusinvestoinnilla yksilö saavuttaa korkeamman tulotason suurempana palkkana ja/tai parempina työllistymismahdollisuuksina. Suoritettu tutkinto nostaa siis yksilön elinkaarituloja. Koulutuksella saavutettava yksityinen tuotto johtaa siihen, että yleisesti pidetään kohtuullisena sitä, että opiskelija itse osallistuu opiskeluaikaisen toimeentulonsa järjestämiseen opintolainan avulla.

Opintotuen yksi yhtenäinen järjestelmä tarkoittaa, että opintotuen rakenne – eli opintoraha, asumislisä ja opintolaina – on sama toisella asteella ja korkea-asteella toista astetta koskevaa tarveharkintaa lukuun ottamatta. Opintolainan roolia toisella asteella ei ole juurikaan pohdittu osana toisen asteen opintojen rahoitusjärjestelmää. Kuitenkin kaikista tällä hetkellä opintolainaa ottavista kolmannes on juuri toisen asteen opiskelijoita – lähinnä kuitenkin vain ammatillista tutkintoa suorittavia. Opintolainaa ottavien ammatillista tutkintoa suorittavien määrä ja osuus kyseisissä oppilaitoksissa opiskelevista on tällä hetkellä suurempi kuin lainaa hyödyntävien yliopisto-opiskelijoiden määrä ja osuus yliopisto-opiskelijoista. Opintolainan kanssa vaikeuksiin joutuneita ja perintään ajautuneita henkilöitä on lähes 43 000. Heissä ammatillisen perustutkinnon suorittajat ovat selkeästi yliedustettuna. Toisen asteen opintotuen rakenteessa tulisi arvioida uudelleen nimenomaan aivan nuorimpien opiskelijoiden tarve ottaa opintolainaa. Osa opintolainaa nostavista on alaikäisiä, alle 18-vuotiaita.

Toisen asteen opintotuesta puhutaan kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa vähän. Tähän on syynä se, että opiskelun aikaisen toimeentulon ajatellaan olevan vanhempien vastuulla ja useissa maissa perheitä tuetaan toisen asteen opiskelun ajan

jatkamalla lapsilisäoikeutta toisen asteen tutkinnon suorittamisen loppuun saakka. Suomessa lapsilisäoikeuden pidentämistä 18 ikävuoteen tai opintorahan maksamista lapsilisän suuruisena vain opiskeleville nuorille ovat ehdottaneet useat työryhmät juuri opintojen aikaisen vaikean tarveharkintaprosessin vuoksi. Toistaiseksi tämä esitys on kaatunut kustannusten nousun vuoksi.

SUMMARY

Hämäläinen U, Juutilainen V-P, Hellsten K. **Living conditions and financial circumstances of students in general and vocational upper secondary education.** Helsinki: The Social Insurance Institution, Finland, Studies in social security and health 87, 2007. 129 pp. ISBN 978-951-669-742-3 (print), 978-951-669-743-0 (pdf).

This study analyses the living conditions and financial circumstances of upper secondary education students in general (*lukio*) and vocational (*ammattillinen peruskoulutus*) upper secondary education in Finland. We employ survey data on 1,663 individuals enrolled in upper secondary education during spring 2006. The response rate for the survey is 39 per cent. In addition, we utilize various sources of register-based data to complete the picture provided by the survey data.

Upper secondary students are a very heterogeneous group with respect to living circumstances, income and living costs. Most students in general upper secondary education (93 per cent) live with their parents, whereas within the same age group (under 20 years) 30 per cent of those enrolled in vocational upper secondary education live outside the parental home, and of the more mature students (20 years and over), 80 per cent live outside the parental home.

In spite of the generally low income levels of general upper secondary students, half of them find their financial situation to be either good or very good, while 36 per cent find it to be at least average. One in five general upper secondary students find their financial situation unsatisfactory. This quite positive assessment by general upper secondary students of their situation is mainly due to their financially dependent status. Students enrolled in vocational education and training consider their personal financial wellbeing to be more unsatisfactory: only 20 per cent see their financial situation as good or very good, and 45 per cent find it poor or very poor. Age and living arrangements are the most important factors explaining the differences in subjective assessment of financial wellbeing. Those secondary education students who live outside the family home find their financial conditions most unfavourable.

Only 18 per cent of general upper secondary education students and approximately half the vocational education students received a student grant in spring 2006. The greater proportion of students receiving the grant in vocational education is due to a larger proportion of students being 20 years or over (non-means-tested grant), lower parental income and a greater proportion of offspring from single-parent families.

Throughout the history of the Finnish student support system in upper secondary education, the most important question in financing studies has been the division of responsibility between the family, the student and the government. The student financial support system in secondary education has resolved the issue of parental responsibility by relatively strict means-testing: the amount of study grant depends on parental income until the twentieth birthday in secondary education. The income

limits for parental income were left unchanged for the period 1995–2006. Due to increases in family income, this led to a gradual change in the eligibility conditions for student grants, and responsibility in terms of greater parental student financing. Due to this gradual change, the proportion of youngsters receiving student grants in two-earner families was significantly reduced, and only children from the least affluent families were eligible for government grants in two-parent families. According to Haapola and Kauppinen (2007), the number of income support clients has increased at the same time among students, especially in the age group 18–19 years. The income limits for parental income changed in 2006 and there will be a further change in 2007. Together, these two changes will increase the proportion of student grant receivers significantly amongst two-earner families, and the grant paid will increase substantially for some groups.

According to the survey, the median net monthly income of upper secondary education students living outside the family home is approximately 384 euros per month, which is about half the income reported by tertiary education students in spring 2006 (Viuhko 2006). Over 90 per cent of students living outside the family home report that the parents support them financially by means of direct cash payments and/or by contributing to housing and living costs. For some respondents (20 per cent) this aid is only occasional. Eight per cent of students living outside the family home report that they receive no financial support from their parents.

A uniform system of student financial aid common to both secondary and higher education students means that the structure of the student aid system with grants and housing supplement accompanied by student loans is the same for all students. Every third student taking out a student loan in 2006 was a vocational secondary education student. The proportion of secondary education students taking out a loan is higher than amongst university students. Since the mid-1990s, the share of youngsters having problems paying back their student loans has increased significantly. Vocational secondary educational students are disproportionately represented amongst those subject to debt-collection which gives rise to reconsideration of the student loan system, at least amongst the youngest age groups of students in secondary education.

KIRJALLISUUS

Aho S, Vehviläinen J. Keppi ja porkkana. Tutkimus alle 20-vuotiaiden aktivoivan työvoimapolitiittisen uudistuksen vaikutuksista ja koulutuksen ulkopuolelle jäävistä nuorista. Helsinki: Työministeriö, ESR-julkaisu 3, 1997.

Arajärvi P. Toimeentuloturvan oikeellisuus. Toimeentuloturvaa koskevan lainsäädännön suhde perustuslakiin, erityisesti perusoikeuksiin, ihmisoikeuksiin ja yhteisöoikeuteen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 68, 2002.

Autio V-M. Opintorahalla vai opintolainalla. Opintotuen historiaa valtion opintotukikeskuksen toimiajalta 1969–1994 ja vähän ennenkin. Jyväskylä: Gummerus, 1995.

Berndtson T. Opiskelijatutkimus 2003. Opiskelijoiden toimeentulo ja toimeentulon ongelmat. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 65, 2004.

Blomster P. Yliopisto-opiskelijoiden toimeentulo ja opintotuki 1900-luvun Suomessa. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 56, 2000.

Blöndal S, Field S, Girouard N. Investment in human capital through post-compulsory education and training: selected efficiency and equity aspects. Paris: OECD, Economics Department, WP no. 333, 2002.

Bradbury B, Jäntti M. Child poverty across twenty-five countries. Julkaisussa: Bradbury B, Jenkins SP, Micklewright J, eds. The dynamics of child poverty in industrialised countries. Cambridge: Cambridge University Press, 2001: 62–91.

Böckerman P, Hämäläinen U, Uusitalo R. Vastasiko ammattikorkeakoulu-uudistus työelämän tarpeita? Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, Tutkimuksia 99, 2006.

Haapola I, Kauppinen T. Tukea talouslaman jälkeen. Toimeentulotuen saannin kesto 2000-luvun alussa yhdessätoista kaupungissa. Lahti: Verson julkaisuja 1, 2007.

HE 96/1968. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi korkeakouluissa ja eräissä muissa oppilaitoksissa opiskelevien henkilöiden opintolainojen valtioneuvoston päätöksellä ja kerkotuesta.

HE 121/1971. Hallituksen esitys Eduskunnalle opintotukea koskevan lainsäädännön uudistamisesta.

HE 6/1976. Hallituksen esitys Eduskunnalle vaalikelpoisuusikärajaa ja täysi-ikäisyysrajaa koskevien säännösten muuttamiseksi.

HE 229/1976. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi opintotukilain muuttamisesta.

HE 43/1977. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi opintotukilain 10 §:n ja asumistukilain muuttamisesta.

HE 177/1985. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsilisälain muuttamisesta.

HE 167/1991. Hallituksen esitys Eduskunnalle opintotukilainsäädännön uudistamisesta.

HE 226/1993. Hallituksen esitys Eduskunnalle opintotukilain muuttamisesta.

HE 73/1999. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi opintotukilain ja asumistukilain muuttamisesta.

HE 143/2000. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi opintotukilain muuttamisesta.

HE 11/2005. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi opintotukilain muuttamisesta ja opintolainavähennyksen edellyttämiksi muutoksiksi verolainsäädäntöön.

HE 9/2006. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi opintotukilain muuttamisesta.

Hellsten J. Syl:n opintotukitaistelu 1965–1971. Opintotukikomiteasta opintotuen kokonaislainsäädäntöön. Helsinki: Helsingin yliopisto (poliittisen historian pro gradu -tutkielma), 2001.

Häkkinen I, Uusitalo R. The effect of a student aid reform on graduation: a duration analysis. Uppsala: Uppsala University, Department of Economics, Working paper series 8, 2003.

Hämäläinen K, Hämäläinen U. Menetetty sukupolvi? Nuorisotyöttömyyden kauaskantoiset vaikutukset. Talous & Yhteiskunta 2005; (1): 28–33.

Hämäläinen U. Aktivoivatko työmarkkinatuen rajaukset? Kokemuksia nuorten työmarkkinatuen rajoituksista. Julkaisussa: Hämäläinen K, Taimio H, Uusitalo R, toim. Työttömyys – taloustieteellisiä puheenvuoroja. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, 2006: 132–151.

Hämäläinen U. Nuorten tulojen ja toimeentulon palapeli. Helsinki: Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1, 2004.

Karisto A, Montén S. Lukioon vai ei. Tutkimus alueellisista eroista helsinkiläisten lukionkäynnissä ja lukiolakkautusten vaikutuksista. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 6, 1996.

Karjalainen K. Toimeentulon palapeliä kasaamassa. Selvitys Helsingin yliopiston opiskelijoiden taloudellisesta tilanteesta 2002–2003. Helsinki: Helsingin yliopiston ylioppilaskunta, 2003.

Karvonen S, Rahkonen O. Kuka vastustaa koulutusta? Kouluvastaisuuden alueelliset erot Helsingissä. Yhteiskuntapolitiikka 2002; 67 (4): 324–332.

Kauppinen TM. Asuinalueen ja perhetaustan vaikutukset helsinkiläisnuorten keskiasteen tutkintojen suorittamiseen. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 6, 2004. (Väitöskirja.)

KM 1944: 14. Komiteamietintö 1944: 14 (mon.) Vähävaraisten ammattiopintojen avustamista valtion varoista harkitsevan komitean mietintö. Ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle ammattiopintojen avustuslaiksi.

KM 1957:11. Komiteanmietintö 1957:11. Opintolainojen valtioneuvoston ja stipendijärjestelmän muuttamista käsittelevän komitean mietintö. Helsinki 1957.

KM 1966: B 24. Komitean mietintö 1966: B 24. Ammattiopintojen avustuslain tarkistamiskomitean mietintö. Helsinki 1966.

KM 1968: B 27. Komitean mietintö 1968: B 27. Opintotukikomitean mietintö. Helsinki 1968.

KM 1973:19. Komiteanmietintö 1973:19. Valtion opintotukikeskuksen johtokunnan mietintö. Helsinki 1973.

KM 1977:19. Komitean mietintö 1977:19. Opintotuen kehittämistoimikunnan mietintö. Helsinki 1977.

KM 1980:61. Komiteanmietintö 1980:61. Parlamentaarisen nuorisokomitean II osamietintö. 1980-luvun nuorisopoliittinen toimintaohjelma. Helsinki 1980.

KM 1983:7. Komiteanmietintö 1983:7. Valtion opintotukikeskuksen johtokunnan muistio opintotukilain mukaisen opintotuen kehittämisestä. Jyväskylä 1982.

KM 1984:59. Komiteanmietintö 1984:59. Nuorten taloudellisen tuen ja lapsilisäjärjestelmän kehittämistoimikunnan mietintö I. Helsinki 1984.

Koulutustilastot 2006. Helsinki: Tilastokeskus.

Kuoppala M, Ritakallio V-M, Salmela T. Ovatko opiskelijat köyhiä? Yliopisto-opiskelijoiden toimeentulo. Julkaisussa: Kangas O, Ritakallio V-M, toim. Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 65, 1996: 177–199.

Kupari P, Välijärvi J, toim. Osaaminen kestävällä pohjalla. Pisa 2003 Suomessa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, 2005.

Kurri E. Opintotukea ja opiskelijoiden opintososiaalista asemaa koskeva toimenpideohjelma. Helsinki: Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 28, 2003.

Lahtinen I. Kuka tukisi opiskelijaa? Sosiaalivakuutus 1990; (5): 125–137.

Lehtinen A-R. Ongelmana opintolainat. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 34, 1999.

Lempinen P, Tiilikainen A. Opiskelijatutkimus 2000. Helsinki: Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiö Otus, Julkaisuja 21, 2001.

Martti S. Koulutus, työmarkkinat ja elämäntilanne: ”Käymme yhdessä ain, käymme aina rinnakkain...” Julkaisussa: Linnakangas R, toim. Koulutus ja elämän kulku. Näkökulmia koulutuksen vaikuttavuuteen. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C Työpapereita 28, 1999: 287–311.

Myrskylä P. Opiskelijat ovat myllertäneet työmarkkinat. Tieto & Trendit 2006; (5).

Niemi I. Opintojen rahoitus ja opintotuki I ja II asteen kouluissa. Helsinki: Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu B 27, 1971.

OECD 2004. Learning for tomorrow's world. First results from Pisa 2003. Paris: OECD, 2004.

Opetusministeriö. Ratkaisuehdotuksia opintolainoongelmiin – takausvastuutyöryhmän muistio. Helsinki: Opetusministeriö, 2001.

Opetusministeriö. Valtioneuvoston koulutuspoliittinen selonteko eduskunnalle. Helsinki: Opetusministeriön julkaisu 2004:6.

Opetusministeriö. Koulutus ja tutkimus 2003–2008. Kehittämissuunnitelma. Helsinki: Opetusministeriön julkaisu 2006:24.

Opetusministeriön asetus 1323/2001. Opetusministeriön asetus eräiden oppilailta ja opiskelijoilta perittävien maksujen perusteista, 1323/2001. Saatavissa: <<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2001/20011323>>.

OPM 1990:10. Opetusministeriön työryhmien muistioita. Opintotukityöryhmän muistio 1990:10. Helsinki: Opetusministeriö, 1990.

OPM 1990:42. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1990:42. Opintotuen selvitysmiehen raportti opintojen rahoitusjärjestelmän uudistamisesta. Helsinki: Opetusministeriö, 1990.

Oppilaitostilastot 2004. Helsinki: Tilastokeskus.

Oppilaitostilastot 2005. Helsinki: Tilastokeskus.

Pekkala S, Pekkarinen T, Uusitalo R. Education policy and intergenerational income mobility: Evidence from the Finnish comprehensive school reform. Helsinki: Palkansääjien tutkimuslaitos, Työpapereita 222, 2006.

Perustoimeentulotyöryhmän muistio. Työryhmämuistio 1986:2. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1986.

Pirttiniemi J. Koulukokemukset ja koulutusratkaisut. Peruskoulun vaikuttavuuden tarkastelu oppilasnäkökulmasta. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 168, 2000.

Purhonen A.”Ei tässä uskalla ottaa opintolainaa, kireetä on jo muutenkin”. Opiskelijoiden tulolähteet, taloudellinen selviytyminen ja opintolainan käyttö osana toimeentuloa. Helsinki: Stakes, Aiheita 1995: 7.

Raivola R, Zehner M, Vehviläinen J. Opintotuki – Opiskelijapalkka vai koulutusinvestointi. Helsinki: Opetusministeriön julkaisu 14, 2000.

Ruotsalainen P. Rekisteriselvitys opintolainansa kanssa ongelmiin joutuneista, Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 35, 1999.

Sipilä J. Sosiaalipoliittika. Helsinki: Tammi, Forum-kirjasto, 1970.

SOMERA-toimikunnan taustaraportti. Sosiaalimenojen kehitys pitkällä aikavälillä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 21, 2002.

STM 1995:24. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1995:24. Toimeentulotuen, opintotuen ja työmarkkinatuen yhteensovitustyöryhmän muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1995.

Sundell S. Selvitys lääninoikeuksien toimeentulotukipäätöksistä vuonna 1996. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 34, 1998.

Suominen E-M, Veijonen M. Matkalla ammattiin – myötä- vai vastamäessä? Selvitys toisen asteen ammattiin opiskelevien elinoloista keväällä 2004. Helsinki: Suomen Ammattiin Opiskelevien Keskusliitto SAKKI, 2004.

Suominen E-M, Mustakallio P. Matkalla ammattiin – riittävätkö eväät? Selvitys toisen asteen ammattiin opiskelevien toimeentulosta keväällä 2002. Osa 1 Opiskelijan toimeentulo. Helsinki: Suomen Ammattiin Opiskelevien Keskusliitto SAKKI, 2002.

Toikka T. Opintolainojen takaisinmaksuongelmat. Rekisteriselvitys vuosien 2001–2004 aikana valtion takausvastuunsa perusteella maksamista lainoista. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 45, 2005.

Vehviläinen J. 2000-luvun koululaisallergia – ammattikouluttamattomat nuoret yhteiskunnan ja vanhempien huolenaiheena. Nuorisotutkimus 1998; 16 (2): 32–41.

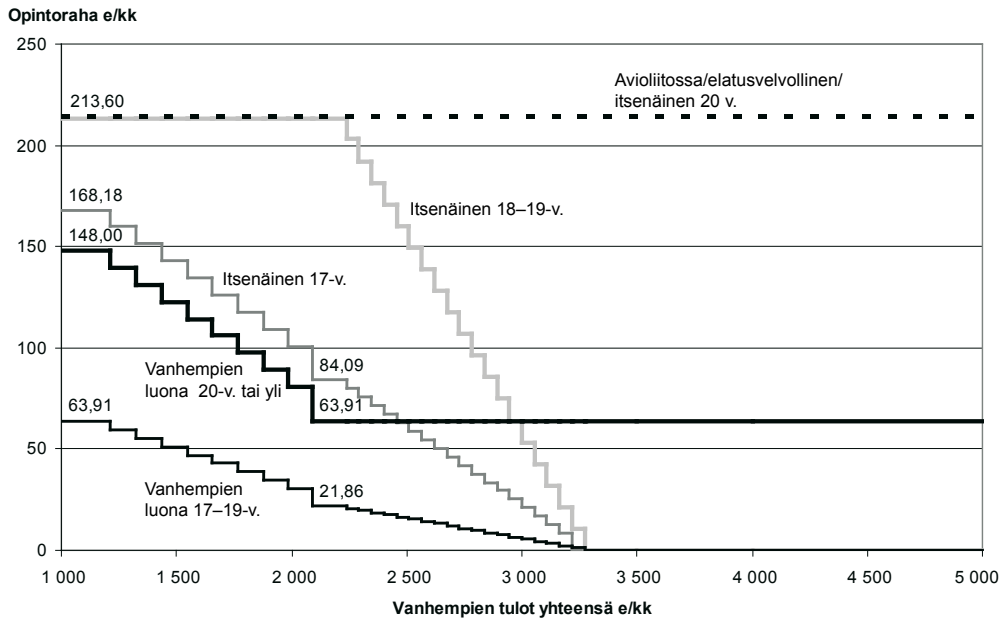
Viuhko M. Opiskelijatutkimus 2006. Korkeakouluopiskelijoiden toimeentulo ja työssäkäynti. Helsinki: Opetusministeriön julkaisuja 51, 2006.

Vähimmäisturvatyöryhmän välimietintö. Työryhmämuistioita 1994:14. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1994.

Väljjarvi J. Peruskoululaisten osaamisen laatu ja tasa-arvo kansainvälisessä vertailussa. Talous & Yhteiskunta 2003; (4): 7–12.

LIITTEET

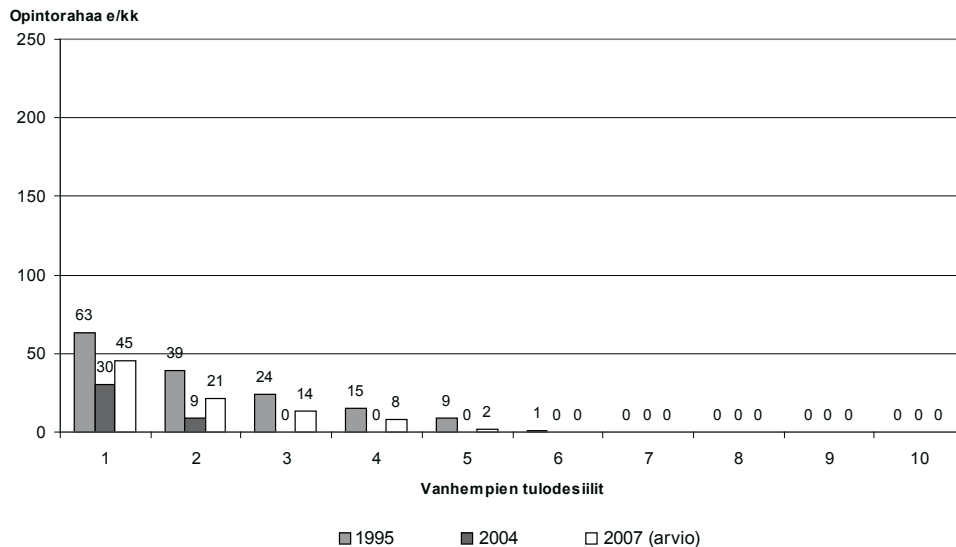
Liitekuvio 1. Vanhempien tulo rajojen vaikutus opintorahaan 1.11.2006 saakka^a.

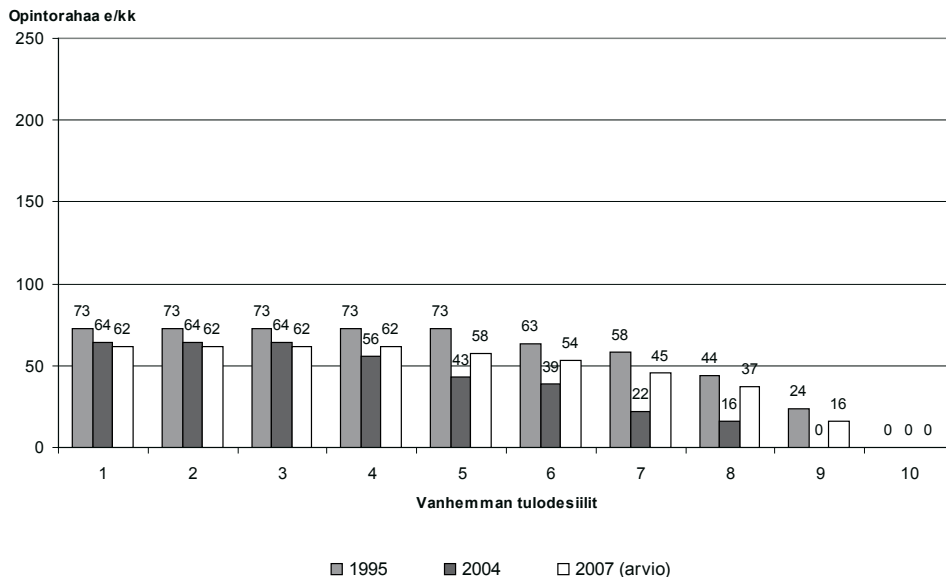
^aJärjestelmä tämän kuvion mukainen kesästä 1998 lähtien.

LIITEKUVIOT 2a–2h: OPINTORAHA JA VANHEMPIEN TULOJEN KEHITYS

Liitekuvio 2a. 17–19-vuotias vanhempiensa taloudessa asuva henkilö, 2 huoltajaa.^a

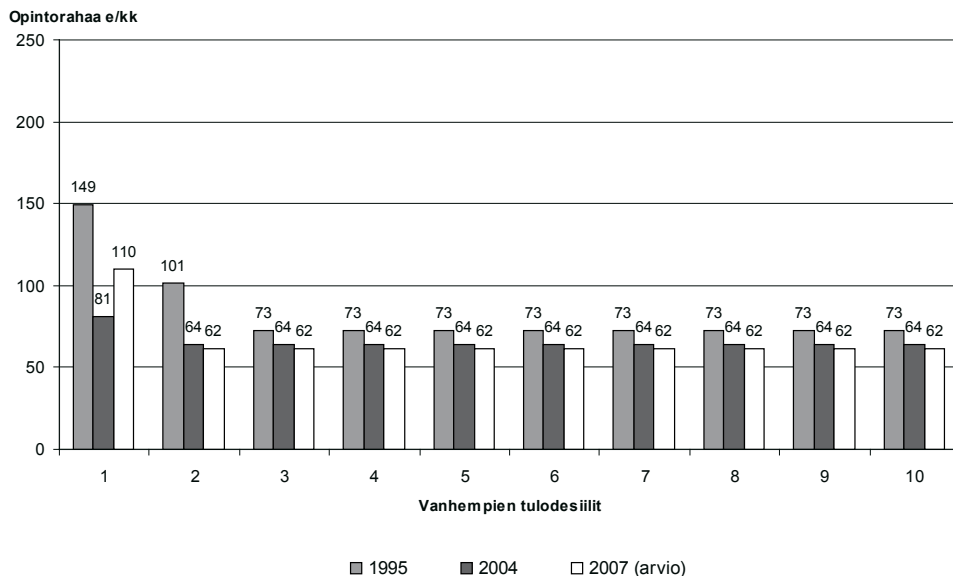

Liitekuvio 2b. 17–19-vuotiaat vanhemman kanssa samassa taloudessa asuva henkilö, 1 huoltaja.

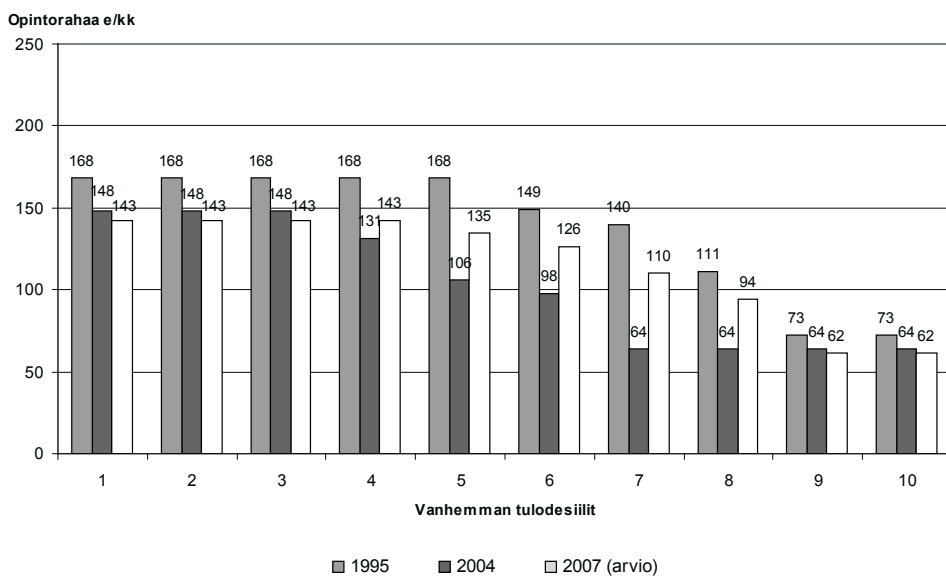

^a Liitekuviot 2a ja 2b ovat samat kuin luvussa 6 kuviot 6.5a ja b (s. 73), mutta opintorahan suuruutta kuvaava asteikko on sama kuin liitekuvioiden 2 muissa kuvioissa.

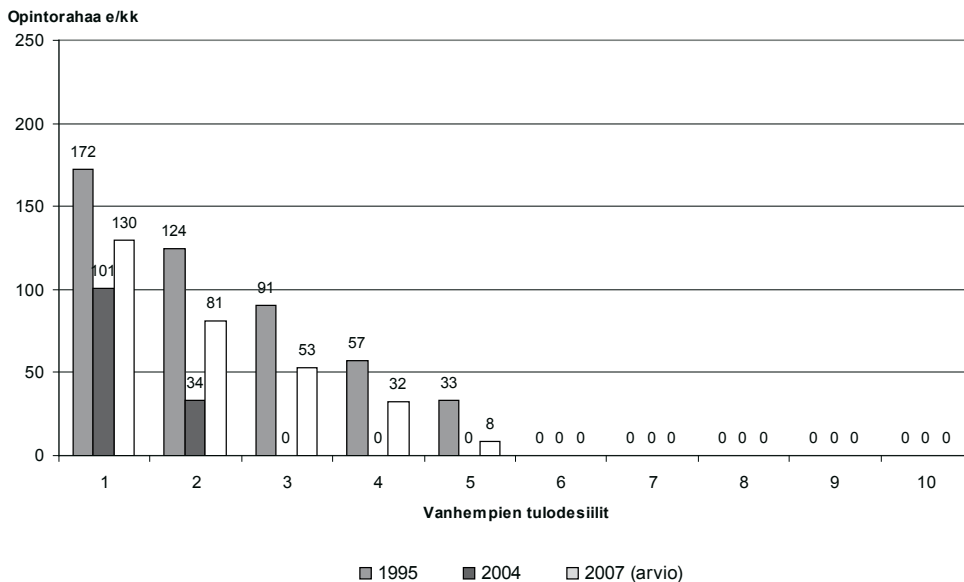
Liitekuvio 2c. 20-vuotias tai vanhempi vanhempiensa taloudessa asuva henkilö, 2 huoltajaa

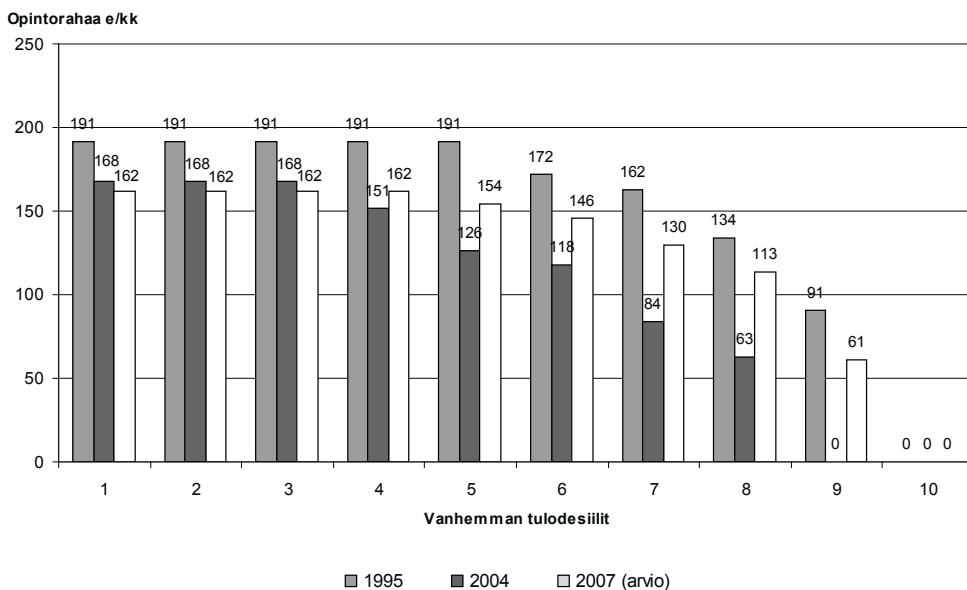
Liitekuvio 2d. 20-vuotias tai vanhempi vanhemman kanssa samassa taloudessa asuva henkilö, 1 huoltaja.

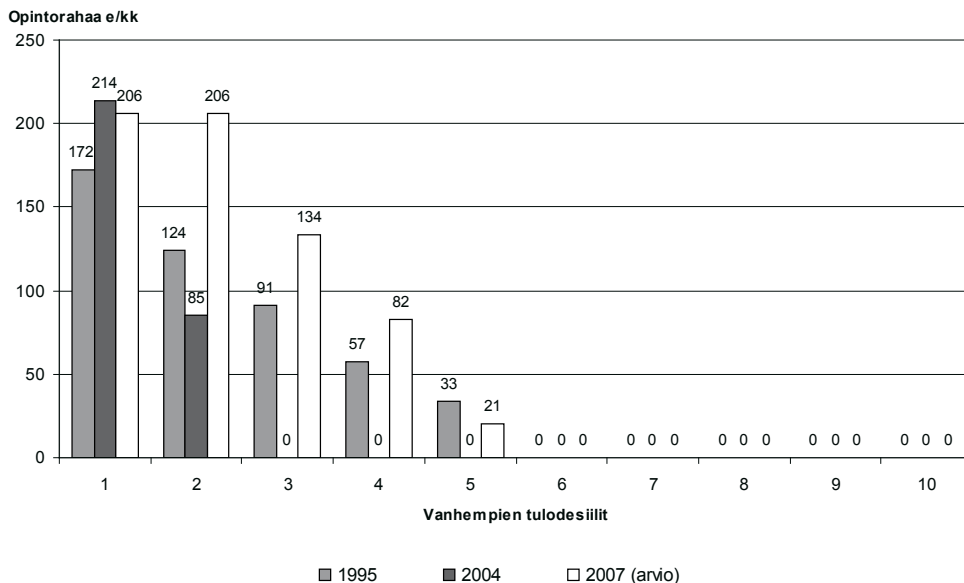
Liitekuvio 2e. 17-vuotias itsenäisesti asuva, 2 huoltajaa.

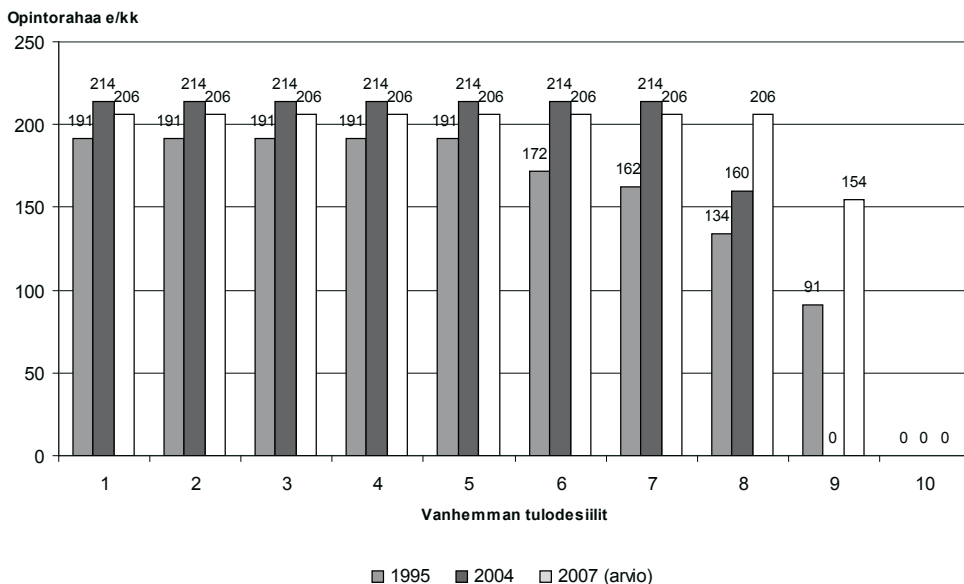
Liitekuvio 2f. 17-vuotias itsenäisesti asuva, 1 huoltaja.

Liitekuvio 2g. 18–19-vuotias itsenäisesti asuva^a, 2 huoltajaa.

Liitekuvio 2h. 18–19-vuotias, itsenäisesti asuva^a, 1 huoltaja.

^a Vuonna 1995 alle 20-vuotiaiden itsenäisesti asuvien opintorahajärjestelmä oli sama kuin tällä hetkellä alle 18-vuotiaiden järjestelmä.

Liitetaulukko. Opintojen ja lapsilisien järjestelmä Euroopassa.

Maa	Oppivelvollisuus päättyy	Perus-opetusikä	Toisen asteen koulutus	Lapsilsän ikäraja (korotettu ikäraja)	Ikärajan korotuksen syyt	Tulot vaikuttavat lapsilisään
Suomi	16	7-16(17)	Yleinen 16-19 Ammatillinen 16-19	17		
Ruotsi	16	7-16	16-19	16	Toisella asteella samansuuruinen etuus	
Norja	16	6-16	17-19	18		
Islanti	16	6-16	16-20	16		x
Tanska	16	7-16(17)	16-18	18		Eläkeläisillä
Iso-Britannia	16	4(5)-14(16)	14-18, sct 16-18	16 (19)	Koulutuksessa 19-vuotiaaksi saakka, ei korkea-asteen koulutukseen	
Irlanti	15	4-15	15-18	16 (19)	Jatkokoulutus, vamma	
Ranska	16	6-15	15-18	20		
Saksa	16(19)	6-16	16-19	18 (21/27/ei rajaa)	Työttömyys, jatkokoulutus, vamma	
Itävalta	15	6-14	14-18	18 (26/21/ei rajaa)	Pienituloisilla jatkokoulutus, työnhaku, kyvyttömyys ansiotöihin	
Belgia	15(18)	6-14	14-18	18 (25,21)	Jatkokoulutus, vamma	
Alankomaat	17(18)	4(6)-15	15-17(18)	17		
Luxemburg	15	6-15	15-19	18 (27)	Ammatillinen koulutus, vamma	
Viro	15	6-16	16-19	16 (19)	Täysiaikainen koulutus	
Liettua	16	6-16	16-18	3		
Latvia	16	7-16	16-19	15 (20)	Jatkokoulutus	
Italia	15	6-14	14-19	18 (ei rajaa)	Vamma	x
Espanja	16	6-16	17	18 (ei rajaa)	Vamma	x
Portugal	15	6-15(16)	15-18	16 (18/21/24)	Jatkokoulutus, vamma	x
Kreikka	16	6-15	15-18	18 (22/ei rajaa)	Jatkokoulutus, vamma	
Puola	16(18)	7-16	16-19	18 / Peruskoulu (24)	Jatkokoulutus ja vamma	
Unkari	18	6-14	14-18	Peruskoulu, 16 (23)	Jatkokoulutus	
Tsekki	15	6-15	15-19	Peruskoulu, 15 (26)	Jatkokoulutus	x
Slovakia	16	6-15	14-18 (15-19)	Peruskoulu, 16 (25/18)	Työharjoittelu, jatkokoulutus, sairaus/vamma	
Slovenia	15	6-15	15-19	18 (26)	Jatkokoulutus, vamma	x

Lähde: Eurydice ja Missoc.

LIITE 1: TUTKIMUSSELOSTE

Kyselyn toteutus

Toisen asteen opiskelijoiden elämäntilannetta ja toimeentuloa selvitettiin henkilökohtaisen postikyselyn avulla kevättalvella 2006. Postikyselyn suorittamisen kannalta kattavimmaksi otospohjaksi osoittautui Opetushallituksen ylläpitämä Yhteisvalintarekisterin tieto opiskelupaikan vastaanottaneista henkilöistä. Yhteishaussa ovat mukana Manner-Suomen päivälukioissa järjestettävä koulutus, ammatillinen peruskoulutus sekä osa opistolinjoista. Päivälukioon voi hakea vain kevään yhteishaussa. Vuosittain yhteishaun kautta opiskelupaikan saa lukioista noin 33 000 ja ammatillisista oppilaitoksista 39 000 opiskelijaa. Yhteishakutiedot rekisteröidään ja paikan saaneille tehdään seuranta opintojen aloittamisesta syksyisin 20.9. ja kevätpuolella 20.1. Mikäli opiskelija on tuolloin ollut koulutuksessa, hän kuuluu tutkimuksen otoskehikkoon tietyin rajauksin. Kysely tehtiin vuosina 2003–2005 yhteishaussa koulutuspaikan vastaanottaneille. Tällöin opiskelijat, jotka olivat käyttäneet opintoihinsa jo enemmän kuin kolme vuotta, rajattiin pois otannasta. Päivälukion ja ammatillisen peruskoulutuksen aloittaneista mukaan valittiin joko suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvat, parhaillaan Suomessa oleskelevat henkilöt.

Yhteisvalintatietojen käyttö johtaa toisen asteen opintojen luonteen vuoksi sekä yli- että alipeittoon otoskehikossa. Koulutuksen keskeyttäminen on yleistä toisella asteella ja erityisesti ammatillisessa peruskoulutuksessa. Tämän vuoksi kyselylomake lähti myös koulutuksensa keskeyttäneille. Ylipeittoa ei voitu välttää näillä yhteisvalintarekisteritiedoilla. Alipeiton syynä puolestaan on se, että esimerkiksi lukiossa 17 prosenttia opiskelijoista käyttää yli kolme vuotta opintoihin ja heidät on rajattu tarkastelun ulkopuolelle.

Tutkimuslomakkeeseen ei sisällytetty vastaajaa identifioivaa tunnistetta, joten kyselyyn vastanneita ei voida jälkikäteen tunnistaa. Tähän päädyttiin kahdesta syystä. Ensinnäkin Yhteisvalintarekisterin tietojen käyttöluvan saamiseksi päädyttiin siihen, että kyselyn toteuttamisesta tehdään vastaajille mahdollisimman anonyymi ja ainoa kyselyn toteuttamiseksi tehty tietojen yhdistäminen oli henkilötunnuksen ja osoite-tiedon yhdistäminen kirjeen lähetysvaiheessa. Lisäksi kyselyn vastausastetta pyrittiin kasvattamaan mm. pyrkimällä vähentämään Kelaan tutkimuksen suorittajana mahdollisesti liittyviä epäluuloja. Koska Kela huolehtii opintotuen toimeenpanosta, ei ole täysin pois suljettua, että nuoret suhtautuisivat epäluuloisesti tämäntyyppiseen tutkimukseen. Tästä syystä päädyimme ratkaisuun, jossa meidän oli mahdollista luvata tutkittaville, että vastaukset saattoi antaa täysin anonyymisti eikä vastaajilta kerätty minkään tunnisteen avulla tietoa siitä, kuka on vastannut ja kuka ei. Esimerkiksi muistutuskirjeet lähetettiin koko kohdejoukolle.

Lukiolaiset ovat huomattavasti homogeenisempi ryhmä kuin ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevat. Ammatillisessa koulutuksessa opiskelevien ikä, asumisolosuhteet ja perheasema vaihtelevat merkittävästi enemmän kuin lukiolaisilla. Tämä yhdessä sen kanssa, että ammattiin opiskelevilla opintojen keskeyttäminen on huomattavasti

yleisempää, johti siihen, että päädyimme tekemään suuremman otoksen ammatilliseen tutkintoon tähtäävistä. Lisäksi aiempien opiskelijatutkimusten perusteella vastausprosentin voitiin olettaa jäävän verraten pieneksi. Nämä tekijät huomioiden otoskooksi päätettiin 4 500 henkilöä, 1 800 lukiolaista ja 2 700 ammattiin opiskelevaa. Otos tehtiin systemaattisesti opintojen aloitusajankohdan sekä iän mukaan, minimoiden näin vaihtelua kahden otosjoukkoa koskevan tärkeän tekijän suhteen. Lomakkeen soveltuvuutta vastaajaryhmälle testattiin etukäteen opiskelijajärjestön toimesta ja kyselyn postitusajankohdissa pyrittiin huomioimaan erityisesti lukiolaisten ylioppilaskirjoitusten ajoittuminen sekä opiskelijoiden talviloma. Ensimmäinen kyselykierros toteutettiin helmikuun alussa 2006 ja toinen kierros saman kuun lopulla.

Vastauksia saatiin kaikkiaan 1 760, ensimmäiseltä kierrokselta 1 022 ja toiselta 738. Muutamia lomakkeita palautui postin kautta virheellisten osoitetietojen takia. Suoraksi vastausprosentiksi saadaan 39, mutta tämä osuus ei huomioi otokseen tulleiden, koulutuksesta jo valmistuneiden eikä keskeyttäneiden määrää. Opiskelijoita koskevien tilastojen perusteella voidaan olettaa, että osa lomakkeista on lähtenyt henkilöille, jotka olivat jo lopettaneet koulutuksensa. Huomioiden Tilastokeskuksen arvion keskeyttäjien määristä lukioissa ja ammatillisessa koulutuksessa todellisen kohdejoukon vastausprosentin voidaan ajatella olevan lukiossa noin 49 prosenttia ja ammatillisessa koulutuksessa noin 39 prosenttia. Koko aineiston vastausasteeksi – keskeyttäneet ja tutkintoon valmistuneiden arviot huomioon ottaen – saadaan 43 prosenttia. Vastausaktiivisuus on lähellä etukäteen oletettua, verraten alhaista tasoa. Kolmannen kyselykierroksen toteuttaminen olisi ehkä ollut perusteltua. Se olisi kuitenkin nostanut merkittävästi hankkeen kustannuksia, sillä turvataksemme vastaajien yksityisyydensuojan kysely lähetettiin ilman mitään tunnustietoja, jolloin myös muistutuskirjeet jouduttiin lähettämään koko otosjoukolle. Muistutuskierron jälkeen saatujen vastausten suuri osuus (42 prosenttia) kaikista vastauksista osoittaa, että usea kyselykierros on tärkeä opiskelijoille kohdistetuissa postikyselyissä.

Vastaajat olivat pyrkineet täyttämään koko lomakkeen, vaikka osa kysymyksistä osoittautui selvästi hankaliksi joillekin vastaajaryhmille. Tällaisia ryhmiä olivat sekä hyvin nuoret että keskimääräistä vanhemmat vastaajat. Ongelma aiheutui siitä, että jo etukäteen lomakkeessa usea vaihtoehto jouduttiin rajaamaan monessa kysymyksessä. Osa ongelmista olisi vältetty paremman ohjeistuksen avulla. Toisaalta kaikki etukäteisoletukset sopivista vastausvaihtoehdoista eivät pitäneet täysin paikkaansa.

Lopullinen aineisto sisältää 1 760 vastausta. Taulukossa L1.1 on kuvattu vastaajien jakauma koulutuksen mukaan. Omana ryhmänään ovat vastaajat, jotka vastausten perusteella ovat jo lopettaneet opiskelunsa tai joita ei muista syistä lueta mukaan analyysiin. Vastaajista 824 on lukiolaisia, ammatillisessa peruskoulutuksessa on 839 henkilöä ja yhtä aikaa kumpaakin tutkintoa suorittavia on 83. Tutkimuksessa keskityttiin vain lukiota tai ammatillista tutkintoa suorittavien ryhmään. Kumpaakin tutkintoa samanaikaisesti suorittavien ryhmä on liian pieni varsinaisten analyysien tekemiseksi eikä vastaajia voida luotettavasti sijoittaa kumpaankaan vain yhtä tutkintoa suorittavista ryhmistä.

Taulukko L1.1. Vastaajat koulutuksen mukaan.

Koulutusluokitus	Lukumäärä
Lukio	824
Ammatillinen koulutus	839
Sekä lukio että ammatillinen koulutus	83
Keskeytys tai muu syy hylkäämiseen	14

Perinteistä katoanalyysia, jossa vastaamatta jättäneiden valikoitumista arvioitaisiin suhteessa perusjoukkoon, ei voida toteuttaa juuri etukäteen tiedossa olleesta ali- ja ylipiteosta johtuen sekä siitä syystä, että vastaajia ei identifioitu. Sen sijaan katoa voidaan arvioida vertaamalla vastaajia erilaisiin rekistereistä saataviin tietoihin yhdessä otostietojen kanssa. Vuosittain yli 10 prosenttia ammatillisen koulutuksen opiskelijoista ja noin 4 prosenttia lukiolaisista keskeyttää opintonsa ja tämä näkyy vastaajien koostumuksessa otokseen nähden taulukossa L1.2. Erot otoksen ja vastanneiden välillä noudattavat pitkälti etukäteisoletuksia ja keskeytysten vaikutukset näkyvät vahvimmin vanhempien ja pidempään opiskelleiden miesopiskelijoiden määrän vähenemisenä otoksesta vastaajista. Sukupuoli-, kieli- ja opintoalajakaudat ovat lisäksi hyvin lähellä muissa tilastolähteissä havaittavia tasoja (ks. myös luku 5.1).

Taulukko L1.2. Opiskelijakyselyn otoksen ja vastaajien vertailu.

	Lukio		Ammatillinen	
	Otos	Vastaajat	Otos	Vastaajat
Ikäryhmä				
16	0,7	0,9	0,0	0,0
17	32,5	33,6	20,0	24,3
18	33,5	33,7	23,9	24,3
19	32,0	30,7	22,7	24,2
20 tai yli	1,3	1,1	33,3	27,2
Sukupuoli				
Mies	44,3	37,5	53,9	49,2
Nainen	55,7	62,5	46,1	50,8
Kieli				
Suomi	95,1	95,4	95,8	94,3
Ruotsi	4,9	4,6	4,2	5,7
Opintojen aloitusvuosi				
2001–2002		0,6		1,8
2003	32,7	30,5	30,8	23,5
2004	33,6	33,7	34,0	32,3
2005	33,7	35,0	35,2	41,6
		0,2		0,8

LIITE 2. KYSELYLOMAKE**Toisen asteen opiskelijoiden elämäntilanne ja toimeentulo -kysely**

Ympyröi tilannettasi parhaiten kuvaava vaihtoehto tai kirjoita vastaus sille varattuun tilaan

Taustatiedot

<p>1. Sukupuolesi 1 Mies 2 Nainen</p> <p>3. Siviilisäätyysi</p> <p>1 Naimaton
2 Avoliitossa
3 Naimisissa
4 Eronnut / leski</p> <p>5. Mitkä ovat tämänhetkisen asuinpaikkasi postinumeron kolme ensimmäistä numeroa?</p> <p>___ __</p> <p>7. Onko sinulla sisarusia?</p> <p>1 Ei
2 Kyllä, a) _____ alle 20-vuotiaista sisarusta
 b) _____ 20-vuotiaista tai vanhempaa sisarusta</p> | <p>2. Syntymävuotesi 19 __ __</p> <p>4. Onko sinulla lapsia?</p> <p>1 Ei
2 Kyllä, _____ lasta</p> <p>6. Kansalaisuutesi</p> <p>1 Suomen
2 Muu</p> |
|---|---|

Kotitalouden tiedot

<p>8. Asutko tällä hetkellä</p> <p>1 Vanhemman / vanhempien luona (<i>Siirry kysymykseen 10.</i>)
2 Oppilaitoksen asuntolassa
3 Vuokralla opiskelija-asunnossa
4 Muussa vuokra-asunnossa
5 Omassa / puolison omistusasunnossa
6 Vanhemman omistusasunnossa
7 Muualla, missä?</p> <p>_____</p> <p>10. Kuinka monta henkilöä kuuluu kotitalouteesi?
(Tässä tutkimuksessa kotitalouteen kuuluvaksi lasketaan henkilöt, jotka asuvat, ruokailevat ja käyttävät tuloja yhdessä kanssasi.)</p> <p>_____</p> <p>11. Onko äitisi tai isäsi yksinhuoltaja?</p> <p>1 Ei
2 Kyllä</p> <p>12. Kuinka pitkä matka asunnoltasi on opiskelupaikkaasi?</p> <p>Noin _____ km</p> | <p>9. Jos et asu vanhempiesi luona, asutko tällä hetkellä</p> <p>1 Yksin omissa taloudessa tai soluasunnossa
2 Kaksin puolison kanssa (<i>puolisolla tarkoitetaan myös tyttö/poikaystävää</i>)
3 Yksin lapsen/lasten kanssa
4 Puolison ja lapsen/lasten kanssa
5 Yhteistaloudessa tai ”kimpakkämpässä” (yhteinen vuokrasopimus)</p> <p>13. Muutitko aloittaaksesi nykyiset opintosi?</p> <p>1 En
2 Kyllä, muutin noin _____ km</p> |
|--|--|

Perhetausta

***Vanhemmilla tarkoitetaan tässä henkilöitä, jotka omasta mielestäsi ovat vanhempiasi.
Puolisolla tarkoitetaan avo/aviopuolisoa tai tyttö/poikaystävää, jonka kanssa asut yhdessä.***

14. Onko isäsi/äitisi/puolisosi tällä hetkellä

	<i>isä</i>	<i>äiti</i>	<i>puoliso</i>
1 Työssä	1	1	1
2 Työtön	2	2	2
3 Eläkkeellä	3	3	3
4 Muuten työelämän ulkopuolella (esim. opiskelija, kotiäiti tai – isä)	4	4	4
5. En osaa sanoa / En voi vastata	5	5	5

15. Mikä on tai oli isäsi/äitisi koulutustaso?*(merkitse korkein)*

	<i>isä</i>	<i>äiti</i>
1 Kansa-, keski- tai peruskoulu	1	1
2 Ammattitutkinto	2	2
3 Opistotutkinto	3	3
4 Ylioppilas	4	4
5 Korkeakoulututkinto	5	5
6 En osaa sanoa / En voi vastata	6	6

16. Mikä on tai oli isäsi/äitisi ammattiasema?

	<i>isä</i>	<i>äiti</i>
1 Ylempi toimihenkilö (esim. opettaja, lääkäri, johtotehtävät) 1	1	
2 Alempi toimihenkilö (esim. pankkivirkailija, sihteeri, myyntipäällikkö) 2	2	2
3 Työntekijä (esim. teollisuustyöntekijä, kokki, sähköasentaja) 3	3	
4 Maatalousyrittäjä	4	4
5 Muu yrittäjä	5	5
6 En osaa sanoa / En voi vastata	6	6

17. Arvioi vanhempiesi keskimääräiset bruttotulot (tulot ennen veroja) kuukaudessa.

1 Isän _____ e/kk 2 Äidin _____ e/kk

18. Onko isäsi/äitisi ollut työttömänä tai lomautettuna viimeisen kahden vuoden aikana?**a) Isä**

1. Ei
2. Kyllä
3. En osaa sanoa / En voi vastata

b) Äiti

1. Ei
2. Kyllä
3. En osaa sanoa / En voi vastata

Koulutus ja opiskelu**19. Oletko tällä hetkellä**

- 1 Lukiossa
- 2 Ammatillisessa koulutuksessa
- 3 Sekä lukiossa että ammatillisessa koulutuksessa
- 4 Muualla, missä?

20. Milloin aloitit nykyiset opintosi?

20 __ __

21. Milloin arvioit nykyisten opintojesi päättävän?

20 __ __

22. Jos olet ammatillisessa koulutuksessa, niin vastaa seuraaviin kysymyksiin.**a) Mikä on koulutusalasasi?**

1. Humanistinen ja kasvatustieteiden ala
2. Kulttuuriala
3. Yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon ala
4. Luonnontieteiden ala
5. Tekniikan ja liikenteen ala
6. Luonnonvara- ja ympäristöala
7. Sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala
8. Matkailu-, ravitsemus- ja talousala
9. En osaa sanoa

Esimerkkejä

Lapsi- ja perhetyö, vapaa-ajan ohjaus, viittomakielinen ohjaus

Käsityö, muotoilu, kuvataide, teatteri, tanssi, musiikki viestintä

Asiakaspalvelu, markkinointi, informaatio- ja kirjastopalvelut, taloushallinto, toimistopalvelut, tietohallinto

Tietojenkäsittely, Informaatioteknologia, tietojärjestelmät

Teollisuus, koneet, sähkö, elektroniikka, rakentaminen, kuljetus, vaatetus, elintarvikkeet

Maa- ja metsätalous, kalatalous, puutarhatalous, ympäristö

Hammashoito, lääkeala, sosiaali- ja terveysala, hiusala, kauneudenhoito, liikunnanohjaus

Kotitalous, hotelli- ja ravintola-ala, matkailuala, puhdistuspalvelut

b) Mihin tutkintonimikkeeseen koulutuksesi johtaa?**23. Mitä tutkintoja olet suorittanut peruskoulun jälkeen?***(merkitse kaikki suoritettut tutkinnot)*

1. Ei peruskoulun jälkeistä tutkintoa
2. Ylioppilastutkinto tai vastaava
3. Ammatillinen perustutkinto
4. Muu ammatillinen tutkinto
5. Opistoasteen tutkinto
6. Korkeakoulututkinto
7. Muu, mikä?

24. Mikä oli peruskoulun päättötodistuksesi keskiarvo?

1. Välttävä / kohtalainen (*alle 7*)
2. Tyydyttävä (*7–7.9*)
3. Hyvä (*8–8.9*)
4. Kiitettävä (*9 tai yli*)
5. En muista

25. Mikäli et aloittanut nykyisiä opintojasi samana vuonna kun pääsit peruskoulusta, olitko välillä*(merkitse kesto vuosina ja kuukausina)***vuotta ja kuukautta**

1. Opiskelemissa suorittamatta tutkintoa (<i>opinnot keskeytyivät</i>)	_____	_____
2. Tutkintoon johtaneessa koulutuksessa	_____	_____
3. Ansiotyössä	_____	_____
4. Työttömänä	_____	_____
5. Työpajatoiminnassa / työharjoittelussa työmarkkinatuella	_____	_____

Nykyiseen koulutukseen hakeutuminen**26. Valitse seuraavissa väittämissä sinulle sopivin vaihtoehto.**

	Täysin samaa mieltä			Täysin eri mieltä	
	1	2	3	4	5
Kaikki vastaavat seuraaviin väittämiin					
1	Minulle oli itsestään selvää hakeutua opiskelemaan.				
2	Olen siinä koulutuksessa, johon ensisijaisesti halusin.				
3	Tunnen opiskelevani minulle oikeaa alaa.				
4	Aion suorittaa loppuun tämän tutkinnon.				
5	Valitsin tämän koulutusohjelman, koska se on reitti haluamaani ammattiin.				
6	Valitsin tämän opiskelupaikan siksi, että se on lähellä vanhempiani.				
7	Vanhempieni ja/tai sisarusteni esimerkki vaikutti opiskeluvälyntäni.				
8	Sain riittävästi neuvontaa ja opastusta eri vaihtoehdoista hakiessani koulutukseen.				
9	Olin opiskelemaan hakiessani tietoinen opintoetuksien saantiehtoista ja määristä.				
10	Keskustelin perheeni kanssa opintojen aikaisen toimeentuloni järjestämisestä.				
11	Taloudelliset syyt vaikuttivat opiskeluvälyläni (<i>lukio tai ammatillinen</i>) valintaan.				
12	Taloudelliset syyt vaikuttivat oppilaitosvalintaan.				
13	Hain nykyiseen koulutukseeni vain varmistaakseni jonkin opiskelupaikan.				
Ammatillisessa koulutuksessa olevat vastaavat seuraaviin väittämiin					
14	Vanhempani ohjasivat minua hakemaan juuri ammatilliseen koulutukseen.				
15	Suurin osa ystäväistäni meni ammatilliseen koulutukseen.				
16	Minulle oli itsestään selvää hakeutua juuri ammatilliseen koulutukseen.				
17	Minulle oli itsestään selvää hakeutua juuri tähän koulutusohjelmaan.				
18	Valitsin ammatillisen koulutuksen päästäkseni nopeasti ansiotyöhön.				
19	Valitsin ammatillisen koulutuksen, koska mielikuvan lukiosta oli negatiivinen.				
20	Valitsemani ala on arvostettu.				
21	Opiskelemallani alalla on hyvä työllisyystilanne.				
22	Opinto-ohjaus vaikutti merkittävästi siihen, että valitsin ammatillisen koulutuksen.				
23	Halusin käytännönläheiseen koulutukseen.				
24	Menin ammatilliseen koulutukseen, koska haluan ammattikorkeakouluun.				
Lukiolaiset vastaavat seuraaviin väittämiin					
25	Vanhempani ohjasivat minua hakemaan juuri lukioon.				
26	Suurin osa ystäväistäni meni lukioon.				
27	Minulle oli itsestään selvää hakeutua juuri lukioon.				
28	Valitsin lukion, koska mielikuvani ammatillisesta koulutuksesta oli negatiivinen.				
29	Opinto-ohjaus vaikutti merkittävästi siihen, että valitsin lukion.				
30	Menin lukioon, koska en ollut varma jatkosuunnitelmistani ja halusin lisää miettimisaikaa.				
31	Menin lukioon, koska haluan yliopistoon/korkeakouluun.				

Toimeentuloa koskevat kysymykset

Opiskelijana voit saada opintukea, joka koostuu opintorahasta, asumislisästä sekä valtion takaamasta opintolainasta. Tietyissä tilanteissa on mahdollisuus saada yleistä asumistukea asumislisän sijaan. Saatavilla on lisäksi koulumatkatukea, jos matkan pituus ja kustannukset ylittävät määritellyt rajat.

27. Millaiseksi koet tämänhetkisen taloudellisen tilanteesi?

- 1 Erittäin hyvä 2 Hyvä 3 Kohtalainen 4 Huono 5 Hyvin huono

28. Saatko tällä hetkellä opintorahaa?

- 1 Kyllä.
 2 En, minulle ei ole hakemuksestani huolimatta myönnetty opintorahaa, sillä vanhempieni tulot ovat liian suuret.
 3 En, minulle ei ole myönnetty opintorahaa muista syistä johtuen, vaikka hain sitä.
 4 En ole hakenut opintorahaa, sillä tiesin vanhempieni tulojen olevan liian suuret.
 5 En ole hakenut opintorahaa muista syistä johtuen.
 6 En, opintorahani on keskeytetty.

29. Oletko nostanut nykyisten opintojesi aikana opintolainaa?

- 1 Kyllä, yhteensä _____ euroa (*arvioi jos et muista tarkkaa summaa*).
 2 En, minulle ei myönnetty opintolainaa vaikka olen sitä hakenut.
 3 En, en voi saada opintolainaa koska en saa opintorahaa.
 4 En, en voi saada opintolainaa muista syistä johtuen.
 5 En ole nostanut tai hakenut opintolainaa.

30. Valitse soveltuva vastausvaihtoehto seuraaviin kysymyksiin.

Kyllä En / Ei

1 Saatko tällä hetkellä asumislisää tai yleistä asumistukea?	1	2
2 Oletko saanut tänä lukuvuonna koulumatkoihisi Kelan koulumatkatukea?	1	2
3 Oletko maksanut nykyisten opintojesi aikana vapaaehtoisesti takaisin opintotukia?	1	2
4 Onko sinulta peritty nykyisten opintojesi aikana takaisin opintotukia?	1	2
5 Jos sinulta on peritty takaisin tukia, koitko sen vuoksi taloudellisia vaikeuksia?	1	2

31. Oletko ollut ansiotöissä viimeisen 6 kk aikana?

- 1 En
 2 Kyllä, satunnaisesti
 3 Kyllä, säännöllisesti n. _____ tuntia viikossa

32. Olitko ansiotöissä kesällä 2005?

- 1 En
 2 Kyllä

33. Arvioi, kuinka paljon saat lukuvuoden aikana seuraavia nettotuloja (tulot verojen jälkeen) keski- määrin kuukaudessa.

- 1 Opintorahaa _____ e/kk
 2 Asumislisää tai -tukea _____ e/kk
 3 Ansiotuloja _____ e/kk
 4 Sosiaaliturvatuksia (*esim. lapsilisä, toimeentulotuki*) _____ e/kk
 5 Muita merkittäviä tuloja _____ e/kk

34. Arvioi, kuinka paljon käytät lukuvuoden aikana seuraaviin menoihin keskimäärin kuukaudessa.

- 1 Asumismenot (*esim. vuokra/vastike, sähkö, vesi*) _____ e/kk
 2 Koulumatkat (*ennen mahdollista koulumatkatukea*) _____ e/kk
 3 Opiskelutarvikkeet _____ e/kk
 4 Oppilaitoksille maksettavat maksut _____ e/kk

35. Arvioi, kuinka paljon tulet käyttämään rahaa yhteensä seuraaviin opiskelumenoihin koko kuluvan lukuvuoden aikana.

1	Oppikirjat ja muut tarvikkeet, kuten kynät, vihkot jne.	_____ e
2	Erikoistyövälineet, suojavarusteet, asusteet jne.	_____ e
3	Kiinteät maksut oppilaitoksille	_____ e
4	Matkat ja retket	_____ e
5	Muut merkittävät menot, mitkä?	_____ e
	_____	_____ e

36. Valitse seuraavissa kysymyksissä sinulle sopivin vastausvaihtoehto.

Oletko saanut viimeisen vuoden aikana joitakin seuraavista?	Kyllä	En
1 Toimeentulotukea kesällä	1	2
2 Toimeentulotukea lukuvuoden aikana	1	2
3 Rahallista tukea muilta sukulaisilta kuin vanhemmilta	1	2
-
Ovatko vanhempasi tukeneet sinua viimeisen 6 kk aikana	Kyllä	Eivät
4 Antamalla sinulle säännöllistä rahallista tukea?	1	2
5 Antamalla sinulle satunnaista rahallista tukea?	1	2
6 Maksamalla asumismenojasi?	1	2
7 Maksamalla muita laskujasi?	1	2
-
Jos olet ollut koulutukseesi liittyen työssäoppimisjaksolla, niin	Kyllä	En / Ei
8 Aiheuttiko ruokailun järjestäminen sinulle silloin lisäkuluja?	1	2
9 Aiheuttiiko jaksosta sinulle muita lisäkuluja?	1	2
10 Saitko jakson ajalta palkkaa?	1	2
11 Jouduitko perumaan jakson takia opintorahasi?	1	2
12 Vaikeuttiko jakso toimeentuloasi?	1	2

37. Valitse seuraavissa väittämässä sinulle sopivin vaihtoehto.

	Täysin samaa mieltä			Täysin eri mieltä		
1 Opintotuen taso on riittävä toisella asteella.	1	2	3	4	5	
2 Opintotukijärjestelmä on oikeudenmukainen toisella asteella.	1	2	3	4	5	
3 Opintotuen tulorajat omille tuloille ovat liian alhaiset.	1	2	3	4	5	
4 Työssäkäynti on välttämätöntä toimeentuloni turvaamiseksi.	1	2	3	4	5	
5 Mikäli tarve vaatii, olen valmis rahoittamaan opintojani opintolainalla.	1	2	3	4	5	
6 Olen kokenut merkittäviä taloudellisia vaikeuksia opintojeni aikana.	1	2	3	4	5	
7 Yllättävä, välttämätön menoera (esim. 150 e lääkkeisiin) aiheuttaisi ongelmia taloudelleni.	1	2	3	4	5	
8 Tulen taloudellisesti toimeen huominkin kuin opiskelukaverini.	1	2	3	4	5	
9 Saamani opintotuen taso tuli minulle yllätyksenä opiskelun alettua.	1	2	3	4	5	
10 Olen taloudellisesti riippuvainen vanhemmistani.	1	2	3	4	5	
11 Toimeentuloni järjestäminen rasittaa kohtuuttomasti vanhempieni taloutta.	1	2	3	4	5	
12 Opintotuen vanhempien tuloja koskeva tuloraja vaikeuttaa omaa toimeentuloani.	1	2	3	4	5	
13 Olen huolissani perheeni taloudellisesta selviytymisestä.	1	2	3	4	5	
14 Koen, että minun pitää tinkiä omista tarpeistani perheeni hyväksi.	1	2	3	4	5	

38. Onko sinulla jokin lääkärin toteama pitkäaikaissairaus tai vamma, joka
a) häiritsee opiskeluasi?

- 1 Ei
- 2 Kyllä

b) vaikuttaa merkittävästi ammatinvalintaasi?

- 1 Ei
- 2 Kyllä

Tulevaisuuden suunnitelmat
39. Mitä suunnittelet tekäväsi tämän tutkinnon jälkeen?

- 1 En ole vielä päättänyt.
- 2 Aion pitää välivuoden opiskelusta.
- 3 Haluan siirtyä työelämään.
- 4 Pysin ammatilliseen koulutukseen.
- 5 Pysin lukioon.
- 6 Pysin ammattikorkeakouluun.
- 7 Pysin yliopistolliseen koulutukseen.
- 8 Aion tehdä jotain muuta. Mitä?

40. Mikä on tavoittelemasi ammatti?

41. Paljonko uskot saavasi palkkaa siirryttyäsi työelämään?

 e / kk

42. Valitse seuraavissa väittämässä sinulle sopivin vaihtoehto.

	Täysin samaa mieltä					Täysin eri mieltä				
1 Suhtaudun luottavaisesti tulevaisuuteeni.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2 Minulla on hyvät mahdollisuudet työllistyä suorittuani tämän tutkinnon.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3 Uskon saavani koulutustani vastaavaa työtä valmistumiseni jälkeen.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4 Uskon jääväni työttömäksi joksikin aikaa valmistumiseni jälkeen.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5 Uskon työllistyväni vakituiseen työsuhteeseen valmistumiseni jälkeen.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
6 Työurallani tulen saavuttamaan paremman aseman kuin vanhempani.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
7 Olen valmis muuttamaan kauemmaksikin työn vuoksi.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8 Valitsemallani alalla on tulevaisuudessa hyvä työllisyystilanne.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
9 Uskon palaavani uudelleen päätoimiseksi opiskelijaksi.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
10 Tulen kouluttautumaan jatkuvasti pitääkseni ammattitaitoni yllä.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Jos suunnittelet jatkavasi opintoja, vastaa myös seuraaviin väittämiin.

11 Toiveammattini vaatii minulta jatko-opintoja.	1	2	3	4	5
12 Minulla on hyvät mahdollisuudet saada haluamani jatko-opinelupaikka.	1	2	3	4	5
13 Olen valmis muuttamaan kauemmaksikin jatko-opinelupaikan vuoksi.	1	2	3	4	5
14 Olen epävarma kykenenkö rahoittamaan jatko-opintojani.	1	2	3	4	5
15 Olen valmis rahoittamaan jatko-opintojani myös opintolainalla.	1	2	3	4	5

43. Jos ajattelet elämääsi 10 vuotta tästä eteenpäin, mitkä ovat keskeisimmät tulevaisuuden toiveesi?

Alla on tilaa kyselyyn ja sen aihepiiriin liittyville kommenteille

Kiitos vastauksistasi!

Hyvää alkavaa kevättä!

VIIMEISIMMÄT KELAN SOSIAALI- JA TERVEYSTURVAN TUTKIMUKSET

- 86 Raitasalo R.** Mielialakysely. Suomen oloihin Beckin lyhyen depressio-kyselyn pohjalta kehitetty masennusoireilun ja itsetunnon kysely. 2007. ISBN 978-951-669-738-6 (nid.), ISBN 978-951-669-739-3 (pdf).
- 85 Helin-Salmivaara A.** Non-steroidal anti-inflammatory drugs in Finland. Pharmacoepidemiology study with emphasis on serious adverse events. 2007. ISBN 978-951-669-735-5.
- 84 Rajavaara M.** Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. 2007. ISBN 978-951-669-733-1 (nid.), 978-951-669-734-8 (pdf).
- 83 Heikkinen E, Kauppinen M, Salo P-L, Suutama T, toim.** Ovatko 65–69-vuotiaat aikaisempaa toimintakykyisempiä, terveempiä ja aktiivisempia? Havainnot Ikkivihreät-projektin kohorttivelitailutkimuksesta vuosilta 1988, 1996 ja 2004. 2006. ISBN 951-669-719-4 (nid.), 951-669-720-8 (pdf).
- 82 Liukko J.** Hyvinvoinnin eetos ja henkivakuutus. Riskin, vastuun ja solidaarisuuden muodonmuutokset. 2005. ISBN 951-669-678-3 (nid.), 951-669-679-1 (pdf).
- 81 Linnala A.** Private specialists as consultants to general practitioners. 2005. ISBN 951-669-669-4.
- 80 Savioja H.** Suuret ikäluokat keski-iässä – työssä vain eläkkeelle? 2005. ISBN 951-669-667-8.
- 79 Haapola I.** Köyhyyden kynnyksellä. Toimeentulotuen dynamiikka 1990-luvun Suomessa. 2004. ISBN 951-669-648-1.
- 78 Wallin M, Karppi S-L, Talvitie U.** Vanhusten liikunnallisen kuntoutuksen suunnittelu ja toteutus kuntoutuslaitoksissa. Ammattilaisten käsityksiä. 2004. ISBN 951-669-642-2.
- 77 Knekt P, Lindfors O, eds.** A randomized trial of the effect of four forms of psychotherapy on depressive and anxiety disorders. Design, methods, and results on the effectiveness of short-term psychodynamic psychotherapy and solution-focused therapy during a one-year follow-up. 2004. ISBN 951-669-639-2.

VIIMEISIMMÄT KELAN SOSIAALI- JA TERVEYSTURVAN KATSAUKSET

- 73 Halonen J-P, Aaltonen T, Hämäläinen A, Karppi S-L, Kaukinen J, Kervilä A, Lehtinen M, Pere E, Puukka P, Siitonen V, Silvennoinen S, Talo S.** Syrjäytymisvaarassa olevien vajaakuntoisten nuorten kuntoutus-tarpeen arviointi. 2007. ISBN 978-951-669-736-2 (nid.), 978-951-669-737-9 (pdf).
- 72 Hagfors R, Saari J.** Social policy in the Economic and Monetary Union. Social expenditures and public indebtedness in 15 EU countries. 2006. ISBN 951-669-721-6 (nid.), 951-669-722-4 (pdf).
- 71 Hagfors R, Saari J.** Sosiaalipolitiikka talous ja rahaliitossa – Sosiaalimenot ja julkinen velkaantuminen 15 EU-maassa. 2006. ISBN 951-669-690-2 (nid.), 951-669-691-0 (pdf).
- 70 Nikkanen P.** Oon vahvempi kuin ennen. Pitkään työelämässä olleiden kuntoutumistarinat. 2006. ISBN 951-669-687-2 (nid.), 951-669-688-0 (pdf).
- 69 Rajavaara M.** Yhteiskuntaan vaikuttava Kela. Katsaus vaikuttavuuden käsitteisiin ja arviointiin. 2006. ISBN 951-669-685-6 (nid.), 951-669-686-4 (pdf).
- 68 Ahonen R, Martikainen J, toim.** Lääkevaihdon ensimmäinen vuosi. 2005. ISBN 951-669-671-6 (nid.), 951-669-675-9 (pdf).
- 67 Mattila Y, toim.** Yhdistelemällä parempaan palveluun. JATKE-hankkeen loppuraportti. 2005. ISBN 951-669-666-X.
- 66 Järvisalo J, Andersson B, Boedeker W, Houtman I, eds.** Mental disorders as a major challenge in prevention of work disability. Experiences in Finland, Germany, the Netherlands and Sweden. 2005. ISBN 951-669-658-9.
- 65 Berndtson T.** Opiskelijatutkimus 2003. Opiskelijoiden toimeentulo ja toimeentulon ongelmat. 2004. ISBN 951-669-655-4.
- 64 Mattila H.** Neuvontavelvollisuus Kelan asiakaspalvelussa. 2004. ISBN 951-669-646-5.
- 63 Kunttu K, toim.** Oireilevan opiskelijan viesti? Tutkimuksia Korkeakoulu-opiskelijoiden terveystutkimus 2000 -aineistosta. 2004. ISBN 951-669-645-7.